ڕستەسازی

د.نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو

چاپی دووەم

چاپی زیادکراو و چاککراو

هەولێر/٢٠١٤

* ناوی کتێب: ڕستەسازی
* نووسین: د.نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو
* تایپیێست و نەخشەساز: کۆچەر ئەنوەر نایف
* چاپ: دووەم/ زیادکراو و چاککراو/ ٢٠١٤
* شوێنی چاپ: چاپخانەی ڕۆژهەڵات/ هەولێر
* تیراژ: ٢٠٠٠ دانە
* نرخ : ٥٠٠٠ دینار
* لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی(١٢٠١)ی ساڵی ٢٠١١ی پێدراوە.

لە بڵاوکراوەکانی: خانەی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە

ژمارە : ١٥١

مافی لە چاپدانەوەی پارێزراوە بۆ نووسەر

ناوەڕۆك

پێشەکی...٩
بەشی یەکەم/ ڕستەسازی..................................١٠
ڕستەسازی...١١
چەمك و پێناسەی ڕستەسازی ١١
چەمك و پێناسەی ڕستە...١١
لقەکانی ڕستەسازی..١٦
١ـ ڕستەسازی مێژوویی ١٦
٢ـ ڕستەسازی بەراوردی...١٦
٣ـ ڕستەسازی گشتی...١٦
٤ـ ڕستەسازی تایبەتی ١٧
تیۆرەکانی ڕستە ١٧
١ـ تیۆری لاساییکردنەوە (کۆن ـ کلاسیك) 17
٢ـ تیۆری پێکهاتە ڕاستەوخۆکان 18
٣ـ تیۆری چاڵ ١٨
٤ـ تیۆری گوێزانەوە 19
ئەرکەکانی ڕستەسازی ٢١
بەشی دووەم/ جۆرەکانی ڕستە ٢٩
جـــۆرەکانی ڕستە ٣٠
یەکەم: جۆرەکانی ڕستە لەڕووی نـاوەڕۆکـــەوە.......................٣١
١ـ ڕستەی هەواڵگەیاندن...٣١
٢ـ ڕستەی پرسیـــاری...٣٤

٣ـ ڕستەی فـــەرمـاندان ٣٧
٤ـ ڕستەی سەرسوڕمـــان ٤٣
دووەم: جۆرەکانی ڕستە لە ڕووی پـێکهـاتنـەوە ٤٦
١ـ ڕستەی ســـــادە.. ٤٧
أ/ سادەترین ڕستە ٤٧
ب/ ڕستەی سادەی ئاسایی.. ٤٧
جـ/ ڕستەی سادەی فراوانکراو.. ..٤٨
٢ـ ڕستەی لـێکـدراو ٤٩
أ/ ڕستەی لێکدراوی هاوڕێك ٤٩
ب/ ڕستەی لێکدراوی هەڵبژاردن.. ٥٠
جـ/ ڕستەی لێکدراوی پێچەوانە ٥٠
د/ ڕستەی لێکدراوی نەرێنی ٥١
٣ـ ڕستەی ئـاڵـۆز.. ..٥١
أ/ شـاڕستە ٥١
ب/ پـاڕستە... ..٥١
جۆرەکانی پاڕستە ٥٣
یەکەم / پاڕستەی ناوی ٥٣
١ـ پاڕستەی دیارخەری بکەر... ..٥٣
٢ـ پاڕستەی دیارخەری بەرکاری ڕاستەوخۆ ٥٣
٣ـ پاڕستەی دیارخەری بەرکاری ناڕاستەوخۆ ٥٤
٤ـ پاڕستەی دیارخەری نیهاد ٥٤
دووەم / پـاڕستەی کـاری.. ..٥٤

١ـ پاڕستەی کـــات ٥٥

٢ـ پاڕستەی هــــۆ ٥٥

٣ـ پاڕستەی ئەنجام...٥٦

٤ـ پاڕستەی ئامانج...٥٦

٥ـ پاڕستەی مـەرج...٥٦

٦ـ پاڕستەی نیاز...٥٧

٧ـ پاڕستەی پێوانە..٥٧

سێیەم / پاڕستەی ئاوەڵناوی...................................٥٧

چوارەم / پاڕستەی ئاوەڵکاری..................................٥٨

بەشی سێیەم/ کەرەسە سەرەکییەکانی ڕستە..........................٦٢

کەرەســەکانی ڕستە ٦٣

١ـ کەرەســە ســەرەکـییەکـانی ڕستە...............................٦٣

٢ـ کەرەسە لاوەکییەکانی ڕستە....................................٦٤

بکەر ٦٥

جۆرەکانی بکەر..٧٠

١ـ بکەری ڕێزمانی..٧٠

٢ـ بکەری لۆجیکی ٧١

٣ـ بـکەر دیـــار ٧٣

٤ـ بـکەر نادیــار ٧٥

هۆکارەکانی پەنابردنە بەر بکەر نادیار ٧٨

سازکردنی بکەرنادیار لە کار ٨٠

کاری ڕابوردووی بکەر نادیار.....................................٨٠

کاری ڕانەبوردووی بکەر نادیار .... ٨٧٠.
مۆرفیمی بکەر نادیار .... ٩٤٠.
کاری تێپەڕ .... ٩٦٠.
کاری تێنەپەڕ ١٠٧
بکەر نادیار لە کرمانجی سەرووی زمانی کوردیدا.......................... ١١٠
٥ـ بکەر نادیاری ئاماژەپێکراو ١١٣
بەرکار ١١٥
چەمکی بەرکار...................................... ١١٥
پێناسەی بەرکار...................................... ١١٥
یەکەم / بەرکاری ڕاستەوخۆ...................................... ١١٥
دووەم/ بەرکاری ناڕاستەوخۆ ١١٩
نیهاد و گوزارە ١٢٤
بەشی چوارەم/ فرێز...................................... ١٣٠
فرێز...................................... ١٣١
جۆرەکانی فرێز...................................... ١٣٣
ئەرکەکانی فرێز...................................... ١٣٧
یاساکانی فرێز...................................... ١٣٩
بەشی پێنجەم...................................... ١٤٧
سۆسێر...................................... ١٤٨
ژیانی فێردیناند دی سۆسێر...................................... ١٤٨
بیروبۆچوونەکانی سۆسێر لەبارەی زمانەوانییەوە...................... ١٥٠
یەکەم/ دانەکانی زمان...................................... ١٥٠

دووەم/پەیوەندی ئاسۆیی و پەیوەندی ستوونی.......... ١٥١
سێیەم/ ئاخاوتن و نووسین.......... ١٥٤
چوارەم/ هێما و هێمابۆکراو ١٥٥
پێنجەم/ زمان، زبان، گوتن ١٥٧
شەشەم/ پەیوەندی ئێستایی و پەیوەندی مێژوویی ١٥٩
حەوتەم: زمان.......... ١٦٠
چۆمسکی.......... ١٦٢
ژیانی نەوام چۆمسکی.......... ١٦٢
بیروبۆچوونەکانی چۆمسکی لەبارەی زمانەوانییەوە: ١٦٥
١ـ دانەکانی زمان.......... ١٦٥
٢ـ زمانی ستاندارد ١٦٦
٣ـ توانست و چالاکی.......... ١٦٧
٤ـ ئاستی ڕووکەش و ئاستی قووڵ.......... ١٦٩
٥ـ ڕێزمانی گشتی و ڕێزمانی تایبەتی ١٧١
٦ـ زمــان وزمانەوانی.......... ١٧٢
٧ـ بەرهەمهێنانی ڕستە.......... ١٧٤
٨ـ جیاکردنەوەی ڕستەی ڕێزمانی و ناڕێزمانی ١٧٤
٩ـ دەستنیشانکردنی لێڵی و چارەسەرکردنی.......... ١٧٥
ڕێزمانی بەرهەمهێنان و گوێزانەوە.......... ١٧٨
قۆناغەکانی تیۆری بەرهەمهێنان و گوێزانەوە.......... ١٨٣
یەکەم/ تیۆری ڕێزمانی بەرهەمهێنان.......... ١٨٣
یاساکانی گوێزانەوە.......... ١٨٤

١ـ یاسا تایبەتییەکان.......................................١٨٤

أـ یاسای گوێزانەوەی بەخورتی.............................١٨٤

١ـ کرتاندن..١٨٤

٢ـ جێگۆڕکێ...١٨٥

٣ـ فراوانکردن...١٨٥

٤ـ لەبریدانان...١٨٦

٢ـ یاسا گشتییەکان..١٨٦

دووەم/ تیۆری ستاندارد.....................................١٨٧

سێیەم/تیۆری ستانداردی فراوانکراو..........................١٨٨

چوارەم/ تیۆری دەسەڵات و بەستنەوە........................١٨٩

پێنجەم/ تیۆری کەمترین بەرنامە.............................١٩٠

بلۆمفیلد ١٩٢

ژیانی لیۆنارد بلۆمفیلد..١٩٢

کارەکانی بلۆمفیلد لە ڕووی زمانەوانییەوە......................١٩٢

سەرچاوەکان...١٩٨

پێشەکی

ڕستەسازی ئاستێکی گرنگی زمانە، و لەگەڵ وشەسازی، ئاستی ڕێزمان پێکدێنن، لێکۆڵینەوەش لە زمانی کوردیدا لەم ئاستەی زمان کەمە، یاخود هەمەلایەنانە نین، بەڵکو نووسینەکان هەریەکەیان لایەنێکی دیاریکراوی ڕستەیان گرتۆتەخۆ، کە ئەمەش وای لە ئێمە کرد، ئەم بابەتە هەڵبژێرین و بەگوێرەی توانای خۆمان لەسەر ئەم بابەتە بنووسین.

ئەم کتێبە لە بنەڕەتدا موحازەرەکانی وانەی (ڕستەسازی)یە لە بەشی کوردی کۆلیژی پەروەردەی قەڵادزێ لە زانکۆی ڕاپەڕین و بەشی کوردی/ ئێوارانی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین، کە لە چەند ساڵی ڕابوردوودا کارم بۆی کردبوو و لە موحازەراتەکاندا بەکارم هێناوە، لەگەڵ بەکارهێنانی هەندێ سەرچاوەی تایبەت بەم بوارە.

چاپی یەکەمی ئەم کتێبە ساڵی ٢٠١٢ بڵاوبۆتەوە، کە بەداخەوە هەندێ هەڵەی چاپی تێکەتبوو، بەڵام لەم چاپەدا، واتە چاپی دووەم چەند دەسکارییەکمان کردووە، کە بە زیادکردن و چاککردنی لایەنەکانی کتێبەکە دەکەوێتە بەر دەستی ئێوەی زانستخواز.

د.نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو

کوردستان/ هەولێر

بەشی یەکەم
ڕستەسازی

ڕستەسازی

چەمك و پێناسەی ڕستەسازی

ڕستەسازی زانستێکە لە ڕستە و فرێز و پاڕستە و وشە دەکۆڵێتەوە. ڕستەسازی و وشەسازی بەشێکن لە ڕێزمان، بەو واتایەی بەیەکەوە ڕێزمان پێکدێنن. ئەم زاراوەیەش لە بنەڕەتدا لە زاراوەی (syntaxis - سینتاکس)ەوە هاتووە، کە زاراوەیەکی یۆنانییەوە و دواتر گوازراوەتەوە نێو زمانی ئینگلیزی. زاراوەی سینتاکسیش لە بنەڕەتدا بە واتای (دانان، ڕێکخستن) دێت، واتە سینتاکس لێکۆڵینەوەیە لە یەکگرتنی وشە لە نووسین و ئاخاوتندا.[1]

چەمك و پێناسەی ڕستە

زمانناسان و نووسەران تا ئێستا چەندین پێناسەی جیاجیایان بۆ ڕستە کردووە، بۆیە لێرەدا هەندێك لەو پێناسانە دەخەینەڕوو، دواتر لایەنی کەموکووڕی پێناسەکانیش شرۆڤە دەکەین:

- تۆفیق وەهبی دوو پێناسەی لەبارەی ڕستەوە خستۆتەڕوو:

((جوملە بەیانکردنی حوکمێکە)).[2]

((ڕستە زنجیرە وشەیەکە بیرۆکەیەکی تەواو دەردەخات)).[3]

---

[1] - ئەوڕەحمانی حاجی مارف(د)(٢٠٠٤)، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی، سلێمانی، ل١٩٥.

[2] - تەوفیق وەهبی(١٩٢٩)، دەستووری زمانی کوردی، جیزمی یەکەم، چاپخانەی (دار الطباعة الحدیثة)، بەغدا، ل ١١.

[3] - لیژنەی زمان(١٩٨٦)، ڕستەسازی لە زمانی کوردی دا، گ. کۆڕی زانیاری عێراق - دەستەی کورد، بەرگی چواردەهەم، بەغدا، ، ل١٦١.

ـ نووری عەلی ئەمین بەمشێوەیە پێناسەی ڕستەی کردووە:

((بـەو کۆمەڵـە واژەیـەی کـە بـەکاری ئـەهێنین و مەعنایـەکی تـەواو ئەبەخشـێ و فرمانێکی لەتەکدا ئەبێ پێی ئەلرێ ڕستە)).[1]

ـ محەممەد ئەمین هەورامانی لەبارەی ڕستەوە دەڵێت: ((ڕسـتە ئـەو ئاخافتنەیـە کـە کاری تێدایە و واتای تەواو دەبەخشێ)).[2]

ـ د.نەسرین فەخری لەبارەی ڕستەوە دەڵێت: ((ڕستە کۆمەڵە وشەیەکی ڕێکخراوە بۆ مەبەستێك بەپێی یاسای زمان)).[3]

ـ د.وریا عومەر ئەمین لەبارەی ڕستەوە دەڵێت: ((ڕستە گـەورەترین دانـەی ڕێزمـانی زمانە، ئامانجی هەرە سەرەکیی ڕێزمان پێناسینی ڕستەیە)).[4]

ــ د.کوردسـتان موکریـانی لـەبارەی ڕسـتەوە دەڵێـت: ((ڕسـتە بچـوکترین دانـەی سینتاکسییە)).[5]

ــ چۆمسـکی لـەبارەی ڕسـتەوە دەڵێت:((ڕسـتە بریتییـە لـە فرێـزی نـاوی و فرێـزی کاری)).

[1] ـ نوری عەلی ئەمین(١٩٦٠)، ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، ل ٣٦.

[2] ـ محەمەد ئـەمین هـەورامانی(١٩٨١)، زاری زمـانی کـوردی لـە تـرازووی بـەراوردا، دەزگـای ڕۆشـنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، بەغدا، ل ٣٠٣.

[3] ـ نەسرین فەخری(د)(٢٠٠٢)، ڕستە و چمکی ڕستە بە گشتی و تایبەتمەندییەکانی لـە زمـانی کـوردی دا، بەغدا، ل ١٢.

[4] ـ وریـا عومـەر ئـەمین(٢٠٠٤)، ئاسـۆیەکی تـری زمانـەوانی، بـەرگی یەکـەم، دەزگـای ئـاراس، چـاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ل ١٩٨.

[5] ـ لیژنەی زمان(١٩٨٦)، ڕستەسازی لـە زمـانی کـوردی دا، گ. کـۆڕی زانیـاری عێـراق ـ دەسـتەی کـورد، بەرگی چواردەهەم، بەغدا، ل١٦٢.

ـ د.ئەوڕەحمانی حاجی مارف لەبارەی ڕستەوە دەڵێت:((ڕستە بریتییە لە کردار و پێویستییەکانی)).[1]

ـ د.عەبدوڵڵا حوسێن لەبارەی ڕستەوە دەڵێت:((ڕستە بریتییە لە ڕەگی کار و پێویستییەکانی)).[2]

ـ نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو لەبارەی ڕستەوە دەڵێت:((ڕستە بریتییە لە وشەیەك یان زیاتر، کە واتایەك بدات بە دەستەوە)).

ـ ڕستە کۆمەڵە وشەیەکە.

ـ ڕستە کۆمەڵە وشەیەکە بەسەر یەکەوە مانای تەواو دەبەخشێ.

ـ ڕستە کۆمەڵە وشەیەکە بەسەر یەکەوە واتای تەواو دەبەخشێ و لەکۆتایشدا نیشانەیەك دادەنرێت.

ـ ڕستە بریتییە لە وشەیەك یان زیاتر.

ـ ڕستە بریتییە لە بکەر و کار.

ـ ڕستە بریتییە لە بکەر و بەرکاری ڕاستەوخۆ و کار.

ـ ڕستە بریتییە لە نیهاد و گوزارە.

ـ ڕستە گەورەترین دانەی زمانە.

ـ ڕستە گەورەترین دانەی زمانە کە خاوەن ڕۆنانێکی ڕێکوپێکە.

ئەگەر سەیرێکی ئەم پێناسانەی پێشەوە بکەین، ئەوە دەبینین زۆربەیان لایەنی کەموکوورِی تێدایە، بۆیە لێرەدا شرۆڤەیان بۆ دەکەین :

[1] - ئەوڕەحمانی حاجی مارف(د)(٢٠٠٤)، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی، سلێمانی، ل١٧٥.

[2] – عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسوڵ(د)(٢٠٠٦)، پوختەیەکی وردی ڕستەسازی کوردی، چاپخانەی سیما، سلێمانی، ل٤.

١ـ ئەو پێناسانەی، کە دەڵێن((ڕستە کۆمەڵە وشەیەکە))،((ڕستە کۆمەڵە وشەیەکە بەسەر یەکەوە مانای تەواو دەبەخشێ))،((ڕستە کۆمەڵە وشەیەکە بەسەر یەکەوە واتای تەواو دەبەخشێ و لەکۆتایشدا نیشانەیەك دادەنرێت))، ئەوە پێناسەیەکی گشتگیر نین، چونکە لەسەر هەموو ڕستەیەکی زمانی کوردی پیادە ناکرێن، بەهۆی ئەوەی دەشێ ڕستە لە تاکە وشەیەکیش پێك بێت، وەك:

هـات .

ڕۆیشت.

مرد.

ئەم ڕستانە لە ڕۆنانی سەرەوەدا یەك وشەن، بەڵام لە ڕۆنانی ژێرەوەدا لە وشەیەك زیاتر پێکدێن، بەو واتایەی لە فرێزی ناوی و فرێزی کاری پێکدێن.

٢ـ ئەو پێناسەیەی، کە دەڵێت: ((ڕستە بریتییە لە بکەر و کار))، پێناسەیەکی گشتگیر نییە، چونکە لەسەر هەموو ڕستەیەکی زمانی کوردی پیادە ناکرێت، بەڵکو تەنیا لەسەر یەك جۆری ڕستەی زمانی کوردی پیادە دەکرێت، ئەویش ئەگەر هاتوو کاری ڕستەکە کارێکی تێنەپەڕ بێت. وەکو:

ـ ئازاد هات.

ـ ڕزگار ڕۆیشت.

ـ نەسرین مرد.

٣ـ ئەو پێناسەیەی، کە دەڵێت: ((ڕستە بریتییە لە بکەر و بەرکاری ڕاستەوخۆ و کار)). ئەوە پێناسەیەکی گشتگیر نییە، چونکە لەسەر هەموو ڕستەیەکی زمانی کوردی پیادە ناکرێت، بەڵکو تەنیا لەسەر یەك جۆری ڕستەی زمانی کوردی پیادە دەکرێت، ئەویش ئەگەر هاتوو کاری ڕستەکە، کارێکی تێپەڕ بێت. وەك:

ـ کارزان وانەکەی خوێند.

ـ شیلان نانەکەی خوارد.

ـ ئەحمەد دارەکەی شکاند.

٤ــ ئـەو پێناسـەیەی، کـە دەڵێـت: ((ڕسـتە بریتییـە لـە نیهـاد و گـوزارە)). ئـەوە پێناسەیەکی گشتگیر نییە، چونکە لەسەر هـەموو ڕسـتەیەکی زمـانی کـوردی پیـادە ناکرێت، بـەڵکو تـەنیا لەسـەر یـەك جـۆری ڕسـتەی زمـانی کـوردی پیـادە دەکرێـت، ئەویش ئەگەر هاتوو کاری ڕستەکە، کارێکی ناتەواو بێت.وەکو:

ـ شیرین جوانە.

ـ ئاواز زیرەکە.

ـ ژوورەکە پاکە.

٥ــ ئـەو پێناسـەیەی، کـە دەڵێـت: ((ڕسـتە گـەورەترین دانـەی زمـانە)).ئەوە پێناسەیەکی تەواو نییە، چونکە لە زماندا دانەی گەورەتر لـە (ڕسـتە) بـوونی هەیـە، وەك (ئاخاوتن، دیالۆگ، پەڕەگراف، دەق، داڕشتن)، بەڵام دەکرێ پێناسەکە هەندێ وشـەی تـری بـۆ زیـاد بکـەیت، تـاکو پێناسـەیەکی گشـتگیری لێدەربچـێت، واتـە بەمشـێوەیەی لێبێـت:((ڕسـتە گـەورەترین دانـەی زمانـە، کـە خـاوەن ڕۆنـانێکی ڕێکوپێکــە)). واتـە وەکـو دەردەکـەوێت مـەرج نییـە هـەموو دانـەکانی (ئاخـاوتن، دیالۆگ، پەڕەگراف، دەق، داڕشتن) خاوەن ڕۆنانێکی ڕێکوپێك بن.

کەواتە دەکرێ بڵێین ئـەم پێناسـانەی خـوارەوە تاڕادەیـەك زانسـتین، بە بـەراورد لەگەڵ پێناسەکانی تر:

ـ ڕستە گەورەترین دانەی زمانە، کە خاوەن ڕۆنانێکی ڕێکوپێکــە.

ـ ڕستە بریتییە لە وشەیەك یان زیاتر، کە واتایەك بدات بە دەستەوە.

ـ ڕستە بریتییە لە فرێزی ناوی و فرێزی کاری.

لقەکانی ڕستەسازی

ڕستەسازی لقێکە لە لقەکانی زمانناسی، کە چوار لق لەخۆوە دەگرێت، بەمشێوەیەی خوارەوە:[1]

١ـ ڕستەسازی مێژوویی

لقێکە لە لقەکانی ڕستەسازی، ئەم لقە باسی پەرەسەندنی ڕستە بە درێژایی مێژوو دەکات.

٢ـ ڕستەسازی بەراوردی

لقێکە لە لقەکانی ڕستەسازی، ئەم لقە بەراوردی ڕستەی زمانێك لەگەڵ ڕستەی زمانێکی تر دەکات، بە نموونە بەراوردکردنی ڕستەی زمانی کوردی لەگەڵ ڕستەی زمانی ئینگلیزی یان عەرەبی یان فارسی.

٣ـ ڕستەسازی گشتی

لقێکە لە لقەکانی ڕستەسازی، کە بەشێوەکی گشتی باسی لایەنەکانی ڕستە دەکات، بەو واتایەی جەخت لەسەر ڕستەی زمانێکی دیاریکراو ناکات، بەڵکو بەشێوەیەکی گشتی باسی لایەنە جۆراوجۆرەکانی بواری ڕستە دەکات.

٤ـ ڕستەسازی تایبەتی

لقێکە لە لقەکانی ڕستەسازی، ئەمجۆرەیان باسی لایەنەکانی ڕستە لە زمانێکی دیاریکراو دەکات، بەو واتایەی ئەم لقەی ڕستەسازی پەیوەستە بە باسکردنی ڕستەی زمانێکی دیاریکراو.

---

[1] ـ محمد علی الخولي(د)(٢٠٠)، مدخل الی علم اللغة، دار الفلاح للنشر و التوزیع، ص ٩٧.

تیۆرەکانی ڕستە[1]

بە درێژایی ڕۆژگار زمانناسان بەگشتی و ڕستەسازەکان بەتایبەتی، گرنگییان بە تیۆرەکانی ڕستە داوە، کۆنترین تیۆریش، تیۆری لاساییکردنەوەیە، دوای ئەم تیۆرەش، تیۆری پێکهاتە ڕاستەوخۆکان دێت، پاشان تیۆری چاڵ، دواتر تیۆری گوێزانەوە .

١ـ تیۆری لاساییکردنەوە (کۆن ـ کلاسیک)

ئەم تیۆرە گرنگی بە جۆرەکانی وشە دەدات، زمانەکانیش لە ژمارەی جۆرەکانی وشە جیاوازییان لە نێوانیاندا هەیە، بە نموونە زمانی عەرەبی وشە بەسەر سێ بەش دابەشدەکات: (ناو، کار، پیت)، بەڵام زمانی ئینگلیزی وشە بۆ سەر (هەشت) بەش دابەشی دەکات: (ناو، جێناو، ئاوەڵناو، کار، ئاوەڵکار، ئامرازی بەستنەوە، پریپۆزیشن و ئامرازی سەرسوڕمان و بانگکردن). زمانی کوردیش لە دوو ڕوانگەوە جۆرەکانی وشە (کە بە بەشەکانی ئاخاوتن ناودەبرێت) دابەشی دەکات، بەگوێرەی قوتابخانەی زمانناسی ئینگلیزی بەسەر (٨) بەش دابەشی دەکات، بەڵام بە گوێرەی قوتابخانەی زمانناسی ڕووسی بەسەر (١٠) بەش دابەشی دەکات، واتە بەشەکانی ژمارە و پارتیکلی بۆ زیاددەکات.

هەروەها ئەم تیۆرە گرنگی بە شیکردنەوەی وشەکانی نێو ڕستە دەدات، واتە دیاریکردنی ئەرکی وشەکان لە نێو ڕستەدا: بکەر، بەرکاری ڕاستەوخۆ، بەرکاری ناڕاستەوخۆ، نیهاد، گوزارە... هتد.

---

[1] - محمد علی الخولي(د)(٢٠٠)، مدخل الى علم اللغة، دار الفلاح للنشر و التوزيع، ص ١١٧.

٢- تیۆری پێکهاتە ڕاستەوخۆکان

ئەم تیۆرە پێی وایە ڕستە بەسەر دوو بەش دابەش دەکرێت، هەریەك لەمانەش بۆ دوو بەشی تر دابەش دەکرێت، هەر یەکە لەمانەش جارێکی تر بۆ دوو بەشی تر دابەش دەکرێت، ئیتر بەمشێوەیە تاکو دەگەین بە ئاستی وشە. بەو واتایەی لە بەرزترین دانەی ڕستەوە دەست پێدەکەین تا دەگەین بە بچووکترین دانەی نێو ڕستە، کە وشەیە، وەکو:

- **ئێمە دوێنێ بەیانی نانمان خوارد.**

ئێمە

دوێنێ

بەیانی

نانمان

خوارد

٣- تیۆری چاڵ

ئەم تیۆرە پێی وایە، ڕستە بۆ بەدەستهێنانی چاڵ لە خانە پێکدێت، هەروەها ئەم تیۆرە وایدەبینێ، کە دەکرێ وشە بە گوێرەی وشەسازی پۆلێن بکەین، کە جیاوازە لەگەڵ پۆلێنکردنی ڕستەیی یان ئەرکی. پۆلێنکردنی وشەیی پشت بە ناواخنی زیادەکان دەبەستێت، کە وشە وەریدەگرێت، لە کاتێکدا کە پۆلێنکردنی ڕستەیی (ئەرکی) پشت بە خانەکان دەبەستێت، کە وشەکان کاری تێدا دەکەن. واتە پۆلێنکردنەکانی ڕستە لە زمانی کوردیدا بەمشێوەیەی خوارەوەیە:

١- چاڵی بکەر ⟵ خانەی ناوی (ناو، جێناو)

ئازاد هات.

ئەو ڕۆیشت.

٢- چاڵی بەرکار (بەرکاری ڕاستەوخۆ) ⟵ خانەی ناوی (ناو، جێناو)

ئازاد نامە دەنووسێت.

ئازاد تۆ دەبات.

٣- چاڵی بەرکار (بەرکاری ناڕاستەوخۆ) ⟵ خانەی ناوی (ناو، جێناو)

ڕزگار بە ئۆتۆمبێل ڕۆیشت.

کارزان قسەکە بە تۆ دەڵێت.

٤- چاڵی نیهاد ⟵ خانەی (ناو، جێناو)

ئازاد زیرەکە.

ئەو جوانە.

٥- چاڵی گوزارە ⟵ خانەی (وشە + کاری ناتەواو)

نەسرین جوانە.

٦- چاڵی کاری ⟵ خانەی (تێپەڕ، تێنەپەڕ، ناتەواو)

سیروان نان دەخوات.

کارزان هات .

نەسرین جوانە.

٤- تیۆری گوێزانەوە

ئەم تیۆرە وا دەڕوانێتە ڕستە، کە لە دوو ڕۆنان پێکدێت، ڕۆنانی سەرەوە (ئاستی ڕووکەش) و ڕۆنانی ژێرەوە (ئاستی قووڵ)، هەروەها یاساکانی گوێزانەوەش

بریتین لە (یاسای زۆرەملیّ، یاسای هەڵبژاردن)، ئەم یاسایانەش هەڵدەستن بە گوێزانەوەی ڕستە لە ئاستی ژێرەوە بۆ ئاستی سەرەوە، وەکو:

١ـ زانایانی کورد زانستیان پێشخست.

٢ـ زانست زانایانی کورد پێشیان خست.

٣ـ زانایانی کورد پێشیاخست زانست.

٤ـ زانایانی کورد ئەوان بوون زانستیان پێشخست.

٥ـ ئەوانەی کە زانستیان پێشخست بریتی بوون لە زانایانی کورد.

٦ـ کێ زانستی پێشخست؟

٧ـ زانست لە ڕێگەی زانایانی کوردەوە پێشکەوت.

٨ـ زانایانی کورد پێشکەوتنی زانستیان پێشخست.

ئەگەر سەیری ئەم ڕستانەی سەرەوە بکەین، ئەوە بۆمان دەردەکەوێت، کە هەموو ڕستەکان لە یەك ڕستەی سەرەکی وەرگیراون، ئەویش ڕستەی یەکەمە یاخود سێیەم. بۆیە مرۆڤ دەتوانێت بەهۆی یاساکانی گوێزانەوە ڕستەیەکی سەرەکی بگۆڕێت بۆ چەندین ڕستەی وەرگیراو، هەروەها گوێزانەوەی ڕستەکانیش دەکرێ لەم ڕوانگانەوە بێت:ـ

١ـ گوێزانەوەی لە ڕستەی ئەرێ بۆ ڕستەی نەرێ.

٢ـ گوێزانەوەی لە ڕستەی هەواڵگەیاندن بۆ ڕستەی پرسیارکردن.

٣ـ گوێزانەوەی لە ڕستەی ناوی بۆ ڕستەی کاری.

٤ـ گوێزانەوەی لە ڕستەی بکەر دیار بۆ ڕستەی بکەر نادیار.

٥ـ گوێزانەوەی لە ئاخاوتنی ناڕاستەوخۆ بۆ ئاخاوتنی ڕاستەوخۆ.

٦ـ گوێزانەوەی لە ڕستەیەکی جەختنەکراو بۆ ڕستەیەکی جەختکراو.

ئەرکەکانی ڕستەسازی

ڕستەسازی چەندین ئەرکی جیاجیا دەبینێت، کە لێرەدا ئاماژە بە هەندێکیان دەکەین:

١ـ ڕستەسازی ڕستەی ڕێزمانی و ڕستەی ناڕێزمانی لەیەکتر جیادەکاتەوە.

ـ هەموو منداڵەکان دوێنێ نانیان خوارد. **ڕێزمانییە**

ـ منداڵەکان دوێنێ نانیان خوارد هەموو. **ناڕێزمانییە**

لەم دوو ڕستەیەی سەرەوەدا، وشەی(هەموو) دیارخەرە، وشەی (منداڵەکان) دیارخراوە، بۆیە پێویستە لە زۆربەی حاڵەتەکاندا دیارخەر و دیارخراو لەیەکترییەوە نزیك بن، چونکە هەر کاتێ لە یەکەوە نزیك بن، ڕستەکە بەرەو ڕێزمانیبوون دەڕوات، لەهەمان کاتیشدا تا لە یەکتریشەوە دوور بن، لە ڕستەی ڕێزمانی دووردەکەونەوە، هەر بۆیە لە ڕستەی دووەمدا دیارخەر و دیارخراو تەواو لەیەکترییەوە دوورکەوتوونەتەوە، بۆیە بۆتە ڕستەیەکی ناڕێزمانی.

هەروەها لێرەدا دەبێ ئەوە ڕوون بکەینەوە، کە مەرج نییە ڕستەیەك ناڕێزمانی بێت، لەهەمان کاتدا واتادار نەبێت. بۆ نموونە ڕستەی (هەموو منداڵەکان دوێنێ نانیان خوارد)، ڕستەیەکی ڕێزمانییە و واتادارە، کەچی ڕستەی (منداڵەکان دوێنێ نانیان خوارد هەموو) ڕستەیەکی ناڕێزمانییە، بەڵام واتادارە، چونکە گوێگر لە واتای ڕستەکە دەگات.

یاخود هەروەکو ئەم دوو ڕستەیە:

ـ کارزان نانی خوارد. **ڕێزمانییە، واتادارە**

ـ کارزان بەردی خوارد. **ڕێزمانییە، بێواتایە**

٢ـ لە نێوان ڕستەی ڕێزمانی و ڕستەی ناڕێزمانیدا پلە هەیە، هەر بۆیە ڕستەسازی پلەکان دەست نیشان دەکات. وەك:

- هەموو منداڵەکان دوێنێ نانیان خوارد. ڕێـــزمانییە

- منداڵەکان هەموو دوێنێ نانیان خوارد. نزیکە لە ڕێزمانی

- منداڵەکان دوێنێ هەموو نانیان خوارد. نزیکە لە ڕێزمانی

- منداڵەکان دوێنێ نانیان هەموو خوارد. نزیکە لە ڕێزمانی

- منداڵەکان دوێنێ نانیان خوارد هەموو. ناڕێـــزمانی

لەم ڕستانەی سەرەوەدا، وشەی (هەموو) دیارخەرە، وشەی منداڵەکان (دیارخراو)ە، بۆیە دەبێ ئەم دوو وشەیە لەیەکتریەوە نزیك بکرێنەوە، بەجۆرێك تا چەند دیارخەرەکە لە دیارخراوەکە دوور بکەوێتەوە، ئەوە ئەوەندە لە ڕێزمانی دوور دەکەویتەوە و لە چەمکی (نزیکە لە ڕێزمانی) نزیك دەبێتەوە. وشەی (هەموو) لە هەر وشەیەك نزیك بێتەوە، ئەوە زیاتر جەخت دەکاتە سەر وشەکە، بەو واتایەی لە ڕستەی یەکەمدا دیارخەرەکە جەختی کردۆتە سەر وشەی (منداڵەکان)، لە ڕستەی دووەمدا دیارخەرەکە جەختی کردۆتە سەر وشەی (دوێنێ)، لە ڕستەی سێیەمدا دیارخەرەکە جەختی کردۆتە سەر وشەی (نان)، لە ڕستەی چوارەمدا دیارخەرەکە جەختی کردۆتە سەر وشەی (خوارد).

٣ـ ڕستەسازی تەمومژی (لێڵی) ڕستە دەستنیشان دەکات و چارەسەریان بۆ دەدۆزێتەوە،(مەبەست لە لێڵیش بەو وشە و فرێز و پاڕستە و ڕستانە دەوترێت، کە زیاتر لە واتایەکیان هەیە)، بۆیە ڕستەسازی هەوڵدەدات چارەسەری لێڵی ئەو ڕستانە بکات و سەرچاوەی لێڵییەکانیش دەست نیشان بکات، وەك:

- پێم دەشکێ.

ئەم ڕستەیە دوو واتای هەیە:

١ـ واتای یەکەم: بە من دەشکێ.

لێرەدا سەرچاوەی لێڵییەکە پەیوەندی بە ڕێزمانەوە هەیە، چونکە پێشبەندی(بە) هەندێجار لە حاڵەتی سینتاکسدا شێوەی خۆی دەگۆڕێت و دەبێت بە (پێ).

٢ـ واتای دووەم: قاچم دەشکێ.

لێرەدا سەرچاوەی لێڵییەکە پەیوەندی بە وشەوە هەیە، چونکە لە زمانی کوردیدا وشەی (پێ) لە هەندێ زار و شێوەزاردا بە واتای (قاچ)یش دێت، ئەگەرچی لە فەرهەنگ و لە بنەڕەتدا وشەکانی (پێ) و (قاچ) واتاکانیان وەك یەك نییە و جیاوازە.

پێ ⟵ بە م ⟵ من پێ ⟵ قاچ

ـ پێم دەخوریێ .

ئەم ڕستەیە دوو واتای هەیە:

١ـ واتای یەکەم: بە من دەخوریێ.

لێرەدا سەرچاوەی لێڵییەکە پەیوەندی بە ڕێزمانەوە هەیە، چونکە پێشبەندی(بە) هەندێجار لە حاڵەتی سینتاکسدا شێوەی خۆی دەگۆڕێت و دەبێت بە(پێ).

٢ـ واتای دووەم: قاچم دەخوریێ.

لێرەدا سەرچاوەی لێڵییەکە پەیوەندی بە وشەوە هەیە، چونکە لە زمانی کوردیدا وەکو لە نموونەی پێشوودا ڕوونمانکردەوە، وشەی (پێ) لە هەندێ زار و شێوەزاردا بە واتای (قاچ)یش دێت، ئەگەرچی لە فەرهەنگ و لە بنەڕەتدا وشەکانی (پێ) و (قاچ) واتاکانیان وەك یەك نییە و جیاوازە.

پێ ⟵ بە پێ ⟵ قاچ م ⟵ من

هەروەها لێرەدا ئەوەش دەخەینەڕوو، کە لە ڕستەی یەکەمدا (دەخورێ)، لە چاوگی (خواردن) هاتووە، بەڵام لە ڕستەی دووەمدا(دەخورێ) لە چاوگی (خوران)ەوە هاتووە، واتە (خواردن) و (خوران) دوو چاوگی جیاوازن.

لەم ڕستانەدا تەمومژییەکان ڕێزمانی و وشەیین، هەر بۆیە ڕستەسازی توانیویەتی چارەسەریان بکات، بەڵام ڕستەسازی ناتوانێت چارەسەری تەمومژی فەرهەنگی بکات، وەك:

شیر ⟵ شمشێر یان شیری خواردن

شیرەکە بێنە. ⟵ شمشێرەکە بێنە. یان شیرەکە (شیری خواردن) بێنە.

ڕستەسازی ناتوانێت چارەسەری تەمومژی فەرهەنگیی وشەی (شیر) بکات، چونکە لە فەرهەنگدا وشەی (شیر) بۆ دوو واتای جیاوازی(شمشێر، شیری خواردن) بەکاردێت.

ئەگەرچی لە هەندێ ڕستەی تردا واتای وشەی (شیر) ڕوون بۆتەوە، بەواتایەکی تر تەمومژی وشەی (شیر) چارەسەرکراوە، بە هۆیەوە گوێگر یان خوێنەر لە واتای ئەم ڕستانەی خوارەوە دەگات:

شیرەکە خۆشە. ⟵ شیری خواردن

شیرەکە کولا. ⟵ شیری خواردن

شیرەکە شکا. ⟵ شمشێر

٤- ڕستەسازی کەرەسە سەرەکی و لاوەکییەکانی ڕستە دەخاتەڕوو، مەبەست لە کەرەسە سەرەکییەکان: ئەو کەرەستانەن کە دەبێت لە ڕستەدا بوونیان هەبێت، بەجۆرێك ئەگەر هاتوو لە ڕۆنانی سەرەوەشدا دەرنەکەون، ئەوە دەبێ لە ڕۆنانی ژێرەوەدا دەربکەون.

کەرەسە سەرەکییەکان لە زمانی کوردیدا لەم سێ حاڵەتەی خوارەوەدا دەبینرێن:

أ / لە حاڵەتی کاری تێپەڕدا ⟵ بکەر + بەرکاری ڕاستەوخۆ + کاری تێپەڕ

- ئەحمەد وانەکەی خوێند.

ب/ لە حاڵەتی کاری تێنەپەڕدا ⟵ بکەر + کاری تێنەپەڕ

- شیلان ڕۆیشت.

جـ/ لە حاڵەتی کاری ناتەواودا ⟵ نیهاد + گوزارە (وشە + کاری ناتەواو)

- نەسرین جوانە.

مەبەست لە کەرەسە لاوەکییەکان: ئەو کەرەستانەن بۆ مەبەستی فراوانکردنی ڕستە بەکاردێن، بەجۆرێك لە زۆربەی حاڵەتەکاندا دەشێ ئەم کەرەسانە لە ڕستەدا لابەرین، بەبێ ئەوەی واتای سەرەکی ڕستە تێکبدات، هەروەکو لەم نموونانەی خوارەوەدا کەرەسە لاوەکی و سەرەکییەکان ڕووندەکەینەوە:

- هات.

- ئەو هات.

- ئەو بە ئۆتۆمبێل هات.

- ئەو دوێنێ ئێوارە بە ئۆتۆمبێل هات.

- ئەو دوێنێ ئێوارە لەگەڵ براکانی بە ئۆتۆمبێل هات.

- ئەو دوێنێ ئێوارە کاتژمێر حەوت لەگەڵ براکانی بە ئۆتۆمبێل هات.

ئەگەر سەیرێکی ئەم ڕستانەی سەرەوە بکەین، دەبینین کاری ڕستەکە کارێکی تێنەپەڕە، کەواتە تەنیا پێویستی بە بکەر و کار هەیە، بە واتایەکی تر جگە لەم دوو کەرەسەیە، ئەوە هەموو کەرەسەکانی نێو ڕستەکە بە لاوەکی دادەنرێن، چونکە بۆ مەبەستی فراوانکردن بەکارهاتوون.

٥ـ جیاکردنەوەی کەرەسەکانی ڕستەسازی لە کەرەسەکانی وشەسازی. بەو واتایەی ڕستەسازی خاوەنی کەرەسەی تایبەت بە خۆیەتی، کەواتە ڕستەسازی لە ئەرکی وشەکانی نێو ڕستە دەکۆڵێتەوە، نەوەك لە فەرهەنگی وشەکان، چونکە وشەسازی فەرهەنگی وشەکان دەخاتەڕوو.

کەرەسەکانی ڕستەسازی

ـ بکەر و جۆرەکانی:(بکەری ڕێزمانی، بکەری لۆجیکی، بکەردیار، بکەرنادیار، بکەر نادیاری ئاماژەپێکراو).

ـ بەرکار و جۆرەکانی:(بەرکاری ڕاستەوخۆ، بەرکاری ناڕاستەوخۆ).

ـ نیهاد و گوزارە.

ـ تەواوکەر :(تەواوکەری کاری ڕابردوو، تەواوکەری کاری ڕانەبردوو، تەواوکەری فەرماندان، تەواوکەری کاری ناتەواو، تەواوکەری ناو، تەواوکەری جێناو، تەواوکەری ئاوەڵناو.....).

ـ دیارخەر.

ـ دیارخراو.

کەرەسەکانی وشەسازی

ـ ناو و جۆرەکانی (ژمارە، ناسین، هەبوون، ناوەرۆك، پێکهاتن، ڕەگەز).

ـ کار و جۆرەکانی (کات، هێز، پێکهاتن، تەواوی، ڕێژە، ئەرێنی).

ـ ئاوەڵناو و جۆرەکانی (واتا، پێکهاتن، پلە).

ـ جێناو و جۆرەکانی (واتا، پێکهاتن،.....)

..........هتد.

کەرەسەکانی ڕستەسازی

ـ ئەحمەد زیرەکە.

ئەحمەد: نیهاد

زیرەکە: گوزارە

ـ کاروان هـات.

کاروان: بـکەر

هات: کاری تێنەپەڕ

ـ نــازدار وانــەکەی خــوێند.

نازدار: بکەر

وانەکە:بەرکـاری ڕاستەوخۆ

خوێند: کاری تێپەڕ

کەرەسەکانی وشــــەسـازی:

ئەحمەد: ناوە، ناسراوە، تایبەتییە، نێرە،...

زیرەکـ:ئاوەڵناوە، چەسپاوە، چۆنیەتییە، سادەیە....

کـاروان: ناوە،ناسراوە، تــایبەتییە،.....

هــات: کــارە، ڕابوردووە، تەواوە، ئەرێیە.....

نــازدار: ناوە، مێیە، ناسراوە، تایبەتییە....

وانــەکە: ناوە، گشتییــە، ناسراوە، بێلایەنە...

خــوێند: کارە، ڕابوردووە، ئەرێیە، تــــەواوە......

٦ـ ڕستەسازی دەتوانێت ڕستە لە ڕووی پێکهاتنەوە دیاری بکات:

١ـ ڕستەی ســـــادە: (أ/ سادەترین ڕستە، ب/ ڕستەی سادەی ئاسایی، جـ/ڕستەی سادەی فراوانکراو).

٢ـ ڕستەی لـێکدراو:(أ/ ڕستەی لێکدراوی هاوڕێك، ب/ ڕستەی لێکدراوی نەرێنـــی، جـ/ ڕستەی لێکدراوی هەڵبژاردن، د/ ڕستەی لێکدراوی پێچەوانەیی).

٣ـ ڕستەی ئـالـۆز: (أ/ شـاڕستە، ب/ پـاڕستە).

٧ـ ڕستەسازی دەتوانێت ڕستە لە ڕووی ناوەڕۆکەوە دیاری بکات:

(ڕستەی هەواڵگەیانـدن، ڕسـتەی پرسیـــــاری، ڕسـتەی فـــەرمـــاندان، ڕسـتەی سەرسوڕمـــان) .

٨ـ ڕستەسـازی دوو دیـوی ڕسـتە دیاریـدەکات، ڕۆنـانی سـەرەوە و ڕۆنـانی ژێـرەوە. مەبەست لە ڕۆنانی سەرەوە دیـوی دەرەوەی ڕسـتە و دیـوی ڕووخسـار دەگرێتـەوە. مەبەسـت لـە ڕۆنـانی ژێـرەوە بنجـی ڕسـتە و دیـوی نـاوەوە و نـاوەڕۆکی ڕسـتە دەگرێتەوە، کە پەیوەندی بە واتاوە هەیە.

بەشی دووەم
جۆرەکانی ڕستە

جـــــۆرەکانی ڕستە

یەکەم: جۆرەکانی ڕستە لە ڕووی نـاوەڕۆکــەوە:

١ـ ڕستەی هەواڵگەیاندن

٢ـ ڕستەی پرسیـــاری

٣ـ ڕستەی فـــەرمـاندان

٤ـ ڕستەی سەرسوڕمـــان

دووەم: جۆرەکانی ڕستە لە ڕووی پـێکهـاتنـەوە:

١ـ ڕستەی ســـــادە:
- أ/ سادەترین ڕستە
- ب/ ڕستەی سادەی ئاسایی
- جـ/ ڕستەی سادەی فراوانکراو

٢ـ ڕستەی لـێکـدراو:
- أ/ ڕستەی لێکدراوی هاوڕێك
- ب/ ڕستەی لێکدراوی نەرێنـــی
- جـ/ ڕستەی لێکدراوی هەڵبژاردن
- د/ ڕستەی لێکدراوی پێچەوانەیی

٣ـ ڕستەی ئـاڵـۆز:
- أ/ شـــاڕستە
- ب/ پـــاڕستە

یەکەم: جۆرەکانی ڕستە لە ڕووی ناوەڕۆکەوە [1]

١ـ ڕستەی هەواڵگەیاندن

بەو ڕستانە دەگوترێت کە قسەکەر زانیاری یان هەواڵ دەگەیەنێت و باسی دەوروبەری خۆی دەکات، واتە لە ڕستەی هەواڵگەیاندندا قسەکەر سەرچاوەی زانین و زانیارییە.

تایبەتمەندییەکانی ڕستەی هەواڵگەیاندن: [2]

١ـ ڕستەی هەواڵگەیاندن دەشێ دروست بێت و دەشێ نادروست بێت، واتە دەشێ هەواڵەکە ڕاست بێت یا دەشێ هەڵە بێت، وەك:

هەنگوین تاڵە. **دروست نییە**

شەکر تاڵە. **دروست نییە**

کارزان زیرەکە. **دروستە**

مەلا مستەفای بارزانی سەرکردەیەکی کوردە. **دروستە**

٢ـ لە هەندێ حاڵەتدا دەتوانرێت کەرەسەکانی نێو ڕستەی هەواڵگەیاندن جێگۆڕکێ بکرێن، بەبێ ئەوەی واتای سەرەکی ڕستەکە تێکبدات، وەك:

کارزان دەچێت بۆ زانکۆ.

کارزان بۆ زانکۆ دەچێت.

٣ـ بەڵام لە هەندێ حاڵەتی تردا، بەهۆی جێگۆڕکێی شوێنی کەرەسەکانی نێو ڕستە، ئەوە واتای ڕستەکە تێکدەچێت یان پێچەوانە دەبێتەوە، وەك:

---

[1] ـ بۆ ئەم تەوەرەیە پشت بەم سەرچاوەیە بەستراوە: قەیس کاکل تۆفیق(١٩٩٥)، جۆرەکانی ڕستە و تیۆری کردە قسەییەکان،نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەددین.

[2] ـ قەیس کاکل تۆفیق(١٩٩٥)، ل ١٨ ـ ١٩.

ئازاد لە نەوزادی دا.

نەوزاد لە ئازادی دا.

٤ـ ڕستەی هەواڵگەیاندن دەشێ لە وشەیەك پێك بێت و دەشێ زیاتر لە وشەیەك پێك بێت، وەك:

هــات.

ئـەو هـــات.

ئەو دوێنێ بەیانی هات.

واتــە بچـوكترین ڕسـتەی هەواڵگەیانـدن تاكـە وشـەیەكە، بـەڵام گـەورەترین و درێژترین ڕسـتە ی هەواڵگەیانـدن لـە زمانـدا ناتوانرێـت دەستنیشـان بكرێـت، بـەهۆی فراوانكردنی ڕستە بە كەرەسەی لاوەكییەوە.

٥ـ بە زۆری ڕسـتە ی هەواڵگەیانـدن بـە بكـەر یـان نیهـاد دەسـت پێـدەكات و بـە كـار كۆتایی دێت، وەك:

ـ شــیلان جـــوانـــە.

ـ كــاروان نانــەكەی خــوارد.

ـ سـۆران مــردووە.

٦ـ ڕستەی هەواڵگەیاندن شێوازی ئەرێ و نەرێی هەیە.

ـ شـیلان جـوانــە.

شـیلان جوان نییە.

ـ كاوە دەبێت بە ئەندازیار.

كاوە نابێت بە ئەندازیار.

ـ كاوە ئەندازیار بوو.

كاوە ئەندازیار نەبوو.

ـ کاروان نانەکەی خــوارد.

کاروان نانەکەی نەخوارد.

ـ ســۆران دەمـرێت.

سـۆران نامــرێت.

٧ـ لە کۆتایی ڕستەی هەواڵگەیاندندا نیشانەی خـاڵ (.) دادەنرێت.

نەسرین هات.

٨ـ قسەکەر سەرچاوەی زانین و زانیارییە.

٢ ـ ڕستەی پرسیاری

بەو ڕستانە دەگوترێت کە قسەکەر بۆشاییەکی لە زانیارییەکانی هەیە، بەو واتایەی قسەکەر شتێك نازانێت یاخود لە لای ڕوون نییە، بۆیە بەهۆی پرسیارکردنەوە زانیارییەکانی دەستدەکەوێت، کەواتە لە ڕستەی پرسیارکردندا گوێگر سەرچاوەی زانین و زانیارییە . هەروەها لە ڕستەی پرسیارکردندا نیشانەی پرسیاری (؟) لە کۆتایی ڕستەکە دادەنرێت.

تایبەتمەندییەکانی ڕستەی پرسیاری

١ـ نیشانەی پرسیارکردن (؟) لە کۆتایی ڕستە دادەنرێت.

٢ـ گوێگر سەرچاوەی زانین و زانیارییە.

٣ـ قسەکەر زانیاری لا نییە، لە ڕێگەی پرسیارکردنەوە دەگاتە زانیاری.

٤ـ ڕاست و هەڵەی تێناکەوێت، واتە پرسیار هەر پرسیارە و قسەکەر ناتوانێ پرسیارێکی هەڵە بکات، چونکە خۆی زانیاری دەربارەی شتەکە نییە.

٥ـ مەرجی پرسیار ئەوەیە، دەبێ قسەکەر چاوەڕێی وەڵام بکات، ئەگەر چاوەڕێی نەکرد، ئەوە مەبەستی پرسیارکردن نییە.[1]

٦ـ کردەی قسەکردن لە ڕستەی پرسیاریدا، ئاوازەکەی لە نزمەوە بەرەو بەرزیی دەڕوات.

٧ـ لە زمانی کوردیدا بە دوو شێواز ڕستەی پرسیارکردن دروست دەکرێت:

أ. بەهۆی جێناوەکانی پرس:(کێ، کام، بۆ، چۆن ...هتد)، واتە لێرەدا جێناوەکانی پرسیار و نیشانەی پرسیاری لە ڕستەدا دەردەکەون .

[1] - عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسوڵ(د)(٢٠٠٦)، پوختەیەکی وردی ڕستەسازی کوردی، ل٤٩.

چۆن یارییەکەتان بـــردەوە؟

کێ شاری سلێمانی دروستکرد؟

ب. بەهۆی ئاوازەوە ڕستەی پرسیاری دروست دەبێت، واتە لەم جۆرەدا جێناوەکانی پرسیاری بەشداری لە دروستکردنی ڕستەی پرسیاری ناکەن، بەڵکو تەنیا نیشانەی پرسیار لە ڕستەدا دەبینرێت. ئاوازەش زیادە پاڵەپەستۆیەکە دەکەوێتە سەر وشەیەك لە وشەکانی نێو ڕستە، ئەم پاڵەپەستۆیەش بکەوێتە سەر هەر وشەیەك لە وشەکانی ڕستەکە، ئەوە پرسیارەکە تایبەت دەبێت بەو وشەیە. بۆنموونە:

قۆناغی دووەم دوێنێ هەموویان ئامادەبوون. ڕستەی هەواڵگەیاندن.

ـ قۆنـاغی دووەم دوێنـێ هـەموویان ئامادەبـوون؟ پرسـیارکردنەکە لـەبارەی (قۆناغی دووەم) دەکرێت.

ـ قۆنـاغی دووەم دوێنـێ هـەموویان ئامادەبـوون؟ پرسـیارکردنەکە لـەبارەی (دوێنـــــێ) دەکرێت.

ـ قۆنـاغی دووەم دوێنـێ هـەموویان ئامادەبـــوون؟ پرسـیارکردنەکە لـەبارەی (هەموویـــان) دەکرێت.

ـ قۆنـاغی دووەم دوێنـێ هـەموویان ئـــامادەبوون ؟ پرسـیارکردنەکە لـەبارەی (ئامادەبـــوون) دەکرێت.

ئەگەر سەیرێکی ئەم ڕستانەی سەرەوە بکەین، دەبینین پرسیارکردنەکە هـەر جارەی لە وشەیەکەوە دەکرێت، هـەر بۆیـەش وەڵامدانەوەکـەش دەبێـت پەیوەسـت بێت بە هەمان وشەوە، هەروەکو لەخوارەوە ڕوونی دەکەینەوە:

وەڵامی پرسیاری ڕستەی یەکەم ـ بەڵێ قۆناغی دووەم. نەخێر قۆناغی یەکەم.

وەڵامی پرسیاری ڕستەی دووەم ـ بەڵێ دوێـــــنێ. نەخێر پـــــێرێ.

وەڵامی پرسیاری ڕستەی سێیەم - بەڵێ هەمــوویـــان. نەخێر هەنــدێکـیان.

وەڵامی پرسیاری ڕستەی چوارەم - بەڵێ ئامادەبـــوون. نەخێر ئامـادەنەبوون.

٣ـ ڕستەی فەرماندان

بەو ڕستانە دەوترێت کە کەسی یەکەم، واتە قسەکەر داوا لە کەسی دووەم، واتە گوێگر دەکات، کارێك ئەنجامبدات یان ئەنجامنەدات.

جۆرەکانی ڕستەی فەرماندان

هەندێ لە زمانەوانان فەرماندان بەسەر دوو جۆردا دابەشدەکەن:[1]

١ـ فەرماندانی بەهێز: لێرەدا قسەکەر دەسەڵاتی بەسەر گوێگردا هەیە و دەڕوات و لە ڕووی پلە و پایە و تەمەنەوە قسەکەر لە گوێگر گەورەترە.

ـ نەسرین بڕۆ.

ـ هەڵمەتبەرن.

ـ دەرگاکە داخە.

ـ شێرزاد دانیشە.

ـ ئەحمەد کتێبەکە هەڵگرە.

٢ـ فەرماندانی بەڕێز: لێرەدا قسەکەر دەسەڵاتی بەسەر گوێگردا نییە و ناڕوات و لە ڕووی پلە و پایە و تەمەنەوە قسەکەر لە گوێگر بچووکترە یان هاوتەمەنن. هەندێ جاریش ئەگەر قسەکەر دەسەڵاتیشی بەسەر گوێگردا بڕوات، ئەوە نایەوێت فەرمانەکەی بەهێز بەسەر گوێگردا بچەسپێنێ، بەڵکو شێوازێکی ڕێزگرتن بەکاردێنێت. وەك:

ـ تکایە نەسرین بڕۆ.

ـ بە یارمەتیت جامێك ئاوم بۆ بێنە.

---

[1] - عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسوڵ(د)(٢٠٠٦)، پوختەیەکی وردی ڕستەسازی کوردی، ل٥٠ ـ ٥٢.

- بێزەحمەت دەرگاکە داخە.
- فەرموون، دانیشە.
- ببورە کتێبەکە هەڵگرە.

تایبەتمەندییەکانی ڕستەی فەرمـاندان لە زمـانی کوردیدا

١ـ دەشیٚ ڕستەی فەرماندان تەنیا لە کاری فەرماندان پێکبێت، وەك:

بــڕۆ.

دانـیـشـە.

بــخوێنە.

٢ـ لە زمانی کوردیدا دروستکردنی ڕستەی فەرماندان پەیوەستە بە کاری فەرمانـدان، وەك:

ئازاد نامە دەنووسێت.

ئازاد نامە بنووســە.

٣ـ لە ڕستەی فەرماندانـدا گـوێگر بـەدوای دروسـتی و نادروسـتی ڕسـتەکە ناگـەڕێت، بەڵکو لەسەریەتی تەنیا کارەکە جێبەجیٚ بــکات.

٤ـ لە ڕستەی فەرماندا نیشانەی خاڵ(.) لە کۆتایی ڕستە دادەنرێت.

٥ـ کردەی قسەکردن لە ڕستەی پرسیاریدا، ئاوازەکەی لە بـەرزەوە بـەرەو نزمییـەوە دەڕوات.

یاساکانی دروستکردنی ڕستەی فەرماندان لە زمانی کوردیـدا

لـە زمـانی کوردیـدا دروسـتکردنی ڕسـتەی فەرمانـدان پەیوەسـتە بـە کـاری فەرماندانەوە. دەستووری سەرەکی کاری فەرمانـدانیش لـە زمـانی کوردیـدا بریتییـە لـــە:

١ـ بۆ حاڵەتی ئەریێ:

بـ + ڕەگی کار + جێناوە لکاوەکانی کۆمەڵــەی چوارەم(ە، ن)

خـوێندن ←── خـوێن ←── بخوێنە ←── بخوێنن

ئەگەر ڕەگی کار کۆتایی بە پیتی نەبزوێن هاتبێـت، ئـەوە جێنـاوە لکاوەکـانی (ە، ن) بە ڕەوانی بە ڕەگەکەوە دەلکێت، بەهۆیەوە کاری فەرماندان دروستدەکرێت، بەڵام ئەگەر ڕەگی کار کۆتایی بە پیتی بزوێن هاتبێت، ئەوە جێنـاوی لکـاوی کەسـی دووەمـی تـاك (ە) دەرناکـەوێت، کەچـی جێنـاوی لکـاوی کەسـی دووەمـی کـۆ (ن) دەردەکەوێت، وەك:

چـــاوگ	ڕەگی کـــار	کـاری فـەرمـانـدان
کــردن	کـــە	بـکە، بـکەن
بــردن	بـــە	ببە، ببەن
شووشتن	شـــۆ	بشۆ، بشۆن
ڕۆیشتن	ڕۆ	بڕۆ، بڕۆن
خواردن	خـــۆ	بخۆ، بخۆن
نووستن	نـــوو	بنوو، بنوون
وتن (گوتن)	ڵـــێ	بڵێ، بڵێن

هەردوو چاوگی (هاتن، چوون) لەسەر دەستوور ناڕۆن:

چـــاوگ	ڕەگی کار	کاری فەرماندان
هــاتن	هێ (ێ)	وەرە، وەرن
چوون	چ	بچۆ، بچن

تێبینی/ لە شارۆچکەی کەلار و شوێنەکانی تری ناوچەی گەرمیان، چاوگی(هاتن) بۆ کردنی بە کاری فەرماندان لەسەر دەستوور دەڕوات، واتە بەمشێوەیەی لێدێت:

هاتن ← هێ(ێ) ← بێ، بێن

٢ـ بۆ حاڵەتی نەرێ:

مە + ڕەگی کار + جێناوە لکاوەکانی کۆمەڵـەی چوارەم(ە، ن)

بـخوێنە ← مـەخوێـنە

چاوگی (هــاتن) وەکـو لـە پێشـەوە ئاماژەمـان بـۆی کـرد لـە حاڵـەتی ئـەرێی فەرمانـدان لــە دەســتوور لادەدات، بــەڵام لــە حاڵــەتی نەرێـدا دەگەڕێتــەوە ســـەر دەســـتوور، بەمشێوەیە:

چـــاوگ	ڕەگی کار	کاری فەرماندان
هــاتن	هێ (ێ)	مەیێ، (مێ)، مەیێن، مێن

لە کاری سادەدا، دەبێ نیشـانەی(ب)ی فەرمانـدانی دەرکـەوێت، بـەڵام لـە کـاری داڕژاو و لێکدراودا نیشانەی (ب)ی فەرماندان دەشێ دەرنەکەوێت.وەك:

چـــاوگ	ڕەگی کار	کاری فەرمـــاندان
سەرکەوتن	ســەرکەو	سەرکەوە، سەرکەون

دانیشتن	دانیش	دانیشە، دانیشن
دابەزین	دابەز	دابەزە، دابەزن
هەڵگرتن	هەڵگر	هەڵگرە، هەڵگرن
داخستن	داخە	داخە، داخەن

بەڵام نیشانەی نەرێی فەرماندان(مە)، لە سادە و داڕژاو و لێکدراودا هەر دەبێت دەرکەوێت، وەک:

بڕۆ ← مەڕۆ

دانیشە ← دامەنیشە

سەرکەوە ← سەرمەکەوە

وەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆی کرد، کە کاری فەرماندان بەهۆی ڕەگی کارەوە دروستدەکرێت، کەچی لە هەندێ حاڵەتدا ڕەگی کار زیاتر لە شێوەیەکی هەیە، بەنموونە چاوگی (هاویشتن) یەکێکە لەو چاوگانەی کە لە زمانی کوردیدا زیاتر لە ڕەگێکی هەیە، وەک:

هاویشتن[1]:
- هاوێژ ← بهاوێژە، بهاوێژن
- هاوێ ← بهاوێ، بهاوێن
- اوێ ← باوێ، باوێن

[1] ـ قەیس کاکل تۆفیق(١٩٩٥)، ل ٣١.

لـە زمـانی کوردیـدا هەنـدێ دەسـتەواژە و ڕسـتەمان هەیـە، کـە بـەبێ ئـەوەی مۆرفیمی فەرماندان لە ڕستەدا بوونی هەبێ، کەچی ڕستەکە بۆ مەبەستی فەرمانـدان بەکاردێت. وەك:

ـ وەستان قەدەغەیە.

ـ جگەرەکێشان قەدەغەیە.

لەم دوو ڕسـتەیەدا، وشـەی (قەدەغـە) ڕۆڵـی سـەرەکی بینیـوە لـە دروسـتکردنی ڕستەی فەرماندان‌دا.

٤ـ ڕستەی سەرسوڕمان

بەو ڕستانە دەوترێت کە قسەکەر هەستی خۆی بەرانبەر دەوروبەری دەردەبڕێ، ئەم هەست دەربڕینەش یان بۆ حاڵەتی خۆشییە یان بۆ حاڵەتی ناخۆشی.

تایبەتمەندییەکانی ڕستەی سەرسوڕمان لە زمانی کوردیدا

١ـ لە ڕستەی سەرسوڕمانیدا نیشانەی سەرسوڕمانی (!) لە ڕستەدا دەبینرێت.

٢ـ لە ڕستەی سەرسوڕمانیدا وشەی سەرسوڕمانی بەشداری لە ڕستەدا دەکات.

٣ـ دەشێ وشەی سەرسوڕمانی لە ڕستەکەدا نەبینرێ، بەڵام نیشانەی سەرسوڕمانییەکە هەر دەمێنێ.

٤ـ قسەکەر بە بێ گرنگیدان بە بوونی یان نەبوونی گوێگر، هەستی خۆی بەرانبەر بە توخمێك بە چاك یان بە خراپ دەردەبڕێ.[1]

٥ـ کردەی قسەکردن لە ڕستەی پرسیاریدا، ئاوازەکەی لە نزمی بەرەو بەرزییەوە دەڕوات.

وەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆی کرد، کە ڕستەی سەرسوڕمانی بۆ دوو شێواز بەکاردێت:

<u>شێوازی یەکەم</u>: بۆ حاڵەتی خۆشییە، کە لەم جۆرەدا قسەکەر هەستی خۆشی خۆی بەرانبەر دیاردەیەکی دەوروبەری دەردەبڕێت، بۆیە لەمجۆرەدا وشەکانی (هەربژی، ئافەرین، ئۆخەی،.......) بەکاردێت، واتە لەمجۆرەدا قسەکەر هەستی خۆی بەڕاستی

[1] - عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسوڵ(د)(٢٠٠٦)، پوختەیەکی وردی ڕستەسازی کوردی، ٥٦.

و بەبێ دەسکاری وەك چۆن لە دەروونیدا هەیە دەریدەبڕێت، بەجۆرێك ئـەمجۆرەیان بۆ مەبەستی هاندان و دەستخۆشی کردنی بەکاردێت. وەك:

ئـۆخەی! لەم بابەتە ڕزگارمان بوو.

ئافەرین! بەیەکەم دەرچـــــووی.

شـێوازی دووەم: ڕسـتـەی سەرسـوڕمانی کـە بـۆ حالـّەتی ناخۆشـی بـەکاردێت، لـەم جـۆرەدا قسـەکەر هەسـتی ناخۆشـی خـۆی بــەرانبەر بـە دیاردەیـەکی دەوروبـەر دەردەبڕێت. لـەم حاڵەتەشدا وشە سەرسوڕمانەکانی (ئاخ، ئۆف، پـەکو، ئـای،.....) بەکاردیّ، ئەمجۆرە بۆ داشۆرین و شکاندن و لایەنی خراپەکاری بەکاردێت. وەك:

ئاخ! لەم مـنداڵــە.

ئۆف ! لە کچی ئەم زەمانە.

لە زمانی کوردیدا ڕستەی سەرسوڕمانی بە دوو حاڵەتی جیاواز دروست دەبێت: یەکـەم/ بـەهۆی وشـەی سەرسـوڕمانییەوە ڕسـتـەکە دروسـتـدەکرێت، لـەم جـۆرە نیشانەی سەرسوڕمانی دەکەوێتە دوای وشەی سەرسوڕمانییەکەوە.وەك:

ئـافەرین! بەیەکەم دەرچووی.

دووەم/ بەبێ بەشداربوونی وشەی سەرسوڕمانی ڕستەکە دروست دەکرێت، چونکە لەم جۆرەدا بەڕێگەی ئـاوازەوە ڕستەکە دروستدەکرێت. لـەم حاڵەتەشـدا نیشـانەی سەرسوڕمانی دەکەوێتە کۆتایی ڕستەکەوە. وەك:

خـانوویەکی گـــەورەیــە !

ماڵێکی خۆشە !

سەرسوڕمانی لە نێو خۆیدا بە چەندین شێواز دەردەکەوێت، لەوانە:[1]

١ـ سەرسوڕمانی: وای لەم منداڵە پیس و پۆخڵەی!

٢ـ تووکلێکردن: تەمەنت کورت بێت! ڕووت ڕەشبێت!

٣ـ نەفرەتلێکردن: ئەوەی ڕێگەی لە کوردان گۆڕی

لەعنەتی خوا لە ئەلحەد و گۆڕی !

٤ـ جنێوپێدان: نامەرد! بێئابڕوو! بێشەرمن!

٥ـ پاڕانەوە: ئەم زوڵمە قبووڵ نەکەی خودایە !

٦ـ وەسفکردن: کۆمەڵە شاخێك سەخت و گەردن کەش

ئاسمانی شینی گرتۆتە باوەش!

[1] - عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسوڵ(د)(٢٠٠٦)، پوختەیەکی وردی ڕستەسازی کوردی، ل٥٥ ـ ٥٦.

دووەم: جۆرەکانی ڕستە لە ڕووی پێکهاتنەوە (فۆڕم، ڕۆنـان، دروستبوون)[1]

١ـ ڕستەی سـادە:

أ.سادەترین ڕستە

ب.ڕستەی سادەی ئاسایی

جـ.ڕستەی سادەی فراوانکراو

٢ـ ڕستەی لێکدراو:

أ.ڕستەی لێکدراوی هــاوڕێك

ب.ڕستەی لێکدراوی هەڵبژاردن

جـ.ڕستەی لێکدراوی پێچەوانـە

د.ڕستەی لێکدراوی نـەرێنـی

٣ـ ڕستەی ئـاڵۆز:

أ.شـاڕستە

ب.پـاڕستە

[1] - بۆ ئەم تەوەرەیە پشت بەم سەرچاوەیە بەستراوە: عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسوڵ(د)(٢٠٠٦)، پوختەیەکی وردی ڕستەسازی کوردی، ل٤١.

دووەم: جۆرەکانی ڕستە لە ڕووی پێکهاتنەوە (فۆرم، ڕۆنان، دروستبوون)

لە زمانی کوردیدا جۆرەکانی ڕستە لە ڕووی پێکهاتنەوە دەبێتە سێ جۆر:

١ـ ڕستەی سادە

بەو ڕستانە دەوترێت کە لە یەك ڕستە پێکدێن، یاخود بەو ڕستانە دەگوترێت، کە تەنیا کارێکیان تێدایە، یاخود بەو ڕستانە دەوترێت، کە لە ڕەگی کار و پێویستییەکانی پێکدێت. کەواتە ڕستەی سادە ڕستەیەکە تەنیا کارێکی تێدا ئەنجام دەدرێت.

ڕستەی سادەش سێ جۆرە:

أـ سادەترین ڕستە: بەو ڕستانە دەوترێت کە لە یەك وشە پێکدێت، وەك:

ڕۆیشت.

کەوت.

مرد.

ب ـ ڕستەی سادەی ئاسایی

بەو ڕستانە دەوترێ کە تەنیا کارێکیان تێدایە، لەهەمان کاتیشدا ئەم ڕستانە تەنیا کەرەستە سەرەکییەکانی ڕستە دەگرێتەخۆ، ئەم کەرەسە سەرەکیانەش لە هەر سێ حاڵەتی (کاری تێپەڕ، کاری تێنەپەڕ، کاری ناتەواو) بەکاردێت.

کاری تێپەڕ ⟵ بکەر + بەرکاری ڕاستەوخۆ + کاری تێپەڕ

کارزان ئۆتۆمبێلەکەی کـــڕی.

بکەر ب.ڕاستەوخۆ کاری تێپەڕ

ـ سیروان وانـــەکـــەی خـوێند.

بکەر بەرکاری ڕاستەوخۆ کاری تێپەڕ

کاری تێنەپەڕ ⟵ بکەر + کاری تێنەپەڕ

شـیلان هــــات.

بکەر کاری تێنەپەڕ

- نــازدار مـــرد.

بکەر کاری تێنەپەڕ

- **سۆران نوستووە.**

بکەر کاری تێنەپەڕ

کاری ناتەواو ⟵ نیهاد + گوزارە

ئـەحـمەد زیــرەکـــــە.

نیهاد گوزارە کاری ناتەواو

- بـەنـاز جـوانـــــە .

نیهاد گوزارە کاری ناتەواو

جـ/ ڕستەی سادەی فراوانـکراو

بـەو ڕسـتانە دەگوترێـت کـە جگـە لـە کەرەسـە سـەرەکییەکان، ئـەوە کەرەسـە لاوەکییەکان بەشداری لە فراوانکردنی ڕستەکەدا دەکەن، وەك:

- **دوێنێ ئێوارە ئەحمەد نانی بە کەوچك خـوارد.**
- **بـەناز لەڕێگەی ئۆتۆمبێلەکـــەوە هات.**
- **شەماڵ بەهۆی ئامادەنەبوونی یەکێك لە یاریزانەکانیان یارییەکەیان دۆڕانــد.**

٣ـ ڕستەی لـێکدراو

بەو ڕستانە دەگوترێت کە لە دوو ڕستە یان زیاتر پێکدێت، یاخود بەو ڕستانە دەوترێت کە زیاتر لە کارێکیان تێدایە، یاخود بەو ڕستانە دەوترێت، کە ئامرازی لێکدەر بەشداری لە دروستکردنی ڕستەکە دەکات. لە ڕستەی لێکدراودا ئامرازەکانی لێکدەر ڕۆڵێکی سەرەکی دەبینن لە دەست نیشانکردنی جۆری ڕستە لێکدراوەکان.

جۆرەکانی ڕستەی لێکدراو لە زمانی کوردیدا

لە زمانی کوردیدا دەست نیشانکردنی جۆرەکانی ڕستەی لێکدراو بە ئامرازی لێکدراوەوە بەستراوەتەوە و چوار جۆر ڕستەمان هەیە:

أ/ ڕستەی لێکدراوی هاوڕێك

جۆرێکە لە جۆرەکانی ڕستەی لێکدراو، لە دوو ڕستە یان زیاتر پێکدێت و بەهۆی ئامرازی لێکدەرەوە دروستدەکرێت. ئەم جۆرە ڕستەیە لە ڕووی ئەنجامدانی کاری ڕستەکانیان هاوڕێکن و بە زۆری کاری ڕستەکان لە شێوەی ئەرێدا دەبینرێن و هەمان ئاراستە وەردەگرن.[1] ئەو ئامرازانەی بەشداری لە دروستکردنی ڕستەی لێکدراوی هاوڕێکدا دەکەن، بریتین لـــــــە: (و ـ، ـ هەروەها ـ ئینجا ـ.....هتد).

ئازاد ڕۆیشت و محەمەد هـــات.

بەناز، شیلان و ئەحمەد دەرچـوون.

کارزان مرد ئینجا ئەحمەد مرد.

شەماڵ و هەردی هــــاتـن.

---

[1] - عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسوڵ(د)(٢٠٠٦)، ل ٤٧.

ب/ ڕستەی لێکدراوی هەڵبژاردن

جۆرێکە لە جۆرەکانی ڕستەی لێکدراو، لە دوو ڕستە یان زیاتر پێکدێت، لەم جۆرە ڕستانەدا تەنیا یەکێك لە کارەکان لە شێوەی هەڵبژاردن جێبەجێدەکرێن. ئەوئامرازانەی کە لە ڕستەی لێکدراوی هەڵبژاردن بەشداری دەکەن، بریتین لە: (یان .... یان، یا .... یا، یا، چ.....چ......).

یان بڕۆ یان دانیشە.

یا بخوێنە یا واز لە خوێندن بێنە.

بڕۆ یا دانیشە.

چ گۆڤارەکەم بۆ بهێنی، چ کتێبەکە.[1]

جـ/ ڕستەی لێکدراوی پێچەوانە

جۆرێکە لە جۆرەکانی ڕستەی لێکدراو، لە دوو ڕستە یان زیاتر پێکدێت، ئەم ڕستەیە پێچەوانە و دژایەتی نێوان دوو دیاردە، ڕووداو، بیر نیشاندەدات.[2] بەو واتایەی ڕستەی دووەم پێچەوانەی ڕستەی یەکەم دەبێت، لەم جۆرە ڕستەیەدا ئامرازەکان بریتین لە: (بەڵام، لەگەڵ ئەوەشدا، ئەگەرچی، کەچی،......).وەك:

شیلان زیرەکە بەڵام ناخوێنێ.

یانەی ڕیاڵ مەدرید یانەیەکی بەهێزە، لەگەڵ ئەوەشدا جامەکەی نەهێنا.

---

[1] ـ یوسف نوری محەمەدئەمین(٢٠١٠)، هەندێ لایەنی ڕستەی لێکدراو لە زمانی کوردیدا ـ بەپێی یاساکانی گوێزانەوە، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەددین، ل٦٥.

[2] ـ ئەوڕەحمانی حاجی مارف(د)(٢٠٠٤)، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی، ل١٩١ .

د/ ڕستەی لێکدراوی نەرێنی (نەفـی)

جۆرێکە لە جۆرەکانی ڕستەی لێکدراو، لە دوو ڕستە یان زیـاتر پێکـدێت، ئـەم ڕسـتانەش لـە شـێوەی نەرێـدا دەبینـرێن و هیچـیان جێبـەجێ نـاکرێن، ئـامرازی (نــە .....نــە) ڕۆڵێکــی ســەرەکی دەبینێــت لــە دروســتکردنی ڕســتەی لێکــدراوی نەرێـنی.وەك:

نـە دەڕوات نـە دادەنیشـــێ.

نـە دەخوێنێ نـە واز دەهێنێ.

نە شاییکەرم نە شاباشدەرم .[1]

٣ـ ڕستەی ئاڵۆز

لە زمانی کوردیـدا جگـە لـە زاراوەی ڕسـتەی ئـاڵۆز، ئـەوە زاراوەکـانی (ڕسـتەی تێکەڵ، ڕستەی ئاوێتە) بەکاردێت، کە هەر هەمان مەبەست دەگەیەنن.

ڕستەی ئاڵۆزیش بـەو ڕسـتانە دەوترێـت کـە لـە دوو ڕسـتە یـان زیـاتر پێکـدێن و بەهۆی ئامرازی لێکدەرەوە ڕستەکان لێکدەدرێن. لە ڕستەی ئاڵۆزدا دوو جـۆر ڕسـتە دەبینرێت، کە بریتین لــــــــە: (شـــاڕستە و پـــاڕستە).

شـاڕستە: ڕستەیەکی سەرەکییە و بە تەنیا بەکاردێت و بە تەنیا واتا دەبەخشێت.

پـــاڕستە (ڕســـتەی شـــوێنکەوتوو، لاڕســـتە، ڕســـتەی دیارخـــەر): ڕســـتەیەکی ناسەرەکییە،چونکە تەنیا ڕۆڵـی دیارخـەر دەبینـێ و بـە تـەنیاش بەکارنایـەت و واتـا نابەخشێ، بەڵکو واتاکەی بە واتای شاڕستەوە بەستراوەتەوە.

---

[١] ـ یوسف نوری محەمەدئەمین(٢٠١٠)، ل ٦٥.

وەکو لەپێشەوە ئاماژەمان بۆی کرد، کە ڕستەی ئـاڵۆز دوو ڕسـتە دەگرێتـەخۆ، یەکێکیان پێیدەوترێت (شـاڕستە)، ئەویتریان (پـاڕستە)، ئـامرازە لێکدەرەکـەش لـە ڕستەدا دەچێتە پاڵ پاڕستەکەوە.

ـ ئەحمەد کە هاندەرێکی سەرسەختی بەرشلۆنەیە، نەهاتبوو.

شـاڕستە ←ـــــــ ئـەحمەد نـەهاتـبوو.

پـاڕستە ←ـــــــ کە هاندەرێکی سەر سەختی بەرشلۆنەیە.

ـ کەرکووک کە لەمێژوودا بە ئارابخا ناسرابوو، شارێکی کوردستانییە.

شـاڕستە ←ـــــــ کەرکووک شارێکی کوردستانییە.

پـاڕستە ←ـــــــ کە لەمێژوودا بە ئارابخا ناسرابوو.

ـ هەولێر کە پایتەختی کوردستانە،شارێکی خۆشـــە.

شـاڕستە ←ـــــــ هەولێر شارێکی خـۆشـە.

پـاڕستە ←ـــــــ کە پایتەختی کوردستانە.

سلێمانی کە مەڵبەندی ڕۆشنبیرانە، شارێـکی گەشتیاریـیە.

شـاڕستە ←ـــــــ سلێمانی شارێکی گەشتیارییە.

پـاڕستە ←ـــــــ کە مەڵبەندی ڕۆشنبیرانـــە.

پاڕستە هەمیشـە لـە ڕسـتەدا دەبێتـە دیارخـەر بۆ شاڕسـتە، بـە واتایـەکی تـر پاڕستە لە ڕستەدا ڕۆڵی ڕوونکردنەوەی شاڕستە دەبینێت.

بەشێوەیەکی گشتی شاڕستە لە سەرەتای ڕستەدا دێت، بەڵام دەشێ پاڕسـتەش لە سەرەتای ڕستەدا بێت، وەك:

ـ کە بەهار هات، دەچینە سەیران.

پاڕستە ←ـــــــ کە بەهار هات

شاڕستە ←ــــــ دەچینە سەیران

جۆرەکانی پاڕستە

لە زمانی کوردیدا پاڕستە بەسەر چوار جۆری سەرەکی دابەشدەکرێت، بەمشێوەیەی خوارەوە:

یەکەم / پاڕستەی ناوی

ئەو جۆرە ڕستە لاوەکی و دیارخەرانە دەگرێتەوە، کە ناوێك لە ناوەکانی نێو شاڕستەکە پتر ڕووندەکاتەوە. پاڕستەی ناویش بەگوێرەی ئەرکی ناوی شاڕستەکەوە جۆرەکەی دیاری دەکرێت، کە بەمشێوەیە:[1]

١ـ پاڕستەی دیارخەری بکەر

لەمجۆرەدا ناوی نێو شاڕستەکە ئەرکی بکەری هەیە، بۆیە پاڕستەکەش ئەم ناوە زیاتر ڕووندەکاتەوە و دیاری دەخات و ئەرکی بکەر دەبینێت. وەك:

ـ ڕژێمی بەعس <u>کە ئێستا لە زبڵدانی مێژوودایە</u>، نیو سەدە کوردی چەوساندەوە.

لەم ڕستەیەدا پاڕستەی (کە ئێستا لە زبڵدانی مێژوودایە)، بۆتە دیارخەری بکەری وشەی(ڕژێمی بەعس)ی نێو شاڕستەکە.

٢ـ پاڕستەی دیارخەری بەرکاری ڕاستەوخۆ

لەمجۆرەدا ناوی نێو شاڕستەکە ئەرکی بەرکاری ڕاستەوخۆی هەیە، بۆیە پاڕستەکەش ئەم ناوە زیاتر ڕووندەکاتەوە و دیاری دەخات و ئەرکی بەرکاری ڕاستەوخۆ دەبینێت. وەك:

---

[1] ـ عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسوڵ(د)(٢٠٠٦)، ل ٣٧ـ ٤٠.

سەددام هەڵەبجەی بۆردوومانکرد، که هێرۆشیمای کوردستانە.

لەم ڕستەیەدا پاڕستەی(کە هێرۆشیمای کوردستانە)، بۆتە دیارخەری بەرکاری ڕستەوخۆی وشەی (هەڵەبجە)ی نێو شاڕستەکە.

٣ـ پاڕستەی دیارخەری بەرکاری ناڕاستەوخۆ

لەمجۆرەدا ناوی نێو شاڕستەکە ئەرکی بەرکاری ناڕاستەوخۆی هەیە، بۆیە پاڕستەکەش ئەم ناوە زیاتر ڕووندەکاتەوە و دیاری دەخات و ئەرکی بەرکاری ناڕاستەوخۆ دەبینێت. وەك:

ئازاد بە ئۆتۆمبێلەکەی کە تازەی کڕیبوو، هات.

لەم ڕستەیەدا پاڕستەی(کە تازەی کڕیبوو)، بۆتە دیارخەری بەرکاری ناڕاستەوخۆی وشەی (ئۆتۆمبێلەکە)ی نێو شاڕستەکە.

٤ـ پاڕستەی دیارخەری نیهاد

لەمجۆرەدا ناوی نێو شاڕستەکە ئەرکی نیهادی هەیە، بۆیە پاڕستەکەش ئەم ناوە زیاتر ڕووندەکاتەوە و دیاری دەخات و ئەرکی نیهاد دەبینێت. وەك:

هەولێر کە پایتەختی کوردستانە، شارێکی خۆشە.

لەم ڕستەیەدا پاڕستەی(کە پایتەختی کوردستانە)، بۆتە دیارخەری نیهادی وشەی (هەولێر)ی نێو شاڕستەکە.

دووەم / پاڕستەی کاری

ئەو جۆرە ڕستە لاوەکی و دیارخەرانە دەگرێتەوە، کە کاری شاڕستەکە پتر ڕووندەکاتەوە. بەگوێرەی چۆنیەتی ڕوونکردنەوەکەش، پاڕستەی کاری بۆ ئەم جۆرانەی خوارەوە دابەشدەکرێت:

١- پاڕستەی کـــات

بەو پاڕستانە دەوترێت، کە کاتی شاڕستەکە نیشاندەدات[1]، لـەمجۆرەدا کـاتی ڕوودانی کاری پاڕستەکە زانراوە و بەهۆی ئەوەوە کـاتی ڕوودانـی کـاری شاڕسـتەش دەزانرێ و دەتوانرێ پاڕسـتە و شاڕسـتە پـاش و پـێش بکـرێن. لـەمجۆرەدا بـەزۆری ئامرازی لێکدەری (کە) بەکاردێت.[2] وەك:

کـە ئەو هات، مـن لەوێ نەبووم.

پـاڕستە   شـاڕستە

کە دەچم بۆ قوتابخانە، دەفتەرەکەم لە ناسکە وەردەگرمەوە.

پـاڕستە   شـاڕستە

٢- پاڕستەی هـــۆ

بەو پاڕسـتانە دەوترێـت، کـە هـۆی ڕوودانـی کـاری شاڕسـتەکە نیشـاندەدەن. لەمجۆرەدا ئامرازە لێکدەرەکانی (چونکە، لەبەرئەوەی....) بەکاردێن[3]. وەك:

چـونکە یەکناگرین، سەرناکەوین.

پـاڕستە   شـاڕستە

ناکرێ بەجێی بێلم، لەبەرئەوەی زۆر نەخۆشە.

شـاڕستە   پـاڕستە

---

[1] ـ ئەوڕەحمانی حاجی مارف، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی، ل١٨٧ .

[2] ـ عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسوڵ، پوختەیەکی وردی ڕستەسازی کوردی، ل٤١.

[3] ـ هەمان سەرچاوە، ل ٤١ .

٣- پاڕستەی ئەنجام

بەو پاڕستانە دەوترێت، کە ئەنجامی کاری شاڕستەکە دەردەخات، لەمجۆرەدا ئامرازی لێکدەری (بۆیە) بەکاردێت. وەك:

یەکناگرین، بۆیە سەرناکەوین.

شاڕستە پاڕستە

نازەنین باش دەخوێنێ، بۆیە بەیەکەم دەردەچێ.

شاڕستە پاڕستە

٤- پاڕستەی ئامانج

بەو پاڕستانە دەوترێت، کە ئامانجی ڕوودانی کاری شاڕستەکە دەردەخات. لەمجۆرەدا ئامرازە لێکدەرەکانی(تا، هەتا، تاکو، هەتاکو، بۆ ئەوەی ......) بەکاردێت. وەك:[1]

کورد تێدەکۆشێت، بۆ ئەوەی مافی خۆی بەدەست بهێنێت.

شاڕستە پاڕستە

٥- پاڕستەی مەرج

بەو پاڕستانە دەوترێت، کە مەرجی ڕوودان و دیاردەی کاری شاڕستەکە ئاشکرا دەکات. لەمجۆرەدا ئامرازە لێکدەرەکانی(ئەگەر، گەر ......) بەکاردێت. وەك:

ئەگەر گوڵ نیت، دڕکیش مەبە.

پاڕستە شاڕستە

[1]- عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسوڵ، پوختەیەکی وردی ڕستەسازی کوردی، ل ٤٢.

٦- پاڕستەی نیاز

بەو پاڕستانە دەوترێت، کە نیاز و مەبەستی کاری شاڕستەکە ئاشکرا و ڕووندەکاتەوە. لەمجۆرەدا ئامرازی لێکدەری(کە) بەکاردێت. وەك:

ڕەنج ڕووی لە تۆ نا، کە یارمەتییەکی بدەی .

شاڕستە پاڕستە

٧- پاڕستەی پێوانە

بەو پاڕستانە دەوترێت، کە ڕادە و پێوانەی کاری شاڕستەکە دەردەخەن، واتە بوار و سنووری کارکردنەکەی دەستنیشان دەکەن. لەمجۆرەدا ئامرازە لێکدەرەکانی(کە، ئەوەندە، بەڕادەیەك، تا، هەتا، تاکو، هەتاکو) بەکاردێت. وەك:[1]

هەولێر بە ڕادەیەك ڕازاوەیە، کە هەر باسی ناکرێت.

شاڕستە پاڕستە

نەسرین ئەوەندە جوان بوو، تا دراوسێی خۆشی حەیرانی دەبوو.

شاڕستە پاڕستە

سێیەم / پاڕستەی ئاوەڵناوی

ئەو جۆرە ڕستە لاوەکی و دیارخەرانە دەگرێتەوە، کە واتاکەی بەندە بە واتای شاڕستەکەوە و وەسفی ناوێك لە ناوەکانی نێو شاڕستەکە دەکات.وەك:

ئەو چرایەی کە ڕووناك بوو، کوژایەوە.

شاڕستە ⟵ ئەو چرایە کوژایەوە.

[1] ـ عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسوڵ، پوختەیەکی وردی ڕستەسازی کوردی، ل ٤٢.

پاڕستە ⟵ کە ڕووناك بوو.

کچەکەم دیت کە دەشەلی.

شاڕستە ⟵ کچەم دیت.

پاڕستە ⟵ کە دەشەلی.

چوارەم / پاڕستەی ئاوەڵکاری

ئەو جۆرە ڕستە لاوەکی و دیارخەرانە دەگرێتەوە، کە واتاکەی بەندە بە واتای شاڕستەکەوە و وەسفی کاری شاڕستەکە دەکات (دەبێ تێبینی ئەوە بکەین کە ئەمجۆرەیان لەگەڵ پاڕستەی کاری یەکدەگرێتەوە).وەك:

کارزان دەرمانی خوارد، بەڵکو چاکبێتەوە.

شاڕستە   پاڕستە

ئاواز نەهاتە قوتابخانە، چونکە نەخۆش بوو.

شاڕستە   پاڕستە

بەراوردێك لە نێوان پاڕستە و شاڕستە

پاڕستە	شاڕستە
١ـ جۆرێکە لە جۆرەکانی ڕستەی ئاڵۆز.	١ـ جۆرێکە لە جۆرەکانی ڕستەی ئاڵۆز.
٢ـ ڕستەیەکی ناسەرەکییە.	٢ـ ڕستەیەکی سەرەکییە.
٣ـ بە تەنیا بەکارنایێت و بە تەنیاش واتا نابەخشێت.	٣ـ بە تەنیا بەکاردێت و بە تەنیاش واتا دەبەخشێت.
٤ـ ئامرازی لێکدەرەی لەگەڵدایە.	٤ـ ئامرازی لێکدەرەی لەگەڵدا نییە.
٥ـ پاڕستە جۆری هەیە: ناوی، کاری، ئاوەڵناوی و ئاوەڵکاری.	٥ـ شاڕستە جۆری نییە.
٦ـ پاڕستە هەمیشە شاڕستە ڕووندەکاتەوە.	٦ـ شاڕستە، پاڕستە ڕوونناکاتەوە.
٧ـ واتاکانی بەندە بە واتاکانی شاڕستەوە.	٧ـ واتاکەی بەندە بە خودی خۆی.
ـ کە بەهار هات	**ـ دەچینە سەیران**

بەراوردێك لـە نێوان ڕستەی سادە و ڕستەی لێكدراو

ڕستەی سادە	ڕستەی لێكدراو
١ـ جۆرێكە لـە جۆرەكـانی ڕسـتە لە ڕووی پێكهاتنەوە.	١ـ جۆرێكە لـە جۆرەكـانی ڕسـتە لە ڕووی پێكهاتنەوە.
٢ـ لە ڕستەیەك پێكدێت.	٢ــ لـە دوو ڕسـتە یـان زیـاتر پێكدێت.
٣ـ تەنیا كارێكی تێدایـــە.	٣ـ زیـاتر لە كارێكی تێدایـــە.
٤ـ ئامرازی لێكدەری تێدا نییە.	٤ـ بەهـــۆی ئامرازی لێكـدەرەوە ڕستەكان لێكدەدرێن.
٥ــ ڕسـتەی سـادە سـێ جـۆری هــــەیـــــە:(سادەترین ڕســـتە، ڕستەی سادەی ئاسایی، ڕسـتەی سادەی فراوانكراو).	٥ـ ڕستەی لێكدراو چــوار جـۆری هــــەیـــە:(هاوڕێك، هەڵبـژاردن، پێچەوانە، نەرێنی).
٦ـ ڕستەیەكە و واتادارە.	٦ــ ڕستەكـــانی نـێـــو ڕســـتەی لێكـــدراو واتـــا دەبەخشــــن، چــونكە دەتوانین لەشوێنی تـردا بەشـــــێوەیەكی سەربەخـــــۆ بـەكـــاریان بێنین.
٧ــ جۆرەكـانی ڕسـتەی سـادە بـــەهۆی كـــورتی و درێژییـــەوە دیاری دەكرێن.	٧ــ جۆرەكـانی ڕسـتەی لێكـدراو بـــەهۆی ئامرازەكانـــەوە دیـــاری دەكرێن.
ـ ئازاد ڕۆیشت.	**ـ ئازاد ڕۆیشت و محەمەد هات .**

بەراوردێك لـە نێوان ڕستەی لێکدراو و ڕستەی ئـاڵـۆز

ڕستەی لێکدراو	ڕستەی ئاڵۆز
١ـ لـە دوو ڕستە یـان زیـاتر پێکدێت.	١ـ لـە دوو ڕستە یـان زیـاتر پێکدێت.
٢ـ زیاتر لـە کارێکی تێدایـە.	٢ـ زیاتر لە کارێکی تێدایـە.
٣ـ بەهـۆی ئامرازی لێکدەرەوە ڕستەکان لێکدەدرێن.	٣ـ بەهـۆی ئامرازی لێکدەرەوە ڕستەکان لێکدەدرێن.
٤ـ ڕستەی لێکدراو چـوار جۆری هـەیـە:(هاوڕێك، هەڵبـژاردن، پێچەوانە، نەرێنی).	٤ـ ڕستەی ئـاڵـۆز دوو جـۆری هـەیە(شـاڕستە، پـاڕستە).
٥ـ ڕستەکـانی نێـو ڕستەی لێکـدراو واتـا دەبەخشـن، چـونکە دەتوانین لە شوێنی تردا بەشـێوەیەکی سەربەخـۆ بـەکـاریان بێنین.	٥ـ لـە ڕستەی ئـاڵۆزدا تـەنیا شاڕسـتە واتـا دەبەخشـێت، چونکە لە شوێنی تـردا دەتـوانین بەشـێوەی سـەربەخۆ بـەکاری بێـنین، کەچـی پاڕسـتە واتـا نابەخشـێ، چـونکە ناتوانێت بـە تەنیا بەکاربێت.
٦ـ ئامرازی لێکدەر پەیوەندی بـە هـیچ یـەکێك لـە ڕستەکانی نێـو ڕستەی لێکدراوەوە نییە.	٦ـ ئامرازی لێکدەر پەیوەندی بە پاڕستەوە هەیە و لەگەڵیدا دێت.
ـ ئازاد ڕۆیشت و محەمەد هـات.	**ـ کە ئەو هـات، من لەوێ نەبووم.**

بەشی سێیەم
کەرەسە سەرەکییەکانی ڕستە

کەرەســـەکانی ڕستە

١ـ کەرەســـە ســـەرەکـییەکـانی ڕستە

بـەو کەرەسـانە دەوترێـت کـە لـە ڕسـتەدا بوونیـان هەیـە، بـەجۆرێك ئەگـەر کەرەسەکان لە ڕۆنانی سەرەوەشـدا دەرنەکـەون، ئـەوە دەبـێ لـە ڕۆنـانی ژێـرەوەدا دەرکەون و بوونیان هەبێت. کەرەسە سەرەکییەکانیش لە زمانی کوردیـدا بـە خـودی کارەوە بەستراونەتەوە و بەسەر سێ حاڵەت دابەشدەکرێن:

١ـ لە کاری تێپەڕدا ⟵ بکەر + بەرکاری ڕاستەوخۆ + کاری تێپەڕ

کارزان	**ئۆتۆمبێلەکەی**	**کــــڕی.**
بکەر	ب.ڕاستەوخۆ	کاری تێپەڕ

٢ـ لە کـاری تێنەپەڕدا ⟵ بکەر + کاری تێنەپەڕ

شـیلان	هـــات.
بکەر	کاری تێنەپەڕ

٣ـ لە کـاری ناتەواودا ⟵ نیهاد + گوزارە

ئـەحـمەد	زیــرەکــــــە.
نیهاد	گوزارە

وەکو ئاماژەمان بۆی کرد، دەشێ ئەم کەرەسانە لە ڕۆنانی سەرەوەدا دەرنەکەون، بەڵام لە ڕۆنانی ژێرەوەدا بوونیان هەیە.وەك:

خواردی.	کەوت.	پاکە.
بردی.	خەوت.	جوانە.
هێنای.	مرد.	خراپە.

٢ـ کەرەسە لاوەکییەکانی ڕستە

بەو کەرەسانە دەوترێت، کە دەشێ لە ڕستەدا دەرنەکەون یاخود ئەگەر لە ڕستەشدا بوونیان هەبێ، دەشێ لە ڕستەکە لایانبەرین، بە بێ ئەوەی واتای ڕستەکە تێکبدات، کەرەسەکانیش بریتین لە:(ئامراز، پێشبەند، ئاوەڵکار، ڕادە........).وەك:

کارزان بە کەوچك نان دەخوات.

کەرەسەی سەرەکی ⟵ کارزان نان دەخوات.

کەرەسەی لاوەکی ⟵ بە کەوچك

شیرین دوێنێ ئێوارە بە ئۆتۆمبێلێکی زۆر جوان هات.

کەرەسەی سەرەکی ⟵ شیرین هات.

کەرەسەی لاوەکی ⟵ دوێنێ ئێوارە بە ئۆتۆمبێلێکی زۆر جوان

شەونم کچێکی باڵابەرزی چاوشینی قژزەردی جوانە.

کەرەسەی سەرەکی ⟵ شەونم جوانە.

کەرەسەی لاوەکی ⟵ کچێکی باڵابەرزی چاوشینی قژزەردی

بــکــەر

بکەر وەکو حاڵەتێکی زمانی گشـتییە، بەهۆیـەوە لـە زۆربـەی زمانەکانـدا هـەمان پرۆسە ئـەنجام دەدات. لـە زمـانی کوردیـدا زمانـەوانان و نووسـەرانی کـورد چـەندین پێناسەی جودا جودایان بـۆ ئـەم دیاردەیـە کـردووە[1]، وەك ئـەوەی (بکـەر) دەبێـت کەسێك یان شتێك بێت، کە ئەنجامدانی یان ئەنجامنەدانی کـارێکی بکەوێتـە ئەسـتۆ، یاخود تەنیا بۆشایی و شوێنی بکەر لە ڕستەی کوردیدا پڕ دەکاتەوە.

کاتێك کە دەڵێین (کەسێك)، ئەوە مەبەستمان لە خودی (مرۆڤـ ـ تاك)ە، کـە بـە پرۆسەی کارەکە هەڵبستێت، وەك:

<u>شەوبۆ</u> چوو بۆ دهۆك.

↓

بکەر

لەم ڕستەیەدا وشەی (شەوبۆ) ناوێکە، نـاوی (مرۆڤــ)ە، خـۆی بـە ئەنجامـدانی کارەکە هەستاوە و چووە بۆ شاری دهۆك، لێرەدا پێویستیمان بەوە نییە بزانین، کـە

---

[1] نوری عەلی ئەمین دەڵێت:((مسند الیە ئەو بەشەیە لە ڕستەدا، کە ئاخاوتنەکـەی ئەدرێتـە پـاڵ، یـەعنێ ئەو واژەیە یـا دەسـتەواژەیەیە کـە ئێمـە لێ ی ئـەدوێین))، بڕوانـە: قەواعـدی زمـانی کـوردی لـە صـرف و نەحودا، بەرگی دووەم، ١٩٥٨، ل ١٥ .

ـ جگەر خوێن دەڵێت:((دەستپێکراو ئەو پەرچە ناڤە کو هەردەم گەرەکە دپێشیا پەیڤی دەژێ بێ سالۆخ دان))، بڕوانە: اوائو دەستورا زمانی کوردی، ١٩٧٦، ل٣.

ـ قەناتی کوردۆ دەڵێت: ((خودان فێل ئەو خەبەرە یاکو نیشان دکە وی مەری یـانی ژی وی شـتی یـێ کـو دەرهەتاویدا تشتەك جوملێدا تێگوتنێ))، بڕوانە: گۆڤاری کۆڕێ زانیاری عێراق — دەستەی کورد، بەرگی چواردەهەم، ١٩٨٢، ل ١٧٤.

چۆن چووە بۆ شاری دهۆك ؟ یاخود بەچی چووە ؟! بەڵكو تەنیا ئـەوەمان گەرەكـە بزانین ناوەكە ناوی مرۆڤێكە و بە كارەكە هەستاوە، یـاخود بەپێچـەوانەوە مرۆڤەكـە كارەكە ناكات و ئەنجامی نادات، وەك:

سۆزان كارەكە ناكات.

↓

بكەر

لێرەدا (سۆزان) ناوی مرۆڤێكە، بكەری ڕستەكەی گرتۆتـە ئەسـتۆ، بـەڵام بـەبێ بەجێگەیاندنی كارەكە، واتا كارەكەی جێبەجێ نەكردووە.

هەروەها كاتێك دەڵێین (شتێكە)، ئەوە لێرەدا مەبەسـتمان (مرۆڤــ) نییـە، بـەڵكو شتێكی دوور لە مرۆڤــ و بێگیانە، كە كارەكە هەڵسوڕێنێت و ئەنجامی بدات، وەك:

بارانەكە باخچەكەی تێكدا.

تەزرەكە میوەكەی لەناوبرد.

ڕەشەباكە كەپرەكەی ڕووخاند.

لەم ڕستانەدا، وشەكانی (بارانەكە، تەزرەكە و ڕەشەباكە) هەر یەكـەیان نـاوێكی ناسراون، بەڵام ناوی مرۆڤــ نین و، دەچنە خانەی ناوی شت و بێگیان، كەچی لەگەڵ ئەوەشدا هەریەكەیان بە ئەنجامدان و هەڵسوڕانی كارێـك هەسـتاون، بەمـەش ئـەركی بكەری ڕسـتەكەیان بەجێگەیانـدووە، بـەجۆرێك لـە ڕسـتەی یەكەمـدا (بارانەكـە) وای كردووە ببێتە هۆكارێك بۆ ئـەوەی باخچـەكە تێكبـدات، لـە ڕسـتەی دووەمـدا وشـەی (تەزرەكە) بكەری ڕستەكەیە، بۆتە هۆی ئەوەی میوەكان لـەناو ببـات، ئێمـە لێـرەدا گەرەكمان نییە بزانین (تەزرەكە) دانەی چەند گـەورە بـووە ؟ یـان چـەند كاتـژمێری خایاندووە ؟ بەڵكو تەنیا مەبەستمان ئەوەیە، كە ئەم شتە شتێكی بێگیانـە و مرۆڤــ

نییە و، ئەرکی بکەری لە ڕستەکەدا بەجێگەیاندووە، لە ڕستەی سێیەمدا وشەی (ڕەشەباکە) بۆتە هۆی ئەوەی کەپرەکە بڕووخێنێت، لێرەدا مەبەستمان ئەوە نییە بزانین ئەم ڕەشەبایە لە چ پلەیەکی بەهێزدا بووە؟ یان کەپرەکەی کامەماڵی ڕووخاندووە، بەڵکو تەنیا گەرەکمانە دەست نیشانی بکەری ڕستەکە بکەین، کە شتێکی بێگیانە .

دەبێت ئاماژە بۆ ئەوەش بکەین، کە لە ڕستەی ئاسایی زمانی کوردیدا، (بکەر) لە سەرەتای ڕستەدا دێت و، کار دەکەوێتە بەشی دواوەی ڕستە، وەك:

گۆڤەند **نانەکەی** **خوارد.**

↓ ↓ ↓

بکەر بەرکار کار

بکەر لە زمانی کوردیدا دەشێت ناوێکی (تایبەت، گشتی، ناسراو، نەناسراو، تاك، کۆ، ... هتد) بێت، هەر وەکو ئەم ڕستانەی خوارەوە:ـ

ڕێناز ڕۆیشت بۆ کۆلێژ.

↓

بکەر (ناوی تایبەتی ناسراو)

کوڕەکە دانیشت.

↓

بکەر(ناوی تاکی ناسراو)

<u>کچێکی</u> زۆر جوان ڕۆیشت.

↓

بکەر(ناوی تاکی نەناسراو)

<u>منداڵەکان</u> هاتن.

↓

بکەر (ناوی کۆی ناسراو)

هەروەها دەشێت (بکەر) لەناو ڕستەدا جێناو بێت، ئینجا جێناوی سەربەخۆ بێت یان لکاو یان......، وەك :

<u>ئەو</u> گوڵ دەفرۆشێت.

↓

بکەر (جێناوی سەربەخۆ بۆ کەسی سێیەمی تاك)

نان<u>م</u> خوارد.

↓

بکەر(جێناوی لکاوە بۆ کەسی یەکەمی تاك)

<u>خۆم</u> کارەکە دەکەم.

↓

بکەر(جێناوی خۆیی بۆ کەسی یەکەمی تاك)

خاڵێکی گرنگ هەیە، دەمانەوێت لێرەدا ئاماژەی بۆ بکەین، ئەویش ئەوەیە، کە (بکەر) دەچێتە ناو خانەی بەشە ئاخاوتنی (ناو)، هەروەها وەکو لە پێشەوەش ئاماژەمان بۆی کرد، (بکەر) لە زمانی کوردیدا لە پێش (کار) دێت، بەو مەرجەی جێناوی لکاو نەبێت، واتا وشەیەك بێت، وەك :

بێریڤان گوڵ **دەفرۆشێ.**

بکەر ——— کار

لەگەڵ ئەوەشدا هەندێك جار دەکەوێتە دواوەی کار، ئەگەر هاتوو بکەری ڕستەکە جێناوی لکاو بوو، وەك :

سێو دەخۆم.

کار ——— بکەر

جۆرەکانی بکەر

بکەر لە زمانی کوردیدا بە سەر پێنج جۆر دابەشدەکرێت، کە ئەمانەن:

١ـ بکەری ڕێزمانی
٢ـ بکەری لۆجیکی
٣ـ بکەر دیار
٤ـ بکەر نادیار
٥ـ بکەر نادیاری ئاماژە پێکراو

١ـ بکەری ڕێزمانی

بەو بکەرانە دەگوترێ کە لە ڕووی ڕێزمانەوە بکەرن، واتە بکەری ڕاستەقینەی ڕستە نین، بەڵکو تەنیا شوێنی بکەریان لە ڕستەدا پڕ کردۆتەوە.بۆ نموونە:

پەنجەرەکە شکا.
کەپرەکە ڕووخا.
دۆیەکە ڕژا.
پوشەکە سوتا.

لەم ڕستانەی سەرەوەدا وشەکانی (پەنجەرەکە، کەپرەکە، دۆیەکە، پوشەکە) بکەری ڕێزمانی ڕستەکەن، بەڵام لە بنەڕەتدا خۆیان کارەکانیان ئەنجامنەداوە، چونکە لە ڕستەی یەکەمدا وشەی (پەنجەرەکە) کاری شکاندنی ئەنجام نەداوە، لە ڕستەی دووەمیشدا بەهەمان شێوە وشەی (کەپرەکە) کاری ڕووخاندنی

ئەنجامنەداوە، لە ڕستەی سێییەمیشدا وشەی (دۆیەکە) کاری ڕژاندنی ئەنجامنەداوە، لە ڕستەی چوارەمیشدا وشەی (پوشەکە) کاری سوتاندنی ئەنجامنەداوە. کەواتە لە هەر چوار ڕستەکەدا بکەری ڕاستەقینە و بکەری لۆجیکی دەرنەکەوتوونە، بۆیە لێرەدا وشەکانی(پەنجەرەکە، کەپرەکە، دۆیەکە، پوشەکە) تەنیا لە ڕووی ڕێزمانەوە بکەرن.

کەواتە بکەری ڕێزمانی بەو بکەرە دەوترێت، کە تەنیا بۆشایی و شوێنی بکەر لە ناو بنیادی ڕستەدا پڕدەکاتەوە و تەنیا خانەی بکەر دەگرێتەوە[1].

٢ـ بکەری لۆجیکی

بەو بکەرانە دەوترێت، کە لە ڕووی واتاوە ئەرکی بکەر بەجێ دەگەیەنن، بەو واتایەی بکەری ڕاستەقینەی کارەکەیە. ئەمجۆرە بکەرە هەندێکجار لە شوێنی ئاسایی خۆیان دێن، بەڵام هەندێجاری تر لە شوێنی بکەری ئاسایی بەکارناهێت[2]، بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە با سەیری ئەم ڕستەیەی خوارەوە بکەین:

ئاهەنگ دەنگی ڕزگار دەبیستێ[3].

لەم ڕستەیەدا ئەگەر (بکەر) و(بەرکار) دەستنیشان بکەین، بەبێ لەبەرچاو گرتنی لایەنی واتایی ڕستە، ئەوە (ئاهەنگ) بکەری ڕستەکەیە و (ڕزگار) بەرکارە، بەڵام ئەگەر لە ڕووی واتاوە بۆ ڕستەکە بچین، ئەوە دەبینین (ڕزگار) بکەرە و، (ئاهەنگ) بەرکارە، چونکە (ڕزگار) قسە دەکات و کار لە (ئاهەنگ) دەکات دەنگەکە

---

[1] محمد على الخولى(١٩٨٢)، معجم علم اللغة النظري، الانكليزى – عربى، مكتبة لبنان، بيروت، ص ١١١.

[2] هەمان سەرچاوە، ل١٦٠.

[3] وريا عمر امين، تێنەپەڕ فرمانێکی بکەر نادیارە، ل ١٩٧.

ببیسێت، بەمەوە بۆمان دەردەکەوێت،کە (ئاهەنگ) بکەری ڕێزمانییە و، (ڕزگار) بکەری لۆجیکییە .

هەروەها دەشێ بکەر لە شوێنی ئاسایی خۆی بێت، وەك:

کاروان هات.

شێرزاد ڕۆیشت.

ئەحمەد سەرکەوت.

بەراوردێك لەنێوان بکەری ڕێزمانی و بکەری لۆجیکی

بکەری ڕێزمانی	بکەری لۆجیکی
١ـ جۆرێکە لە جۆرەکانی بکەر. ٢ـ بکەر لە ڕستەدا بوونی هەیە. ٣ـ لە بکەری ڕێزمانیدا بکەری ڕاستەقینە دەرنەکەوتووە، کە کاری ڕستەکەی ئەنجامداوە. ٤ـ بەزۆری بکەرە ڕێزمانییەکان لەکاری تێنەپەڕدا دەردەکەون. ٥ـ هەموو بکەری ڕێزمانی، بکەری لۆجیکی نییە. **ـ پەنجەرەکە شکا.**	١ـ جۆرێکە لە جۆرەکانی بکەر. ٢ـ بکەر لە ڕستەدا بوونی هەیە. ٣ـ لە بکەری لۆجیکیدا بکەری ڕاستەقینە دەرکەوتووە، کە کاری ڕستەکەی ئەنجامداوە. ٤ـ بکەری لۆجیکی لەهەردوو جۆری کاری تێپەڕ و تێنەپەڕدا دەردەکەوێت. ٥ـ هەموو بکەرێکی لۆجیکی، بکەری ڕێزمانییە. **ـ ئازاد پەنجەرەکەی شکاند.**

بەراوردێك لەنێوان بکەری ڕێزمـانی و بکەر نـادیار

بـکەری ڕێزمـانی	بـکەر نادیار
١ـ جۆرێکە لە جۆرەکانی بکەر.	١ـ جۆرێکە لە جۆرەکانی بکەر.
٢ـ بکەر لە ڕستەدا بوونی هەیە.	٢ـ بکەر لە ڕستەدا بوونی نییە.
٣ـ بکەری ڕاستەقینە و سەرەکی لە ڕستەدا نییە.	٣ـ بکەری ڕاستەقینە و سەرەکی لە ڕستەدا دەرنەکەوتووە.
٤ـ بکەرە ڕێزمانییەکە ئاماژەیەکە بۆ بکەری سەرەکی، کە دەرنەکەوتووە.	٤ـ نیشانەی نادیاری (ر) ئاماژەیەکە بۆ ئەو بکەرەی کە لە ڕستەکەدا دەرنەکەوتووە.
ـ پەنجەرەکە شکا.	**ـ پەنجەرەکە شکێنرا.**

٣ـ بکەردیار

لە زمانی کوردیدا زمانناسان کۆمەڵێك پێناسەیان بۆ بکەردیار کردووە، کە هەر هەموویان لە چوارچێوەی یەك بنەما کۆدەبنەوە، ئەویش دەرکەوتنی ڕاستەوخۆی (بکەر)ەکەیە لەناو ڕستەدا، وەکو دەشزانین کە ئەم جۆرە (بکەر)ە، یان (ناو)ە، یاخود (جێناو)ە، کە لەناو ڕستەدا بە ڕاپەڕاندنی ئەرکی خۆی هەڵدەستێت ((فۆرمی کارا دیار نیشانی دەدا پرۆتسێسی دیاری کردنی کردار لەو شتەوە دێ، کە بۆ ئەو

وشەیە تەرخان کرابێ و لەگەڵیدا فۆرمی کردارەکە هاوجووت بێ و لێیەوە بەرەو ناوەوە بچێ))[1]. بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە با سەیری ئەم ڕستانەی خوارەوە بکەین:

ڕزگار سێوەکەی خوارد.

پۆڵا پەنجەرەکەی شکاند.

زانیار خانووەکەی ڕووخاند.

من چووم بۆ بازاڕ.

دەرگاکەم کردەوە.

لەم ڕستانەی سەرەوەدا (ڕزگار، پۆڵا، زانیار، من،ـ م) هەریەکەیان لەناو ڕستەدا بکەرێکی دیارن، چونکە خۆیان بە ئەنجامدانی کارەکە هەڵساون. لە ڕستەی یەکەمدا (ڕزگار) ناوە و بکەری ڕستەکەیە و، خۆی کاری خواردنی سێوەکەی ئەنجامداوە، لە ڕستەی دووەمدا (پۆڵا) ناوە و بکەری ڕستەکەیە، شکاندنی پەنجەرەیەکی ئەنجامداوە، لە ڕستەی سێیەمدا (زانیار) ناوە و بکەری ناو ڕستەکەیە کاری ڕووخاندنی خانووی ئەنجامداوە، لە ڕستەی چوارەمدا (من) جێناوی سەربەخۆیە و بکەری ڕستەکەیە، کارێکی ڕاپەڕاندووە، ئەویش ڕۆیشتنێتی بۆ بازاڕ، لە ڕستەی پێنجەمدا (ـ م) جێناوی لکاوە بۆ کەسی یەکەمی تاك و، بکەری ناو ڕستەکەیە، کردنەوەی دەرگاکەی ئەنجامداوە.

هەردوو جۆری (بکەری ڕێزمانی و بکەری لۆجیکی) دەچنە ناو خانەی بکەردیار، چونکە لەنێو ڕستەدا دەردەکەون.

---

[1] ئەوڕەحمانی حاجی مارف(د)، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی)، کردار، ل٣١٥.

٤ـ بکەر نادیار

لە زمانی کوردیدا کۆمەڵێك پێناسە بۆ بکەرنادیار هەیە، کە هەر هەموویان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن، لەناو ڕستەدا تەنیا ونبوون و دەرنەکەوتنی بکەرە، ئەم دیاردەیەش تەنیا لە زمانی کوردیدا بەم شێوەیە نییە، بەڵکو لە هەموو زمانانی دنیا بە هەمان دەستووردا دەڕوات ((دەستووری گشتی هەموو زمانێك لە گۆڕینی ڕستەییێکی کارا دیار بۆ کارا بزر بریتییە لە دەرهاویشتنی کارا و سپاردنی ئەرك بە بەرکار (بەڵام بەرکار هەمان ئەرك و مەفهوومی خۆی دەمێنێ)))[1]، بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە، با سەیری ئەم ڕستانە بکەین :

سێوەکە خورا.

پەنجەرەکە شکێنرا.

خانووەکە دەڕووخێنرێت.

لەم ڕستانەدا، کارەکانی (خورا، شکێنرا، دەڕووخێنرێت)، هەریەکەیان کارێکی بکەرنادیارن، لێرەدا نازانرێت کێ هەڵساوە؟ یان هەڵدەستێت بە ڕاپەڕاندن و ئەنجامدانی ئەم جۆرە کارانە، لە ڕستەی یەکەمدا نازانرێت (کێ سێوەکەی خواردووە؟)، واتا بکەرەکەی نادیارە، لە ڕستەی دووەمدا نازانرێت کێ پەنجەرەکەی شکاندووە؟)، لە ڕستەی سێیەمدا نازانرێت (کێ هەڵدەستێت بە ڕووخاندنی خانووەکە). ئا بەم جۆرە ڕستانە دەوترێت بکەر نادیار. وەکو دەردەکەوێت لە هەموویاندا مەرجی بنەڕەتی ڕستەکە (بکەر) بووە، واتە ((پێوەندی ڕوودان بە بوون و نەبوونی کارا مەرجی بنەڕەتی دیاری کردنی کرداری کارا بزرە)) [2].

---

[1] ئەورەحمانی حاجی مارف(د)، ڕێزمانی کوردی، کردار، ل ٣٢٣.

[2] هەمان سەرچاوە، ل٢٢٢.

هەروەها لە زمانی کوردیدا، ئەگەر بمانەوێت ڕستەیەکی بکەردیار بۆ ڕستەی بکەر نادیار بگۆڕین، ئەوە دەبێت لەسەر ئەم یاسایە بڕۆیین[1]:

١ـ بکەری ڕستە و جێناوەکەی لادەبرێت.

٢ـ بەرکار جێی بکەر دەگرێتەوە، بەڵام چەمکی بەرکاری خۆی نادۆڕێنێت.

٣ـ ڕەگی ڕانەبوردووی کارەکە وەردەگیرێت.

٤ـ مۆرفیمی بکەر نادیار (ـ ر) دەخرێتە سەر ڕەگی کارەکە.

مۆرفیمی کاتی کارەکە دەچێتە سەر ڕەگەکە، (ا) بۆ ڕابوردوو و، (ێ) بۆ ڕانەبوردوو.

٥ـ جێناوی لکاو بەپێی کەس و ژمارەی بەرکار، کە جێی بکەری گرتووە، دەچێتە سەر کارەکە.

٦ـ نیشانەی جۆری کات (دە، بوو، ...) وەکو خۆی دەمێنێتەوە.

بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە، با سەیری ئەم نموونانەی خوارەوە بکەین:

ڕزگار سێوەکەی خواردبوو. (بکەر دیار)

بکەر ↓ — بەرکاری ڕاستەوخۆ ↓ — کاری ڕابوردووی دوور ↓

سێوەکە خورابوو. (بکەر نادیار)

بەرکاری ڕاستەوخۆ ↓ — بکەر نادیار (ڕابوردووی دوور) ↓

---

[1] وریا عومەر ئەمین، لە پەیوەندییەکانی بکەر نادیار، گ. ڕۆشنبیری نوێ، ژ. (١٢٩)، ل ١٨.

- ڕێبوار دیوارەکەی ڕووخاند. (بکەر دیار)

دیوارەکە ڕووخێنرا. (بکەر نادیار بۆ ڕابوردوو)

دیوارەکە دەڕووخێنرێ. (بکەر نادیار بۆ ڕانەبوردوو)

ئەو ڕستانەی، کە خرانەڕوو، کارەکانیان تێپەڕ بوو، چونکە لە زمانی کوردیدا وەکو مەرجێکی سەرەکی لە گۆڕینی ڕستەی بکەر دیار بۆ ڕستەی بکەر نادیار، دەبێت کارەکە تێپەڕ بێت، ئینجا پرۆسەی گۆڕینەکە ئەنجام دەدرێت، بەڵام ئەگەر کارەکە تێنەپەڕ بوو، ئەوە دەبێت لەسەرەتادا بکرێتە تێپەڕ، ئینجا ڕستەی بکەر نادیاری لێ سازدەکرێت، وەك:-

خانووەکە ڕووخا .

لێرەدا (ڕووخا) تێنەپەڕە، ناکرێت بە بکەر نادیار، بەڵکو بە ڕێگەی تایبەتییەوە (ڕووخا) دەکرێتە کارێکی تێپەڕ، وەك:

ڕووخا + اندن = ڕووخاندن

ئازاد خانووەکەی ڕووخاند. (بکەر دیار)

خانووەکە ڕووخێنرا. (بکەر نادیار)

هەروەها دەبێت ئاماژە بۆ ئەوەش بکەین، کە مەرج نییە هەموو ڕستەی بکەر نادیار هەردەم لە ڕستەی بکەر دیارەوە وەرگیرابێت، بە جۆرێك لە زمانی کوردیدا کۆمەڵێك ڕستەمان هەیە، کە وەك ڕستەی بکەر نادیار بەکاردێت، کەچی لە بنەڕەتدا لە ڕستەی دیارەوە وەرنەگیراوە، وەك:

ئەستێرە بە ڕۆژ نابینرێ.

لێرەدا هەرگیز لە ڕستەی (ئێمە بە ڕۆژ ئەستێرە نابینین) وەرنەگیراوە[1].

هەروەها حاڵەتی ئەوتۆش هەیە، کە ئەگەرچی ڕێژەکەی هی بکەر نادیارییە و بکەرەکە ناونەبراوە، کەچی سەرچاوە و بکەر ناسراوە، بۆ نموونە، کاتێك نووسەری کتێبێك دەڵێت: وەك پێشتر نیشاندرا (لە بریتی: وەك پێشتر نیشانم دا) بۆ دەنگی خۆنیشاندان لەم ڕاستییە، دەگەڕێتەوە بۆ لە خۆبووردوویی نووسەر.[2]

هۆکارەکانی پەنابردنە بەر بکەر نادیار

هەر کارێك کە ئەنجامدەدرێت، دەبێت کەسێك یان شتێك بۆ ئەنجامدانی هەبێت، ئینجا لەبەر هەر هۆکارێك بێت، ئەوە بکەرەکە ون دەبێت و دەرناکەوێت، بەڵکو بە شاراوەیی دەردەبڕێت، دیارە کۆمەڵێك هۆکار لە پشتەوەی دەرنەکەوتنی بکەرەکەن[3]، کە بەم شێوەیەن:

---

[1] فەرەیدوون عەبدول، هەمان سەرچاوە، ل٩.

[2] ئەوڕەحمانی حاجی مارف(د)، کردار، ل ٣١٩.

[3] بڕوانە ئەم سەرچاوانە:

- محەمەد ئەمین هەورامانی، سەرەتاییێك لە فیلۆلۆژی زمانی کوردی، ١٩٧٤، ل ١٣٦.
- نەسرین فەخری(د) و کوردستان موکریانی(د)، ڕێزمانی کوردی، ١٩٨٢، ل١٦٥- ١٦٦.
- لیژنەی دەستووری زمانی کوردی، هەندێك لە بابەتە کێشەدارەکان لە ڕێزمانی کوردیدا، ١٩٨٥، ل ٤٤.
- عومەر مەحموود کەریم، کاری تێپەڕ و تێنەپەڕ لە زمانی کوردیدا، ٢٠٠٤، ل ٧١ .
- عبدة الراجحي(د)، دروس في شروح الآلفية،١٩٨٠، ص ٣٦-٣٧.
- راجى الأسمر، مرجع الطلاب في اللغة العربية،١٩٩٥، ص ١٥٢.
- أنطوان الدحداح، مُعجم قواعد اللغة العربية في جداول ولوحات، ١٩٩٧، ص ١٤١ .
- أية الله الشيخ مصطفى النوراني، قواعد الصرف، ٢٠٠١، ص ١٢٤.
- فاضل صالح السامرائى(د)، معانى النحو، جزء الثاني،٢٠٠٣، ص ٤٩٢-٤٩٣.
- شيخ مصطفى الغلاييني، جامع دروس العربية، ٢٠٠٤، ص ٢٥١.

١- لەبەرئەوەی تۆ لێی دەترسێیت (خوف منه)، لێرەدا تۆ دەزانی، کە ئەنجامدەری کارەکە کێیە، بەڵام ناوی ناهێنیت، نەبادا دوایی ئازارت بدات.

٢-لەبەرئەوەی تۆ لێی دەترسێیت (خوف علیه)، لێرەشدا دیسانەکە تۆ دەزانی، کە ئەنجامدەری کارەکە کێیە، بەڵام ناوی ناهێنیت، لەبەرئەوەی لەوە دەترسێیت کە خەڵك ئازاری بدات، واتا تۆ لەبەر بەرژەوەندیی کەسەکە ناوی نابەیت، کە ئەمەش پێچەوانەی خاڵی یەکەمە.

٣-زۆرجار لەبەر ناسراوی و زانینەوە، تۆ ناوی بکەرەکە نابەیت، چونکە لە لای بەرانبەرەکەت ڕوونە.

٤- هەندێك جار پێوەندی بە هۆکاری شاردنەوە هەیە بۆ گوێگر، کە نایەوێت بیزانێت.

٥- یان لەبەر هۆکاری کورتکردنەوە دەبێت.

٦-هەندێك جاریش هەر بە ڕاستی پێوەندی بە (نەزانین)ەوە هەیە، واتا تۆ نازانیت ئەنجامدەری کارەکە کێیە.

٧-یاخود هەندێك جار ناوهێنانی هیچ سوودێکی نییە، بۆیە تۆ ناوی ناهێنیت.

٨-یاخود ناونەبردنی هەندێك جار پێوەندی بەلایەنی گەورەکردنەوە هەیە.

٩- یاخود بەپێچەوانەوە، ناونەبردنی پێوەندی بە کەمکردنەوە هەیە.

جگە لەم هۆکارانەی، کە ئاماژەمان بۆیان کرد، لەوانەیە چەندین هۆکاری تریش هەبن، لە بارەی دەرنەخستنی بکەر لەناو بنیادی ڕستەدا، کە بەهۆیەوە چەندین وەڵامی جودا جودا لەلای هەریەك لە گوێگران دروست دەکات .

سازکردنی بکەرنادیار لە کار

بکەرنادیار لە هەردوو کاری ڕابوردوو و ڕانەبوردوو سازدەکرێت:

کاری ڕابوردووی بکەر نادیار

لە دەستپێکدا دەبێت چەمك و پێناسەی کاری ڕابوردوو بزانین، کە چۆنە و چۆن سازدەبێت، ئینجا دەچینە سەر باسی کاری ڕابوردووی بکەر نادیار.

دەربارەی کاری ڕابوردوو، ئەو کارەیە، کە ڕوودانەکەی دەکەوێتە پێش ئاخاوتنەوە، واتە ڕوودانی کارەکە بەسەرچووە و ڕوویداوە ((کرداری ڕابوردوو ئەو کردارەیە، کە پرۆتسێسی ڕوودانەکەی پێش ئاخاوتن بکەوێ))[1]. لە زمانی کوردیدا بۆ سازکردنی کاری ڕابوردوو، پەنادەبرێتە بەر چاوگ، ئەمیش بە لابردنی (ن)ی چاوگ ساز دەبێت ((لە زمانی کوردیدا فرمانی ڕابوردوو بە لابردنی (ن)ی چاوگ دروست دەکرێت))[2]، لەم حاڵەتەشدا کاری ڕابوردووی نزیك دروست دەبێت، بە یەکێك لەم پێنج مۆرفیمانە((وو، ی، د، ا، ت)) کۆتاییان دێت:

مۆرفیمی (وو):

چاوگ	لابردنی (ن)	کاری ڕابوردوو	مۆرفیمی ڕابوردوو
چوون	– ن	چوو	وو
بوون	– ن	بوو	وو
دروون	– ن	دروو	وو
چوون	– ن	چوو	وو

---

[1] ئەوڕەحمانی حاجی مارف(د)، کردار، ل٢٠٠ .

[2] عبدالله شالی، ڕابەری قوتابیان بۆ چاوگ و بۆ فرمان، چاپی یەکەم، چاپخانەی(دار الجاحظ)، ١٩٧٦، بەغدا، ل٤.

مۆرفیمی (ی):

چاوگ	لابردنی (ن)	کاری ڕابوردوو	مۆرفیمی ڕابوردوو
کڕین	– ن	کڕی	ی
فڕین	– ن	فڕی	ی
بڕین	– ن	بڕی	ی
سڕین	– ن	سڕی	ی

مۆرفیمی (د):

چاوگ	لابردنی (ن)	کاری ڕابوردوو	مۆرفیمی ڕابوردوو
مردن	– ن	مرد	د
کردن	– ن	کرد	د
بردن	– ن	برد	د
خواردن	– ن	خوارد	د

مۆرفیمی (ا):

چاوگ	لابردنی (ن)	کاری ڕابوردوو	مۆرفیمی ڕابوردوو
سوتان	– ن	سوتا	ا
ڕووخان	– ن	ڕووخا	ا
شکان	– ن	شکا	ا
ڕژان	– ن	ڕژا	ا

مۆرفیمی (ت):

چاوگ	لابردنی (ن)	کاری ڕابوردوو	مۆرفیمی ڕابوردوو
کەوتن	ـ ن	کەوت	ت
خەوتن	ـ ن	خەوت	ت
شوشتن	ـ ن	شوشت	ت
نوستن	ـ ن	نوست	ت

لە بارەی کاری ڕابوردووی بکەر نادیار، ئەوە ئەو کارانە دەگرێتەوە، کە لەلایەن کەسێکی نەناسراو و نادیارەوە ڕوویدابێت.

یاسای سەرەکی سازکردنی کاری ڕابوردووی بکەر نادیار لە زمانی کوردی (دیالێکتی کرمانجی ناوەڕاست)دا، بە وەرگرتنی ڕەگی کاری ڕانەبوردوو لەگەڵ مۆرفیمی نادیاری (ر) و مۆرفیمی (ا) ی ڕابوردوو سازدەبێت، بەم شێوەیە:

ڕەگی ڕانەبوردوو + مۆرفیمی نادیاری (ـ ر) + مۆرفیمی ڕابوردوو

وەك :ـ

کێلآن ⟵ کێڵ +ر + ا = کێڵرا

هێنان ⟵ هێن + ر + ا = هێنرا

خوێندن ⟵ خوێن + ر +ا = خوێنرا

چنین ⟵ چن + ر +ا = چنرا

هەروەها دەبێت ئاماژە بۆ ئەوە بکرێت، کە وا لە حاڵەتی کاری ڕابوردووی بکەر نادیاردا، مۆرفیمی کات هەروەك خۆی دەمێنێتەوە ((نیشانەی جۆری کات (ئە

ـــ بــوو ـــ ووە..... هتــد) شــوێنی خــۆی ئــەگرێ))[(1)]، هــەروەك ئــەم نموونانــەی خوارەوە:

ـ ئازاد زەوییەکەی کێڵاوە. (بکەر دیار)

زەوییەکە کێڵراوە. (بکەر نادیار)

ـ ئازاد زەوییەکەی دەکێڵا. (بکەر دیار)

زەوییەکە دەکێڵرا. (بکەر نادیار)

ـ ئازاد زەوییەکەی کێڵابوو. (بکەر دیار)

زەوییەکە کێڵرابوو. (بکەر نادیار) ... [(2)]

ئەگەرچی وەك لە پێشەوە ئاماژەمان بۆی کرد، کە سازکردنی کاری ڕابوردووی بکەر نادیار وەك یاسایەکی سەرەکی و بنچینەیی لە ڕەگی ڕانەبوردوو وەردەگیرێت، بەڵام دەشێت حاڵەتی ناوازەی تێدا بەدی بکرێت ((هەر چەندە بوونی ڕەگی کرداری ڕانــەبوردوو بــە بناغــەی ســازکردنی کــرداری کــارا بــزر دەســتورێکی گشــتی زمــانی کوردییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێك حاڵەتی بیژۆك و هەنـدێك گۆڕانی فۆنـەتیکی بەرچاو دەکەوێ))[(3)]، لێرەدا هەندێك لەو حاڵەتانە دەخەینە ڕوو :

١ـ ئەو کارانەی ڕەگی ڕانەبوردوویـــــان بە (ە) یا (ێ) کۆتایی دێت، کاتێك دەکرێتە بکەر نادیار، (ە) و (ێ) تێدا دەچن، وەك:

---

(1) وریا عومەر ئەمین، ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، ل ١٨٥

(2) نەریمان خۆشناو، چەمك و پێناسەی کارای نادیار، ل٥٩.

(3) ئەوڕەحمانی حاجی مارف(د)، کردار، ل٣٣٣.

چاوگ	ڕەگی ڕانەبوردوو	دوادەنگی ڕەگ	کاری ڕابوردووی بکەر نادیار
کردن	کە	ە	کرا
بردن	بە	ە	برا [1]
(دا)نان	(دا) نێ	ێ	(دا) نرا [2]

٢ـ ئەو کارانەی ڕەگی ڕانەبوردوویان بە (ۆ) کۆتایی هاتبێت، ئەوە دەبنە (و)[3]، وەك:

چاوگ	ڕەگی ڕانەبوردوو	دوادەنگی ڕەگ	گۆڕان	کاری ڕابوردووی بکەر نادیار
خواردن	خۆ	ۆ	و	خورا
شوشتن	شۆ	ۆ	و	شورا

کەچی (فەرەیدوون عەبدول محەمەد) لە نامەی ماجستێرەکەیدا دەڵێت: ((لە هەموو خراپ تر ئەوەیە کە یاساکانیان تەنیا لە نموونەکانیاندا ڕاستە و لە نموونەی تردا، کە لە هەمان باردان، یاساکە جێبەجێ نابێ، بۆ نموونە دەنگی / ۆ/ دەبێت بە / و/ لە خواردندا، بەڵام هەمان دەنگ وەك خۆی بەبێ گۆڕان لە (شۆردن : شۆرا، دەشۆرێ)دا دەمێنێتەوە، شۆردن : شۆ ← دەشۆم ←دەشۆرێ))[4]، کەچی لە دیالێکتی ناوەڕاست بەکارنایێت و هەموویان دەڵێن (شورا، دەشورێ)، واتە (شۆرا، دەشۆرێ)، بۆیە بڕیاردان لەسەر شتێك کارێکی سانا نییە، بەڵکو کارکردن و بەڵگەی زمانەوانی دەوێت، بۆیە دەبوایە لێکۆڵەر بە وردی بۆ ئەم حاڵەتە بچووبایە.

---

[1] ئەوڕەحمانی حاجی مارف، کردار، ل٣٣٥.

[2] وریا عومەر ئەمین، ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، ل ٢٧٤.

[3] ئەوڕەحمانی حاجی مارف، کردار، ل٣٣٤.

[4] فەرەیدوون عەبدول محەمەد، هەمان سەرچاوە، ل٧٣.

٣ـ ئەو کارانەی ڕەگی ڕانەبوردوویان بە دەنگی (ڕ) یان (ر) کۆتـایی دێـت، ئـەوە بـە سێ چەشن دەبینرێـت[1]:ـ

أـ ئاخێوەری هەندێك ناوچە (د) دەخەنە نێوان ڕەگی ڕانەبوردوو و مۆرفیمی نادیاری (ـ ر)، وەك:

چاوگ	ڕەگی ڕانەبوردوو	مۆرفیمی زیادکراو	مۆرفیمی نادیـــــــار	مۆرفیمی ڕابوردوو	کاری ڕابوردووی بکەر نادیار
گێڕان	گێڕ	د	ر	ا	گێڕدرا
گۆڕان	گۆڕ	د	ر	ا	گۆڕدرا

ب ـ لە هەندێك شـێوەزاردا، تـەنیا یـەك (ر) دەردەبـڕێ و یـەکێکیان تێدادەچـێت، وەك:ـ

چاوگ	ڕەگی ڕانەبوردوو	مۆرفیمی نادیار	مۆرفیمی ڕابوردوو	کاری ڕابوردووی بکەر نادیار
بڕین	بڕ	ر	ا	بڕا
گۆڕین	گۆڕ	ر	ا	گۆڕا

ج ـ لە ئاخاوتنی گەلێك شێوەزاردا، مۆرفیمی نادیاری (ر) بە ئاسـانی بـە دوای (ڕ) و (ر)ی کۆتایی ڕەگی کارەکەدا دەردەبڕێت، وەك:

[1] ئەوڕەحمانی حاجی مارف، کردار، ل ٣٣٧ـ٣٣٩.

چاوگ	ڕەگی ڕانەبوردوو	مۆرفیمی نادیار	مۆرفیمی ڕابوردوو	کاری ڕابوردووی بکەر نادیار
بڕین	بڕ	ر	ا	بڕرا
گۆڕین	گۆڕ	ر	ا	گۆڕرا

٤ـ کاری (گرتن ـ girtin)، کاتێك دەکرێتە کاری ڕابوردووی بکەر نادیار، دەنگی بزرۆکە(i) دەگۆڕدرێت بە (ی) [1]، وەك:ـ

چاوگ	ڕەگی ڕانەبوردوو	کاری ڕابوردووی بکەر نادیار
گرتن	گر	گیرا

٥ـ بوونی ڕەگی ڕابوردوو بە بناغە بۆ ساز کردنی کاری ڕابوردوو و ڕانەبوردووی بکەر نادیار، وەك:

چاوگ	ڕەگی ڕانەبوردوو	ڕەگی ڕابوردوو	کاری ڕابوردووی بکەر نادیار
وتن(گوتن)	لێ	وت / گوت	وترا، گوترا
ویستن	ەوێ	ویست	ویسترا.. [2]

قسەکەی بە ڕێبوار گوت. (بکەر دیار)

قسەکە بە ڕێبوار گوترا. (بکەر نادیار) [3]

٦ـ بوونی ڕەگی رانەبردوو و ڕابوردوو بە بناغە بۆ سازکردنی کاری ڕابوردووی بکەر نادیار، وەك:

---

(١) وریا عومەر ئەمین، ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، ل ٢٧٥.

(٢) ئەورەحمانی حاجی مارف، کردار، ل ٣٢٣.

(٣) نەریمان خۆشناو، چەمك و پێناسەی کارای نادیار، ل٥٥.

چاوگ	ڕەگی ڕانەبوردوو	کاری ڕابوردووی بکەر نادیار	ڕەگی ڕابوردوو	کاری ڕابوردووی بکەر نادیار
هاویشتن	هاوێژ	هاوێژرا	هاویشت	هاویشترا
خواستن	خواز	خوازرا	خواست	خواسترا
خستن	خە	خرا	خست	خسترا..[1]

لەوانەشە هەندێك حاڵەتی ناوازەی تر هەبن، ئێمە درکمان پێنەکردبێت، بەڵام ئەوەی پێویستە باسبکرێت، کە حاڵەتی ناوازە هەیە لەخودی ئەو یاسایەی لە بارەی کاری ڕابوردووی بکەر نادیار دانراون.

هەروەها بۆ نەرێکردنی کاری ڕابوردووی بکەر نادیار، ئەوە (نە) وەردەگیرێت و دەکەوێتە بەشی پێشەوەی کارەکە، وەك:

کێڵرا ← نەکێڵرا

زەوییەکە کێڵرابوو. (ئەرێی ڕابوردووی بکەر نادیار)

زەوییەکە نەکێڵرابوو. (نەرێی ڕابوردووی بکەر نادیار)

کاری ڕانەبوردووی بکەر نادیار

پێناسەی ڕانەبوردوو هەر لە ناوەکەیەوە دیارە، ئەو کارەیە ڕوودانەکەی دەکەوێتە دوای ئاخاوتن، واتە کارەکە ڕووینەداوە، یان ئێستا ڕوودەدات یان لە داهاتوودا.

---

[1] ئەوڕەحمانی حاجی مارف، کردار، ل٣٣٣ـ٣٣٤.

لە زمانی کوردیدا بۆ سازکردنی کاری ڕانەبوردوو، پەنا دەبرێتە بەر (ڕەگی ڕانەبوردوو) و، مۆرفیمی ئەرێی ڕانەبوردووش دەکەوێتە پێش ڕەگەکە و جێناوی لکاویش بە کارەکەوە دەنووسێت، واتە یاساکەی بەم شێوەیە :

مۆرفیمی ئەرێ (دە) + ڕەگی ڕانەبوردوو + جێناوی لکاوی بێهێز [1]

خواردن ⟵ دە + خۆ + م = دەخۆم

شوشتن ⟵ دە + شۆ + ات = دەشوات

شکان ⟵ دە +شکێ + م = دەشکێم

بۆ جیاکردنەوەی کاری ڕانەبوردووی (ئێستا و داهاتوو) لە دیالێکتی ناوەڕاستدا، ئەوە بە هۆی ئاوەڵکارە کاتییەکان جودا دەکرێنەوە ((لە کرمانجیی خواروودا بۆ جیاکردنەوەی کاتی ئێستا و ئایندە، هیچ نیشانەییێکی وشەسازی نییە، جیاکردنەوەیان بە ڕێگەی لێکسیکی، واتا بەیاریدەی هەندێك وشە بە تایبەتی ئاوەڵکردارەوە مەبەست دەردەبڕن))[2]، بە جۆرێك بۆ کاتی ئێستا (وا، ئەوا، ئێستا) بەکاردێت و، بۆ کاتی داهاتووش (بەیانی، هەفتەی داهاتوو، مانگێکی تر، هەفتەیەکی .....هتد) بەکاردێت، وەکو:

---

[1] جێناوی بێهێز ئەوانەن، کە لەگەڵ ڕابوردووی تێنەپەڕدا دەردەکەون و بە دوای ڕانەبوردووی تێپەڕ و تێنەپەڕدا دێن. بڕوانە: ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی دووەم (جێناو)، ل ١٠٦.

[2] ئەوڕەحمانی حاجی مارف، کردار، ل ١٩٧.

وا
ئێستا } دەڕۆم بۆ کۆلێژ.
ئەوا
↓
کاری ڕانەبوردووی ئێستا

بەیانی
دواتر } دەڕۆم بۆ کۆلێژ.
هەفتەیەکی تر
....
↓
کاری ڕانەبوردووی داهاتوو

بۆ نەرێکردنی کاری ڕانەبوردووش، ئەوە مۆرفیمی (نا) دەچێتە شوێنی (دە) و دەیکات بە نەرێ، وەك :

دەڕۆم ← نارۆم

بەیانی دەچم بۆ بازاڕ

بەیانی ناچم بۆ بازاڕ

ئەوەی پەیوەست بێت بە کاری ڕانەبوردووی بکەر نادیار، ئەوە ئەو کارانە دەگرێتەوە، کە ڕووینەداوە، یان ئێستا ڕوودەدات، یان دواتر لە لایەن کەسێکی نەناسراو و نادیارەوە ڕوودەدات.

یاسای سەرەکی سازکردنی کاری ڕانەبوردووی بکەر نادیار لە زمانی کوردی دیالێکتی ناوەڕاستدا، بە وەرگرتنی ڕەگی ڕانەبوردوو لەگەڵ مۆرفیمی نادیاری (ـ ر) و مۆرفیمی (ـ ێ)ی ڕانەبوردوو سازدەبێت، بەم شێوەیە :ـ

دە + ڕەگی ڕانەبوردوو + مۆرفیمی نادیاری (ـ ر) + مۆرفیمی ڕانەبوردوو (ێ)
وەك:

کێڵان ⟵ دە+کێڵ + ر+ێ = دەکێڵرێ

هێنان ⟵ دە + هێن + ر+ ێ = دەهێنرێ

خوێندن ⟵ دە + خوێن + ر +ێ = دەخوێنرێ

چنین ⟵ دە + چن + ر +ێ = دەچنرێ

ئازاد زەوییەکە دەکێڵێ. (کاری ڕانەبوردووی بکەر دیار)

زەوییەکە دەکێڵرێ. (کاری ڕانەبوردووی بکەر نادیار)

ئەگەرچی وەك لە پێشەوە ئاماژەمان بۆی کرد، کە سازکردنی کاری ڕانەبوردووی بکەر نادیار وەك یاسایەکی سەرەکی و بنچینەیی لە ڕەگی ڕانەبوردوو وەردەگیرێت، بەڵام دەشێت حاڵەتی ناوازەی تێدا بەدی بکرێت، لێرەدا هەندێك لەو حاڵەتانە دەخەینەڕوو:

١ـ ئەو کارانەی ڕەگی ڕانەبوردوویان بە (ە) یا (ێ) کۆتایی دێت، کە دەکرێنە بکەر نادیار، ئەوە (ە) و (ێ)یان دەبن بە بزرۆکە (i)، یانیش تێدا دەچن[1]، وەك:ـ

چاوگ	ڕەگی ڕانەبوردوو	دوا دەنگی ڕەگ	کاری ڕانەبوردووی بکەر نادیار
کردن	کە	ە	دەکرێ
بردن	بە	ە	دەبرێ
نان	نێ	ێ	دەنرێ[2]

---

[1] زەرێ یوسوپۆڤا، شێوەی سلێمانی زمانی کوردی، وەرگێڕانی لە زمانی ڕووسییەوە کوردستان موکریانی، لە بڵاوکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر،٢٠٠٥، ل١٦٢.

[2] ئەوڕەحمانی حاجی مارف، کردار, ل ٣٣٤ـ٣٣٥.

٢ـ ئەو کارانەی ڕەگی ڕانەبوردوویان بە (ۆ) کۆتایی هاتبێت، ئەوە دەبنە (و)[(١)]، وەك:ـ

چاوگ	ڕەگی ڕانەبوردوو	دوا دەنگی ڕەگ	گۆڕانی دەنگ	کاری ڕانەبوردووی بکەر نادیار
خواردن	خۆ	ۆ	و	دەخورێ
شوشتن	شۆ	ۆ	و	دەشورێ

٣ـ ئەو کارانەی ڕەگی ڕانەبوردوویان بە دەنگی (ڕ) یان (ر) کۆتایی دێت، ئەوە بە سێ چەشن دەبینرێت[(٢)] :ـ

أـ ئاخێوەری هەندێك ناوچە، (د) دەخەنە نێوان ڕەگی ڕانەبوردوو و مۆرفیمی نادیاری (ر) وەك:

چاوگ	ڕەگی ڕانەبوردوو	زیادکراو	مۆرفیمی نادیار	مۆرفیمی ڕانەبردوو	ڕانەبوردووی بکەر نادیار
گێڕان	گێڕ	د	ر	ێ	دەگێردرێ
گۆڕان	گۆڕ	د	ر	ێ	دەگۆڕدرێ

ب ـ لە هەندێك شێوەدا، تەنیا یەك (ر) دەردەبرێت و یەکێکیان تێدا دەچێت، وەك:

چاوگ	مۆرفێی ئەرێی ڕانەبوردوو	ڕەگی ڕانەبردوو	مۆرفیمی نادیار	مۆرفیمی ڕانەبردوو	کاری ڕانەبوردووی بکەر نادیار
بڕین	دە	بڕ	ر	ێ	دەبڕێ
گۆڕین	دە	گۆڕ	ر	ێ	دەگۆڕێ

(١) ئەورەحمانی حاجی مارف، کردار، ل ٣٣٤.

(٢) هەمان سەرچاوە، ل ٣٣٩.

ج ـ لە ئاخاوتنی گەلێك شێوەزاردا، مۆرفیمی نادیاری (ـ ر) بە ئاسانی بە دوای (ڕ) و (ر)ی کۆتایی ڕەگی کارەکەدا دەردەبڕێت، وەك:

چاوگ	مۆرفیمی ئەریی ڕانەبوردوو	ڕەگی ڕانەبوردوو	مۆرفیمی نادیار	مۆرفیمی ڕانەبردوو	کاری ڕانەبوردووی بکەر نادیار
بڕین	دە	بڕ	ر	ێ	دەبڕرێ
گۆڕین	دە	گۆڕ	ر	ێ	دەگۆڕرێ

٤ـ کاری (گرتن ـ girtin)، کاتێك دەکرێتە کاری ڕانەبوردووی بکەر نادیار، دەنگی بزرۆکە (i) دەگۆڕدرێت بە (ی) [(١)]، وەك:

چاوگ	نیشانە ئەریی ڕانەبوردوو	ڕەگی ڕانەبوردوو	کاری ڕانەبوردووی بکەر نادیار
گرتن	دە	گر	دەگیرێ

٥ـ بوونی ڕەگی ڕابوردوو دەبێتە بناغە بۆ سازکردنی کاری ڕابوردوو و ڕانەبوردووی بکەر نادیار، وەك:

چاوگ	مۆرفیمی ئەریی ڕانەبوردوو	ڕەگی ڕانەبوردوو	ڕەگی ڕابوردوو	کاری ڕانەبوردووی بکەر نادیار
وتن (گوتن)	دە	لێ	وت (گوت)	دەوترێ، دەگوترێ

(١) وریا عومەر ئەمین، ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، ل٢٧٥.

ویستن دە ەوێ ویست دەویسترێ[1].

ئازاد قسەکەی بە ڕێبوار گووت. (بکەر دیار)

قسەکە بە ڕێبوار دەگوترێ. (بکەر نادیار)

٦- بوونی ڕەگی ڕانەبوردوو و ڕابوردوو بە بناغە بۆ سازکردنی کاری ڕانەبوردووی بکەرنادیار، وەك:

چاوگ	ڕەگی ڕانەبوردوو	کاری ڕانەبوردووی بکەر نادیار	ڕەگی ڕابوردوو	کاری ڕانەبوردووی بکەر نادیار
هاویشتن	**هاوێژ**	**دەهاوێژرێ**	**هاویشت**	**دەهاویشترێ**
خواستن	خواز	دەخوازرێ	خواست	دەخواسترێ
خست	خە	دەخرێ	خست	دەخسترێ..[2]

لەوانەشە هەندێك حاڵەتی ناوازەی تر هەبن، ئێمە درکمان پێنەکردبێت، بەڵام ئەوەی پێویستە باسبکرێت، کە حاڵەتی ناوازە هەیە لە خودی ئەو یاسایەی لە بارەی کاری ڕانەبوردووی بکەر نادیار دانراوە.

هەروەها بۆ نەرێکردنی کاری ڕانەبوردووی بکەر نادیار، ئەوە(نا) وەردەگرێت و دەچێتە شوێنی (دە)ی ئەرێی ڕانەبوردوو، وەك:

دەکێڵرێ ← ناکێڵرێ

- زەوییەکە دەکێڵرێ. (ئەرێی ڕانەبوردووی بکەر نادیار)

- زەوییەکە ناکێڵرێ. (نەرێی ڕانەبوردووی بکەر نادیار)

---

[1] ئەورەحمانی حاجی مارف، کردار، ل ٣٣٣.

[2] هەمان سەرچاوە، ل ٣٣٣-٣٣٤.

مۆرفیمی بکەر نادیار

لـە زمـانی کـوردی (دیـالێکتی ناوەڕاسـت)دا، هەنـدێك لـە نووسـەران دەمێکـە توانیویانـە دەستنیشـانی مـۆرفیمی بکـەر نادیـار بکـەن[1]،ئـەویش مـۆرفیمی (ر)یـە، لەگەڵ ئەوەشدا زۆر لە نووسەران ئاوێزانییەکی گەورەیان کردووە لە نێوان مۆرفیمی بکەر نادیار و مۆرفیمی کات، کـەوا زیـاتر مەبەسـتمان مـۆرفیمی (ا) بـۆ ڕابـوردوو و مۆرفیمی(ێ)یە بۆ ڕانەبوردوو، کەچی نووسـەران (را)یـان بـە یەکـەوە بـۆ ڕابـوردووی نادیار بەکارهێناوە و(رێ)یان بۆ ڕانەبوردووی نادیار بەکارهێناوە.

سەبارەت بە شوێنی مۆرفیمی بکـەر نادیـار لـەناو کارەکەشـدا، ئـەوە شـوێنێکی تایبەتی خۆی هەیە، ئەویش دەکەوێتـە دوای (ڕەگـی کـار) و پـێش مـۆرفیمی کـاتی کارەکە، واتە ناوەڕاستی کارەکە لەخۆ دەگرێت، بۆ زیـاتر ڕوونکردنـەوە، بـا سـەیری ئەم دوو ڕستەیە بکەین:

نامەکە نووسرا.

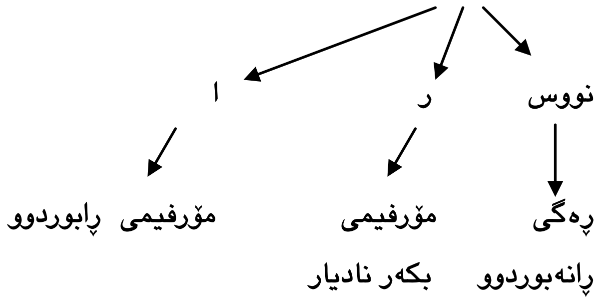

---

[1] ئەو نووسەرانەی مۆرفێمی (ـ ر)یان بە مۆرفێمی بکەر نادیار داناوە، پێکهاتوون لە ((زەرێ یوسـوپۆڤا، مـەکارس، ئـەوڕەحمانی حـاجی مـارف، وریـا عومـەر ئـەمین، فەرەیـدوون عەبـدول بـەرزنجی، نـەریمان خۆشناو،.... هتد)).

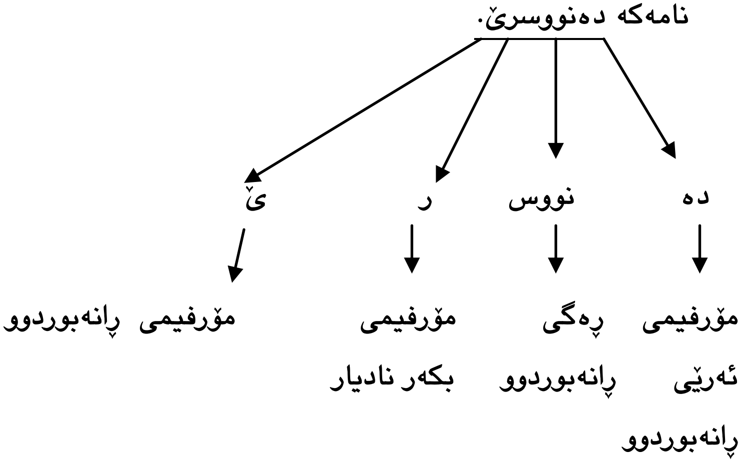
نامەکە دەنووسرێ.
دە
نووس
ر
ێ
مۆرفیمی ئەرێی ڕانەبوردوو
ڕەگی ڕانەبوردوو
مۆرفیمی بکەر نادیار
مۆرفیمی ڕانەبوردوو

کاری تێپەڕ

لە زمانی کوردیدا زمانەوانان و نووسەران چەندین پێناسەیان بۆ کاری تێپەڕ کردووە،[1] دەتوانین هەموو پێناسەکانیش لە چواردەوری یەك چەمكدا كۆبكەینەوە، بەو واتایەی بڵێین کاری تێپەڕ ئەو کارەیە، کە کاریگەریی هێزەکەی لە بکەرەوە تێدەپەڕێت بۆ سەر کەرەستەیەکی تر، ئەویش بەرکاری ڕاستەوخۆیە، بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە با سەیری ئەم نموونەیە بکەین:

- گۆران سێوەکەی خوارد.

گۆران ← بکەر

سێوەکەی ← بەرکاری ڕاستەوخۆ

خوارد ← کاری ڕابوردووی تێپەڕ

---

[1] ـ سەعید سدقی دەڵێت:((متعدی فعلیکە لە فاعلەکەی جوی ببیتەوە واحتیاجی ببی بە مفعول بە))، بڕوانە: مختصر صرف و نحوی کوردی، ١٩٢٨، ل٤٤ .

ـ تەوفیق وەهبی دەڵێت:((فیعلی موتەعەددی کارێ بەیان ئەکا کەلە باسلێکراوەو تەجاوەزی کەسێ یان شتێکیتر بکا))، بڕوانە: دەستووری زمانی کوردی،١٩٢٩، ل ٤٢.

ـ نوری عەلی ئەمین دەڵێت:((چاوگی تێپەڕ ئەو چاوگەیە هەر کاتێ فرمانێکی لێ دروست کرا، فرمانەکە لە (مسندالیە)یەکەی جوێ ئەبێتەوە بۆ کەسێ یا شتێکی تر))، بڕوانە : قواعدی زمانی کوردی لە صرف و نحودا، ١٩٦٠، ل٦١.

ـ ئەوڕەحمانی حاجی مارف دەڵێت:((واتای چالاکی کاراو ڕێچکەی بەرەوبەرکار نیشان دەدات))، بڕوانە: ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی پێنجەم (کردار)، ٢٠٠٠، ل٤٦ .

لەم ڕستەیەدا وشەی (گۆران) بکەری ناو ڕستەکەیە، شتێکی خواردووە، ئەویش (سێو)ە، هێزەکەش لێرەدا کەوتۆتە سەر بەرکاری ڕاستەوخۆ، کارەکەش (خـوارد)ە، کارێکی تێپەڕە.

دەبێـت ئـەوەش بوترێـت کـە لـە زمـانی کوردیـدا هـەموو کـارێکی تێپـەڕ لـەناو ڕستەدا، یەك بەرکاری ڕاستەوخۆ وەردەگرێت، بەڵام بۆ بەرکاری ناڕاسـتەوخۆ، ئـەوە دەشێت لە ڕستەی کاری تێپەڕدا بەرکارێکی ناڕاستەوخۆ یان زیـاتر ببینرێـت و، لـەم وێنەیەی خوارەوەدا فراوانترین سنووری کاری تێپەڕ بەپێی کەرەستە سـەرەکییەکان لەناو ڕستەدا دەخەینەڕوو[1]:

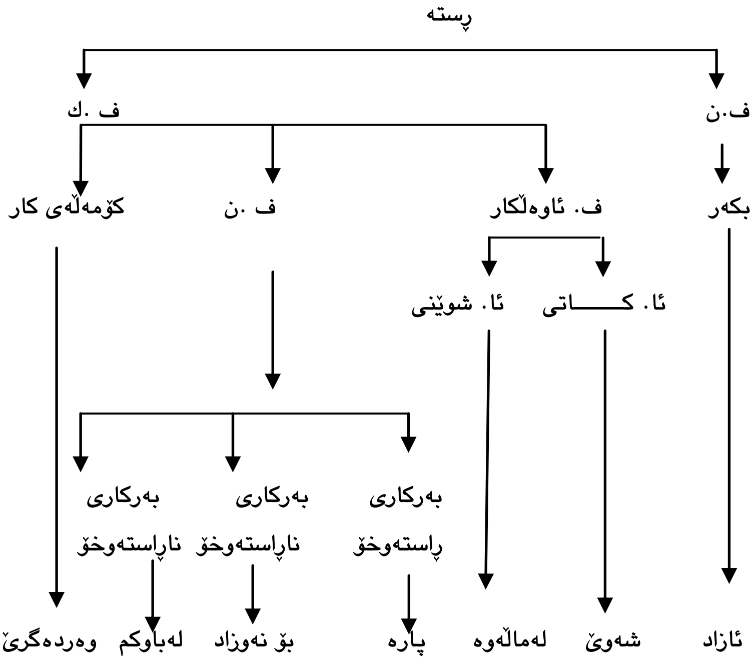

[1] عومەر مەحموود کەریم، هەمان سەرچاوە، ل٤١.

لەگەڵ ئەوەشدا زۆر جاران لە ڕستەی کاری تێپەڕدا، وا دەبێت بەرکارەکەی لە ڕووی سیما (ڕوخسار)ەوە بە دیارنەکەوێت، کە ئەمەش وای لە زۆر کەس کردووە بە هەڵەدا بچن و بڵێن ئەم ڕستەیە بەرکاری تێدا نییە، بەڵام لە ڕووی واتاوە بەرکارێك لەناو ڕستەکەدا دەبینرێت، وەك (ئازاد دەتوانێ بنووسێ)[1]، لێرەدا لە ڕووی ڕووخسارەوە بەرکار دەرنەکەوتووە، بەڵام لە ڕووی واتاوە ئازاد دەتوانێ شتێ بنووسێ، جا ئەم شتە: نامەیە، وتارە، شیعرە، یا هەر شتێکی ترە، دەبێتە بەرکاری ڕاستەوخۆی ڕستەکە.

کاری تێپەڕ لە ڕووی هەبوونەوە، بە سەر دوو جۆر دابەش دەبێت:

١ـ تێپەڕی ڕەسەن (بنجی): ئەو کارە تێپەڕانە دەگرێتەوە، کە لە بناغە و بنجدا تێپەڕن، وەك (برد، کرد، شوشت، خوارد،....).

٢ـ تێپەڕی ناڕەسەن (نابنجی): ئەو کارە تێپەڕانە دەگرێتەوە، کە لە بناغەدا تێنەپەڕن، بەڵام بەهۆی پاشگری (ـ اندن) بوونەتە کارێکی تێپەڕ،[2] وەك:

خەوتن ← خەو + اندن = خەواندن

مردن ← مر + اندن = مراندن

هەروەها کاری تێپەڕ لە زمانی کوردیدا، هەروەك زمانی عەرەبی دەشێت یەك بەرکار وەرگرێ و، دەشێت زیاتر بێت، بەم شێوەیەی خوارەوە: [3]

یەکەم/ ئەو کارە تێپەڕانەی یەك بەرکار لەناو ڕستەدا وەردەگرن، وەك:

---

(١) ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، کردار، ل ٣١٦ .

(٢) مصطفى محمد زەنگنە، کار و ئەرکی لە سینتاکسدا، ل٢٤.

(٣) عومەر مەحموود کەریم، هەمان سەرچاوە، ل ٤١ .

- مەریوان سێو دەخـــــــوات .

بکەر | بەرکاری ڕاستەوخۆ | کاری ڕانەبوردووی تێپەڕ

دووەم/ ئەو کارە تێپەڕانەی دوو بەرکار لە ڕستەدا وەردەگرن، وەك:

من پارە دەدەمە تۆ.

من: بکەر

پارە: بەرکاری ڕاستەوخۆ

دەدەم: کاری تێپەڕ

ە : پێشبەند

تۆ: بەرکاری ناڕاستەوخۆ

سێیەم/ ئەو کارە تێپەڕانەی سێ بەرکار وەردەگرن، وەك کارەکانی (وەرگرتن، دان، بردن سەندن، کڕین)[1]، وەك:

من پارە لە تۆ وەردەگرم بۆ ئازاد.

من: بکەر

پارە: بەرکاری ڕاستەوخۆ

(1) نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو، کاری تیپەڕ ـ لێکۆڵینەوەیەکی بەرانبەرییە لە نێوان زمانی کوردی و زمـانی عەرەبیدا، گ . کاروان، ژ. (١٩٨)، ٢٠٠٥، ل ١٥٨ـ١٥٩ .

لە: پێشبەند

تۆ: بەرکاری ناڕاستەوخۆ

وەردەگرم: کاری تێپەڕ

بۆ:پێشبەند

ئازاد: بەرکاری ناڕاستەوخۆ

لەمە زیاتر نامانەوێت لەسەر ئەم بابەتە بدوێین، چونکە ئەوەی زۆر گرنگە و گەرەکمانە ئاماژەی بۆ بکەین ئەوەیە، کە لە زمانی کوردیدا دەبێت کاری ناو ڕستەکە تێپەڕ بێت، ئینجا دەتوانین ڕستەی بکەر دیار بگۆڕین بۆ ڕستەی بکەر نادیار، بەڵام ئەگەر کارەکە تێنەپەڕ بوو، ئەوە دەبێت لە پێشدا کارەکە بگۆڕین بۆ تێپەڕ، وەك:

شکا ← شکاندن

کامەران پەنجەرەکەی شکاند. (بکەر دیار)

کامەران: بکەر

پەنجەرەکەی: بەرکاری ڕاستەوخۆ

شکاند: کاری تێپەڕ

پەنجەرەکە شکێنرا. (بکەر نادیار)

دیارە وەك لە پێشەوە ئاماژەمان بۆی کرد، ڕستەی بکەر نادیار لە کاری تێنەپەڕ سازناکرێت، بەڵکو دەبێت کارەکە تێپەڕ بێت، بۆیە لە زمانی کوردیدا ڕێگەچارە دانراوە بۆ گۆڕینی کاری تێنەپەڕ بۆ کاری تێپەڕ، ئەویش بە زیادکردنی پاشگری (ـ اندن) و خستنە سەر ڕەگی کارەکە، کە بە هۆیەوە دەیکاتە تێپەڕ، وەك:

خەوتن ← خەو + اندن = خەواندن

فڕین ← فڕ + اندن = فڕاندن

شکان ← شکا + اندن = شکاندن

ڕووخان ← ڕووخا + اندن = ڕووخاندن

لەم کارانەی سەرەوەدا، کارەکانی (شکا، ڕووخا)، بە (ا) کۆتاییان هاتووە، ئەمە لەلایەك و لەلایەکی تریشەوە لە ڕەگی ڕابوردووەوە وەرگیراون بۆ کردنی بە تێپەڕ، دیارە لە نێوان ئەم دوو (ا)ە، یەکەکیان لەناودەچێت، چونکە لە زمانی کوردیدا هەرگیز دوو بزوێن بە دوای یەکتردا نایێن.

هەروەها هەندێك کاری تێنەپەڕمان هەیە، کە بەرانبەرەکەیان کاری تێپەڕی هەیە، لەوانە[1]:

تێنەپەڕ		تێپەڕ
کەوتن	←	خستن
هاتن	←	هێنان، هانین
چوون	←	بردن
ڕۆیشتن	←	ناردن
ڕژان	←	ڕشتن

(1) لیژنەی زمان و زانستەکانی، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، ل١٢٣.

گۆڕان	←	گۆڕین
سڕانەوە	←	سڕینەوە
پچڕان	←	پچڕین
بزووتن	←	بزاوتن
سوان	←	سوین (سوون)
قەلشتن	←	قەڵاشتن
قڵیشان	←	قەڵاشتن
مانەوە	←	هێشتنەوە، هێلانەوە
مان	←	هێشتن، هێلان
کشانەوە	←	کێشانەوە
هەڵستان	←	هەڵگرتن

هەروەها هەندێك کاری تێنەپەڕمان هەیە، دەشێت بەهۆی (ـ اندن)ەوە بکرێنە تێپەڕ، سەرەڕای ئەوەش تێپەڕی بەرانبەریان هەیە، وەك :

تێنەپەڕ		تێپەڕ
کەوتن	←	کەواندن، خستن
مردن	←	مراندن، کوشتن
چوون	←	چواندن، بردن

لێرەدا لە زۆر حاڵەتدا مانای تێپەڕی بەرانبەر و بە تێپەڕکراوەکە وەك یەك نابن، وەك (مردن) تێپەڕی بەرانبەری (کوشتن)ە و، دەکرێت بە (مراندن)، بەڵام لە ڕووی ماناوە، مانای (مراندن) و (کوشتن) جیاوازن[1]، وەك :

- **پیاوەکە خۆی کوشت.   لێرەدا مردووە**
- **پیاوەکە خۆی مراند.   لێرەدا نەمردووە**

هەروەها هەندێك کاری تێنەپەڕمان هەیە، کە بەرانبەریان کاری تێپەڕی نییە و پاشگری (ـ اندن)یش وەرناگرن، وەك[2] :

(سرەوتن، نیشتن، زان، گەنین)

دیارە لێرەدا ئەم وشانە ڕوودانیان لە ژێر ئارەزوو و دەسەڵاتی مرۆڤدا نییە، چونکە تۆ دەتوانی یەکێکی تر(بخەوێنی و یا بشێوێنی) بەهۆی ئەو ئامرازانەوە، کە خەوتن و شێوان پەیدا دەکەن، بەڵام ناتوانی لە دەروونی هەمان کەسدا (سرەوتن) پەیداکەیت، چونکە سرەوتنەکە لەلاوە نایەت بۆی، هەروەها هەرگیز مرۆڤ دەسەڵاتی ئەوەی نییە بتوانێ گوڵێ بپشکوێنێ یان ئاژەڵێك بزێنێ یان شتێ بگەنێ، واتە پشکواندن و زاندن و گەناندن و سرواتن نییە و نابێت. [3]

هەروەها هەندێك کاری تێنەپەڕ، بە یارمەتی کاری یارمەتیدەری (هێنان) و (خستن)ەوە دەکرێنە تێپەڕ، وەك:

منداڵەکەی هێنایە پێکەنین.

منداڵەکەی خستە گریان. [4]

---

[1] وریا عومەر ئەمین، ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، ل١٨٨.

[2] ئەوڕەحمانی حاجی مارف، کردار، ل ٥٨.

[3] وریا عومەر ئەمین، ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، ل١٨٨.

[4] عومەر مەحموود کەریم، هەمان سەرچاوە، ل ٥٩.

ئەگەرچی لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ ئەوە کرد، کە پاشگری (ـ اندن) کاری تێنەپەڕ دەکاتە تێپەڕ، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا دەوری ڕۆنانی کاری تێنەپەڕیش دەبینێت، بەتایبەتی کاتێك دەچێتە سەر ناوی دەنگە سروشتییەکان و دەیانکات بە کاری تێنەپەڕ، وەك:

قیژە + اندن = قیژاندن

گرمە + اندن = گرماندن

باعە + اندن = باعاندن

زیڕە + اندن = زیڕاندن

باڕە + اندن = باڕاندن [1]

هەروەها (ـ اندن) چەندین ئەرکی تری جودا جودا دەبینێت، لەوانە چاوگی لێکدراو دەکات بە چاوگی داڕژاو، وەك :

نەخشکردن ← نەخشاندن [2]

هەروەها کار و چاوگی بێگانەی تێپەڕ، بەتایبەتی لە زمانی عەرەبی دەکاتە کوردی و هەر بە تێپەڕیش دەمێنێتەوە و، هەموو تایبەتمەندییەکانی زمانی کوردی وەردەگرێت، وەك :

((شبە)) + اندن = شوبهاندن

خلق + اندن = خولقاندن [3]

---

(1) لیژنەی زمان و زانستەکانی، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، ل١٢٣.

(2) نەسرین فەخری، پاشگری (اندن) لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، بەغدا،١٩٧٤، ل ٢٢٧ .

(3) هەمان سەرچاوە، ل٢٢٣.

دیارە ئەم حاڵەتانەی، کە لـەوەوپێش ئاماژەمـان بـۆی کـرد، هـەموو وەك خـۆی سەداسـەد بـەبێ گۆڕانکـاری بـەکارنایێت، بـەڵکو حاڵـەتی تـریش هــەن و هەنـدێك گۆڕانکاریش دەبینرێت، لە کاتی خستنەسەری پاشگری (ـ اندن) بـۆ سـەر کارەکـان و، ئەرکی (ـ اندن) گەلێك زۆرە، بـەڵام لێـرەدا هـەر ئەوەنـدە ئامـاژەی بـۆ دەکـەین. لەگەڵ ئەمانەشدا دەبێت ڕێکخستن و شێوازی پاشگری (ـ اندن) ڕوون بکەینەوە، کـە چۆن سازبووە، چونکە وەك زانراوە، کە پاشگری (ـ انـدن) هـەر هـەمووی مـۆرفیمی تێپەڕاندنی کار نییە، بەڵکو بە تەنیا (ن)ی یەکەم مۆرفیمی تێپەڕاندنە، هەروەك لەم نموونەیە ڕوونی دەکەینەوە:[1]

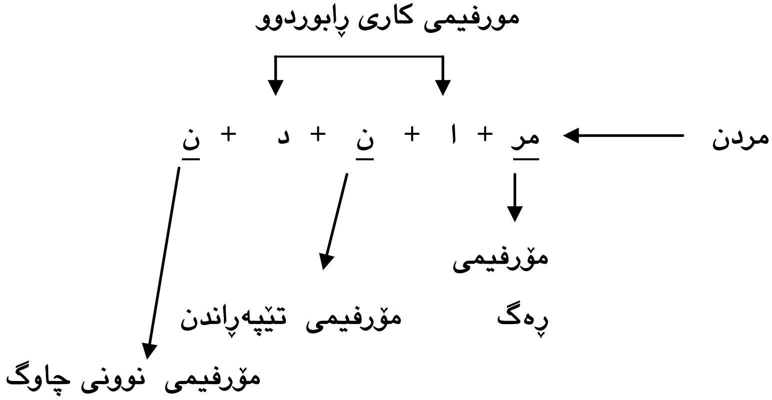

لە دەمی ڕانەبوردوو، (ان) دەبێتە (ێن)، واتە (ا) دەبێتە (ێ)، وەك :

مراندن ــــــــــــ دەمرێنێت.

---

[1] عومەر مەحموود کەریم، هەمان سەرچاوە، ل ٥٦ ـ ٥٧.

کەواتە دەبێت (ن)ەکە، مۆرفیمی تێپەڕاندن بێت، چونکە (ا) نیشانەی کاتـە بـۆ ڕابوردوو و،(ێ)ش نیشانەی کاتە بۆ ڕانەبوردوو[1].

[1] سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧.

كاری تێنەپەڕ

لە زمانی كوردیدا نووسەران و زمانەوانان چەندین پێناسەیان بۆ كاری تێنەپەڕ كردووە،[1] دەتوانین هەموو پێناسەكان لە چواردەوری یەك چەمكدا كۆبكەینەوە، بەو واتایەی بڵێین كاری تێنەپەڕ ئەو كارەیە، كە كاریگەریی هێزەكەی لە بكەرەوە تێناپەڕێت بۆ سەر بەشێكی تر، بەو واتایەی ناچێتە سەر بەركاری ڕاستەوخۆ، واتە خاڵی جیاكردنەوەی تێنەپەڕ لە تێپەڕ، بەركاری ڕاستەوخۆیە، بۆ ڕوونكردنەوەی زیاتر، با سەیری ئەم نموونەیە بكەین:

- ڕزگار ڕۆیشت.

↓ ↓

بكەر كاری ڕابوردووی تێنەپەڕ

---

(1) بڕوانە: ـ سەعید سدقی دەڵێت:((لازم فعلیكە دەبی لازم فاعلەكەی لێ ی جوی نەبیتەوە و محتاج بە مفعول بە نەبی وكو حسن هات))، بڕوانە: مختصر صرف ونحوی كوردی، ١٩٢٨، ل ٤٤ .

ـ تەوفیق وەهبی دەڵێت:((فیعلی لازیم كارێ یان حاڵێ بەیان ئەكا كە لە باسلێكراوەوە ڕاستەوخۆ تەجاوەزی كەسێ یان شتێكیتر نەكا، وەكو قەل ئەفڕێ))، بڕوانە: دەستووری زمانی كوردی، ١٩٢٩، ل ٤٢.

ـ نوری عەلی ئەمین دەڵێت:((چاوگی تێنەپەڕ ئەو چاوگەیە هەر كاتێ فرمانێكی لێ دروست كرا لە (مسندالیە)یەكەی جوێ نەبیتەوە بۆ كەسێ یان شتێكی تر، وەكو دۆیەكە ڕژا))، بڕوانە: قواعدی زمانی كوردی لە صرف و نحودا، ١٩٦٠،ل٦٠.

ـ ئەوڕەحمانی حاجی مارف دەڵێت:((كرداری تێنەپەڕ پێوەندیی ڕوودان بە كاراوە ڕادەگەیەنن، وە ئەم جۆرە كردارانە پێویستیان بە بەركار نی یە))، بڕوانە: ڕێزمانی كوردی، كردار،٢٠٠٠، ل ٤٦.

لەم ڕستەیەدا وشەی (ڕزگار) بکەری ناو ڕستەکەیە و، کارێکی ئەنجامداوە، ئەویش (ڕۆیشتن)ە و، هێزەکەی لەناو ڕستەدا تەنیا لە دەوری بکەر جێگیر بووە و نەچۆتە سەر کەرەستەیەکی تر و، کاری (ڕۆیشت)یش کارێکی ڕابوردووی تێنەپەڕە، ئەم ڕستەیەی سەرەوەش بە تەسکترین ڕستەی کاری تێنەپەڕ دەژمێردرێت، کە تەنیا (بکەر)ی لەناو ڕستەدا وەرگرتووە، بەڵام دەشێت لە شوێنی تردا کاری تێنەپەڕ، جگە لە (بکەر)، لەگەڵ چەندین کەرەستەی تردا دەرکەوێت، لەوانە (بەرکاری ناڕاستەوخۆ)، هەروەکو لەم نموونەیەی خوارەوەدا ڕستەیەکی فراوانی سنووری کاری تێنەپەڕ دەخەینەڕوو:[1]

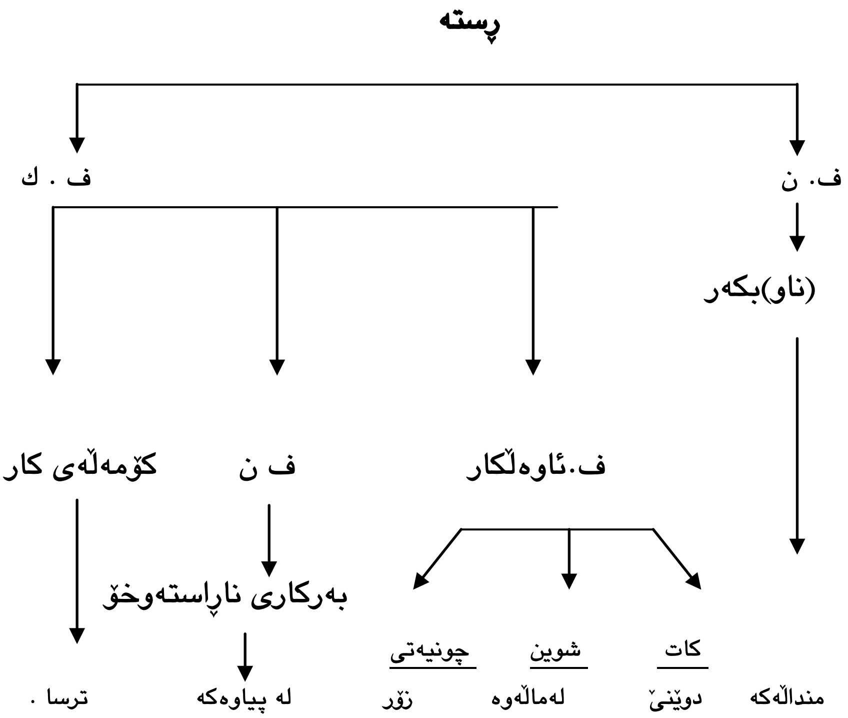

---

[1] عومەر مەحموود کەریم، هەمان سەرچاوە، ل٤٣ .

لە زمانی کوردیدا کاری تێنەپەڕ لە ڕووی هێزەوە دوو جۆرە[(١)]:

١ـ تێنەپەڕی خوازەکی: لەم جۆرە کارانەدا، دەوری (بکەر) شتێکی ئاشکرا و ئیرادییە، واتە بە ویستی بکەر، کارەکە ئەنجامدەدرێت، وەك :ـ

ئازاد هات.

کوڕەکە ڕۆیشت.

لێرەدا کارە تێنەپەڕەکانی (هات، ڕۆیشت)،پێویستییان بە بکەری ڕاستەقینەی ناو ڕستەکە هەیە، بۆ هەڵسوڕانی کارەکە.

٢ـ تێنەپەڕی ڕوودان: لەم جۆرەدا، بکەر دەورێکی تایبەتی خۆی نییە، بەو واتایەی ئیشەکە بەبێ ویستی بکەر دێتە دی، وەك :

ئاوەکە ڕژا.

شوشەکە شکا.

لەم ڕستانەدا کارە تێنەپەڕەکانی (ڕژا، شکا) پێویستییان بە دەرکەوتنی بکەرەکە نییە، هەروەها ڕۆڵی بکەر بە دەرناکەوێت، بەو واتایەی (ئاوەکە، شوشەکە) تەنیا لە ڕووی ڕێزمانەوە بکەرن.

دەبێت لێرەدا ئاماژە بۆ ئەوەش بکەین، کە لە زمانی کوردیدا ناشێت کارێکی تێپەڕ بۆ کاری تێنەپەڕ بگۆڕدرێت، واتە کارە تێنەپەڕەکان تەنیا ئەو کارانە دەگەڕێتەوە، کە لە بنجدا تێنەپەڕن.

[(١)] ئەوڕەحمانی حاجی مارف، کردار، ل ٥٠.

بــکەر نادیار لە کرمانجی ســــەرووی زمانــی کوردیدا

یاساکانی سازکردنی بکەر نادیـار لـە کرمـانجی سـەرووی زمـانی کوردیـدا لەگـەڵ کرمانجی ناوەڕاست جیاوازە، بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

١ـ بکەر و ئەوەی پەیوەندی بە بکەرەوە هەیە لای دەبەین.

٢ـ بەرکاری ڕاستەوخۆ دێتە شوێنی بکەر و هەر بە بەرکاری ڕاستەوخۆ دەمێنێتەوە.

٣ـ چاوگی کـار وەردەگرین.

٤ـ کاری یاریدەدەری (هاتن) وەردەگرین :

أـ بۆ کاری ڕابردوو (هـاتە) بەکاردێت، بەم شێوەیە:

أـ بۆ ڕابردووی نــزیـك	هاتە + چاوگ
ب ـ بۆ ڕابردووی بەردەوام	دهـاتە + چاوگ
جـ ـ بۆ ڕابردووی تــەواو	هـاتیە + چاوگ
د ـ بــۆ ڕابــــردووی دوور	هاتبوو + چاوگ

ب ـ بۆ کاری ڕانەبردوو، بــــەم شــێوەیە:

أ ـ بــۆ کاتی ئێستا	دهـێتە + چاوگ
ب ـ بۆ کاتی داهاتوو	دێ هێتە + چاوگ

ـ ئــازادی سێڤ خــار.

سێڤ هـاتە خارن.	ڕابردووی نزیك
سێڤ دهاتە خارن.	ڕابردووی بەردەوام
سێڤ هاتیە خارن.	ڕابردووی تەواو
سێڤ هاتبوو خارن.	ڕابردووی دوور

سێڤ دهێتە خارن.	ڕانەبردووی ئێستا
سێڤ دێ هێتە خارن.	ڕانەبردووی داهاتوو

- وی چا گەرمكر.

چا هاتە گەرمكرن.	ڕابردووی نزیك
چا دهاتە گەرمكرن.	ڕابردووی بەردەوام
چا هاتیە گەرمكرن.	ڕابردووی تەواو
چا هاتبوو گەرمكرن.	ڕابردووی دوور
چا دهێتە گەرمكرن.	ڕانەبردووی ئێستا
چا دێ هێتە گەرمكرن.	ڕانەبردووی داهاتوو

- نەسرینێ نامە نڤیسی.

نامە هاتە نڤیسین.	ڕابردووی نزیك
نامە دهاتە نڤیسین.	ڕابردووی بەردەوام
نامە هاتیە نڤیسین.	ڕابردووی تەواو
نامە هاتبوو نڤیسین.	ڕابردووی دوور
نامە دهێتە نڤیسین.	ڕانەبردووی ئێستا
نامە دێ هێتە نڤیسین.	ڕانەبردووی داهاتوو

بۆ حاڵەتی كۆ، دەستورەكان بەم شێوەیە دەبێت:

١- ڕابردووی نزیك	هاتنە + چاوگ
٢- ڕابردووی دوور	هاتبوونە + چاوگ

٣ـ ڕابردووی تــەواو	هــاتینە + چـاوگ
٤ـ ڕابردووی بەردەوام	دهـاتنە + چـاوگ
٥ـ ڕانەبردووی ئێسـتا	دهـێنە + چـاوگ
٦ـ ڕانەبردووی داهاتوو	دێ هێنە + چـاوگ

ـ وان کوڕان زەڤیێن خۆ کێلاَن.

زەڤی هاتنە کـێلاَن.	ڕابردووی نزیك
زەڤی هاتبوونە کێلاَن.	ڕابردووی دوور
زەڤی هاتینە کـێلاَن.	ڕابردووی تەواو
زەڤی دهاتنە کـێلاَن.	ڕابردووی بەردەوام
زەڤی دهــێنە کێلاَن.	ڕانەبردووی ئیسـتا
زەڤی دێ هێنە کێلاَن.	ڕانەبردووی داهاتوو

ـ ئازادی سێڤ خـارن.

سێڤ هاتنە خـــارن.	ڕابردووی نزیك
سێڤ هاتبوونە خارن.	ڕابردووی دوور
سێڤ هاتینە خـــارن.	ڕابردووی تەواو
سێڤ دهاتنە خـــارن.	ڕابردووی بەردەوام
سێڤ دهـێنە خارن.	ڕانەبردووی ئێسـتا
سێڤ دێ هێنە خارن.	ڕانەبردووی داهاتوو

٥ـ بکەرنادیاری ئاماژەپێکراو

وەکو دەزانرێت ڕستەی بکەر نادیار ئەو ڕستەیە، کە بکەرەکەی لەناو ڕستەدا دەرنەکەوێت، کەچی ((لە زمانی کوردیدا حاڵەتی ئەوتۆ بەرچاو دەکەوێ، کە بە ڕێگەی وەسفی ڕستەسازیدا پەنجە بۆ کارا ڕابکێشرێ))[1]، واتە لە شوێنێکی تری ناو ڕستەکە هەست بە بوونی (بکەر) دەکرێت. لێرەدا هەندێك لەو یاسایانە دەخەینەڕوو:

١ـ بە هۆی پێشبەندی (بە، لە، بۆ، پێ،........)، وەك:

ـ شاخەکە بە بەفر داپۆشراوە.[2]

ـ باج لە دەوڵەمەند دەستێنرێ.[3]

ـ ئیشم بۆ ناکرێ.[4]

ـ نانم پێ ناخورێ.

٢ـ بە هۆی دەستەواژەی (بەدەستی)یەوە، وەك:[5]

ـ کراسەکە بە دەستی ڕێناز شوشتراوە.

ـ پێنووسەکە بە دەستی ئاریان شکێنراوە.

٣ـ بەهۆی دەستەواژەکانی (لەلایەن ......ەوە)، (لەڕێگەی.....ەوە)، (بەهۆی ... ەوە)، (لەڕێی ....ەوە) .. هتد[6]، وەك:

---

[1] ئەوڕەحمانی حاجی مارف، کردار، ل ٣٤١ .

[2] فەرەیدوون عەبدول محەمەد، هەمان سەرچاوە، ل ٩٠ .

[3] ئەوڕەحمانی حاجی مارف، کردار، ل ٣٤٢ .

[4] فەرەیدوون عەبدول محەمەد، هەمان سەرچاوە، ل ٨٩ .

[5] هەمان سەرچاوە، ل ٩٠.

[6] ئەوڕەحمانی حاجی مارف، کردار، ل ٣٤١ .

- شاسوار لەلایەن هەڵکەوتەوە کوژراوە.
- هاوناز لەڕێگەی بەنازەوە هێنراوە.
- نازەنین بەهۆی کارەباوە کوژراوە.
- سۆزان لەڕێی بەسۆزەوە نێردراوە.

هەندێك لە نووسەران بەم جۆرە ڕستانە دەڵێن (نادیاری درێژ)، کە بکەرەکەی لە شێوەی سەرباردا دەرکەوتووە ((ئەو ڕستە نادیارانەی کە بکەر، یان کارایان تێدایە و لە ڕستەکەدا لە شێوەی سەرباردا دەرکەوتۆتەوە (نادیاری درێژ)))،[1] دیارە گومان لەوەدا نییە، کە بکەرەکانی ئەم ڕستانە لە فۆرمدا نادیارن، بەڵام (بکەر) لە شوێنێکی تری ڕستەکەدا دەرکەوتووە، بۆیە بەم ڕستانە دەوترێت ڕستەی بکەر نادیاری ئاماژە پێکراوە.

کەواتە لەمجۆرەدا کاری ڕستەکە لەسەر شێوەی نادیارییە و، بەرکاری ڕاستەوخۆ لە سەرەتا و لە شوێنی بکەر هاتووە و، بکەریش لە شوێنێکی تری ڕستەکە هاتووە.

---

[1] فەرەیدوون عەبدول محەمەد، هەمان سەرچاوە، ل ٨٨ .

بـــەرکـــار

چەمکی بەرکار

لـە زمـانی کوردیـدا جگـە لـە زاراوەی بـەرکار، ئـەوە زاراوەی تەواوکـەریش بەکاردەهێنرێت، بەڵام ئـەوەی ڕاسـتی بێـت، زاراوەی بـەرکار زانسـتی تـرە لـە چـاو زاراوەی تـــەواوکەر.

پێناسەی بـــــەرکار

بـــەو وشـانە(نـاو یان جێنـاو) دەوتـرێت، کـە بـەر کـاریـگەریی کـار دەکـەون، ئەویش بە دوو شێوە، شێوەیەکیان ڕاستەوخۆیە و شێوەکەی تریان ناڕاستەوخۆ.

یەکەم / بەرکاری ڕاستەوخۆ

بـــەو وشـــانە دەوتـــرێ، کــــە ڕاســـتەوخۆ دەکەونـــە ژێـــر کاریگـــەریی کـــاری ڕستەکـــەوە و مـەرجی سـەرەکی لـە پەیـدابوونی بـەرکاری ڕاسـتەوخۆ لـە ڕسـتەدا پەیوەستە بە کاری تێپەڕەوە.

بەگوێرەی یاسا لە زمانی کوردیدا هەموو کارێکی تێپەڕ یاخود هەموو ڕستەیەك دەبێـت یـــەك بـــەرکاری ڕاســتەوخۆی تێـدا بێــت، بــەڵام لـــەهەندێ حاڵەتـــی زۆر دەگمەنـــــــدا دوو بـەرکـاری ڕاستەوخۆ دەردەکـەوێت(بەڵام لــە زمــانی عەرەبیـدا ئاســـــاییە دوو بـەرکـاری ڕاسـتەوخۆ یـان سـێ بـەرکاری ڕاسـتەوخۆ لــــە ڕسـتەدا دەربــــــکەوێت). وەکــو لـەپێشەوە ئـاماژەمان بۆی کـرد کە بەرکـاری ڕاسـتەوخۆ پـەیوەستە بە کـاری تێپەڕەوە، هەر بۆیەشە کارە تێپەڕەکان بڕیار لەسەر چـەندێتی دەرکـەوتنـی بەرکــــاری ڕاستەوخۆ و بـەرکـاری نـاڕاســتەوخۆ دەدەن، چـــونکە

دەشێ بەرکاری ڕاستەوخۆ و بەرکاری ناڕاستەوخۆ لە ڕستەدا بەیەکەوە بێن، **بۆیە لێرەدا ئەم پۆلێنکردنە بەهۆی کاری تێپەڕ دەکەین:**

یەکەم / ئەو کارە تێپەڕانەی یەك بەرکار لە ناو ڕستەدا وەردەگرن، وەك:

- مەریوان سێو دەخوات

بکەر بەرکاری ڕاستەوخۆ کاری تێپەڕ

- بەناز نانی خوارد.

بکەر بەرکاری ڕاستەوخۆ کاری تێپەڕ

- شیلان کراسێکی کڕی.

بکەر بەرکاری ڕاستەوخۆ کاری تێپەڕ

دووەم / ئەو کارە تێپەڕانەی دوو بەرکار لە ڕستەدا وەردەگرن، وەك:

- من پارە دەدەمە تۆ.

- سۆزان بە کەوچك نان دەخوات.

بکەر پێشبەند ب.ناڕاستەوخۆ ب.ڕاستەوخۆ کاری ڕانەبردووی تێپەڕ

سێیەم / دەشێ لە هەندێ حاڵەتی دەگمەندا، کاری تێپەڕ زیاتر لە بەرکارێکی ڕاستەوخۆ وەردەگرێت، وەك :

- مامۆستاکە ڕێزمانی کوردی فێرکردین .

بکەر ← مامۆستاکە

بەرکاری ڕاستەوخۆ(١) ← ڕێزمانی کوردی

بەرکاری ڕاستەوخۆ(٢) ← فێرکردین

چوارەم / هەندێ جار کاری تێپەڕ لە ڕستەدا چەندین بەرکار وەردەگرێ، وەك :

ـ ئازاد شەوێ لەماڵەوە پارە لە باوکم وەردەگرێ بۆ شێرزاد.

بەرکاری ڕاستەوخۆ لە هەندێ حاڵەتدا لەڕووی ڕووخسارەوە دەرناکەوێت، بەڵام لەڕووی ناوەڕۆکەوە بوونی هەیە، وەك:

ڕزگار خواردی.

بەناز دەتوانێ بنووسێ.

ئەحمەد کوشتی.

لەم ڕستانەی سەرەوەدا وشەکانی (ڕزگار، بەناز، ئەحمەد) بکەری ڕستەکانن، وشەکانی (خواردی، بنووسێ، کوشتی) کاری تێپەڕی ڕستەکانن. لێرەدا لەڕووی ڕووخسارەوە بەرکاری ڕاستەوخۆ دەرنەکەوتووە، بەڵام لەڕووی ناوەڕۆك و ڕۆنانی ژێرەوەدا بەرکاری ڕاستەوخۆ بوونی هەیە، چونکە لە ڕستەی یەکەمدا (ڕزگار) شتێکی خواردووە، جا ئەم شتە چایەیە، قاوەیە، یان هەر شتێك بێت، ئەوە دەبێتە بەرکاری ڕاستەوخۆی ڕستەکە. لە ڕستەی دووەمدا (بەناز) شتێکی نوسیوە، ئینجا ئەم شتە شیعرە، چیرۆکە، یان هەر شتێك بێت، ئەوە دەبێتە بەرکاری ڕاستەوخۆی ڕستەکە. لە ڕستەی سێیەمدا بەهەمان شێوە (ئەحمەد) کەسێکی کوشتووە، ئەم کەسەش دەبێتە بەرکاری ڕاستەوخۆ.

لە هەندێ حاڵەتدا کاری تێنەپەڕ بەبێ (اندن) لە سنووری ڕستەدا دەبێتە کارێکی تێپەڕ، لەم حاڵەشدا کارە تێپەڕەکە دەبێتە کارێکی تێپەڕی نابنجی، چونکە وەکو دەزانین لە زمانی کوردیدا دوو جۆر کاری تێپەڕمان هەیە، یەکێکیان پێیدەوترێت (بنجی)، کە لە بنەڕەتدا کارێکی تێپەڕە، ئەویتریشیان پێیدەوترێت (نابنجی)، کە لە بنەڕەتدا کارێکی تێنەپەڕە، ئەوەی لەم حاڵەتەدا مەبەستمانە

ئەوەیە، کە بەبێ (اندن) کارەکە بۆتە تێپەڕ و بـەرکاری ڕاستەوخۆشـــی وەرگرتـووە، وەك:

بکەر	بەرکاری ڕاستەخۆ	بۆ بکەر دەگەڕێتەوە	کاری ڕابردووی تێپەڕی نابنجی
من	ماڵەکە	م	سوتا
تۆ	ماڵەکە	ت	سوتا
ئەو	ماڵەکە	ی	سوتا
ئێمە	ماڵەکە	مان	سوتا
ئێوە	ماڵەکە	تان	سوتا
ئەوان	ماڵەکە	یان	سوتا

ئەم ڕستانە تەنیا لـە ڕووی ڕووخسـارەوە، واتـە لـە ڕووی ڕێزمانـەوە وشـەکانیان بوونەتە بەرکاری ڕاستەوخۆ، ئەگەرنا لە ڕووی ناوەرۆکدا نابنە بەرکاری ڕاستەوخۆ.

دووەم/ بەرکاری ناڕاستەوخۆ

بەو وشانە دەوترێ، کە بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ دەکەونە ژێر کاریگەریی کارەوە، مەرجی دەرکەوتنی بەرکاری ناڕاستەوخۆش لە ڕستەدا پەیوەستە بە پێشبەندەکانەوە.دیارە ئەم دیاردەیەش وەنەبێت تەنها لە زمانی کوردیدا بوونی هەبێت، بەڵکو لە زمانی عەرەبیشدا دەبینرێت، ئەویش پێیدەوترێت (حرف جر، اسم مجرور).

- نازەنین چوو بۆ زانکۆ.

بکەر ڕابردووی تێنەپەڕ پێشبەند ب.ناڕاستەوخۆ

- فڕۆکەکە بە ئاسماندا دەسوڕێتەوە.

بکەر پێشبەند ب.ناڕاستەوخۆ کاری ڕانەبردووی تێنەپەڕ

- نازدار بە ئۆتۆمبێل ڕۆیشت.

بکەر پێشبەند ب.ناڕاستەوخۆ کاری ڕابردووی تێنەپەڕ

- ئەحمەد بە چەقۆ شەڕدەکات.

بکەر پێشبەند ب.ناڕاستەوخۆ کاری ڕابردووی تێنەپەڕ

- کارزان بە پێنووس دەنووسێت.

بکەر پێشبەند ب.ناڕاستەوخۆ کاری ڕانەبردووی تێپەڕ

- شیلان بە کەوچک نان دەخوات.

بکەر پێشبەند ب.ناڕاستەوخۆ ب.ڕاستەوخۆ کاری ڕانەبردووی تێپەڕ

چەند تێبینییەك:

یەكەم/ ژمارە و ئاوەڵناو كاتێك لەدوای پێشبەندەوە دێن، ئەوە ئەركی بەركاری ناڕاستەوخۆ نابینن، بەڵكو لە شوێنێكی تری ڕستەكە بەركاری ناڕاستەوخۆ دەردەكەوێت، وەك:

- بەناز لە یەكەمین ژوور دانیشتووە.

بكەر پێشبەند ژمارەی ڕێكخستن ب.ناڕاستەوخۆ كاری ڕابردووی تێنەپەڕ

- شیلان لە جوانترین ژوور دانیشتووە.

بكەر پێشبەند ئاوەڵناوی چۆنیەتی ب.ناڕاستەوخۆ كاری ڕابردووی تێنەپەڕ

دووەم / لە هەندێ حاڵەتی بكەر نادیاری ئاماژەپێكراودا، لەدوای پێشبەندەكە، بەركاری ناڕاستەوخۆ نابێت، وەك:

- شاخەكە بە بەفر داپۆشراوە.

بەركاری ڕاستەوخۆ پێشبەند بكەر نادیاری ئاماژەپێكراو كاری ڕابردووی بكەر نادیار

سێیەم / دەبێت ئاگاداری ئەوە بین، كە لەناو ڕستەدا، هەندێك جار پێشبەندەكان شێوەی خۆیان دەگۆڕن، بەو واتایەی لەشێوەی سەربەخۆوە دەگۆڕدرێن بۆ شێوەی لكاو.نموونە:

بە من دەشكێ. بە تۆ دەڵێم. لە تۆ دەپرسم.

پێم دەشكێ. پێت دەڵێم. لێت دەپرسم.

بە ← پێ بە ← پێ لە ← لێ

من ← م تۆ ← ت تۆ ← ت

چوارەم / لابردنی بکەر و بەرکاری ڕاستەوخۆ و بەرکاری ناڕاستەوخۆ لە ڕستەدا:

بکەر و بەرکاری ڕاستەوخۆ دوو کەرەسەی سەرەکی ڕستەن، بەو واتایەی دەبێت لە ڕستەدا بوونیان هەبێت، بەجۆرێك بکەر لەهەردوو کاری تێپەڕ و تێنەپەڕی کاری تەواودا دەردەکەوێت، بەلاّم بەرکاری ڕاستەوخۆ تەنیا لە کاری تێپەڕدا دەردەکەوێت.ئەم دوو کەرەسەیە هەندێك جار دەشێ لە ڕۆنانی سەرەوەدا دەرنەکەون یاخود لابرێن، بەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا لە ناوەرۆکی ڕستەکەدا بوونیان هەیە، بەتایبەتی لە دابەشکردنی نەخشەی فرێزدا، نموونە:

ئازاد هات. ←――― هات.

کامەران وانەکەی خوێند ←――― خوێندی.

لە ڕستەی یەکەمدا (ئازاد هات) توانیمان لەڕوی ڕوخسارەوە بکەری ڕستەکە لابەرین و سادەترین جۆری ڕستەی لێ دروست بکەین، ئەویش بۆتە (هات)، کەچی لە ناوەرۆکەوە خودی وشەی (هات) واتای بکەریشی تێدایە.بەم شێوەیە:

هات.

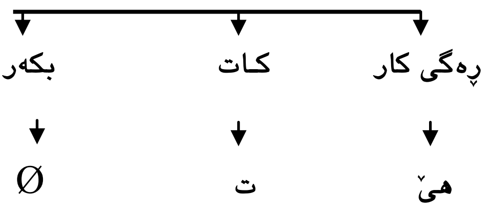

لە ڕستەی دووەمیشدا توانیمان بکەر و بەرکار لە ڕستەکە لابەرین، ئەگەرچی بکەرەکە لە شێوەی جێناوی لکاودا دەرکەوتۆتەوە، بەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا لە ناوەرۆکی ڕستەکەدا کەرەسە سەرەکییەکان بوونیان هەیە، چونکە لەم ڕستەیەدا

کاری ڕستەکە کارێکی تێپەڕە، کە پێویستی بە بکەر و بەرکاری ڕاستەوخۆ هەیە، بەم شێوەیە: خوێندی.

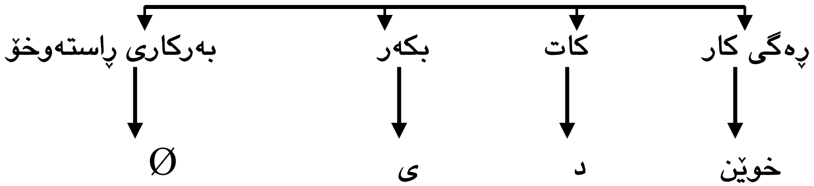

دەربارەی پێشبەند و بەرکاری ناڕاستەوخۆش، دەشێ لە زۆربەی حاڵەتەکاندا لایان بەرین، بەبێ ئەوەی واتای سەرەکی ڕستەکە تێکبدەن، لەهەمان کاتیشدا هیچ مۆرفیمێك بۆ بەرکارە ناڕاستەوخۆکە لەکاری ڕستەکە وەرناگرێت، بەو واتایەی کارەکانی نێو ڕستەکە تەنیا هێما بۆ بکەر و بەرکاری ڕاستەوخۆ دەکەن، وەکو:

ئازاد بە ئۆتۆمبێل ڕۆیشت. ← ڕۆیشت. یان ئازاد ڕۆیشت.

لەم ڕستەیەدا(بە ئۆتۆمبێل) پێشبەند و بەرکاری ناڕاستەوخۆی ڕستەکەن، توانراوە لە ڕستەکە لایانبەرین، بەبێ ئەوەی کاری (ڕۆیشت) هیچ هێمایەك بۆ بەرکارە ناڕاستەوخۆکە بکات. هەر وەکو لەخوارەوە ڕوونی دەکەینەوە:

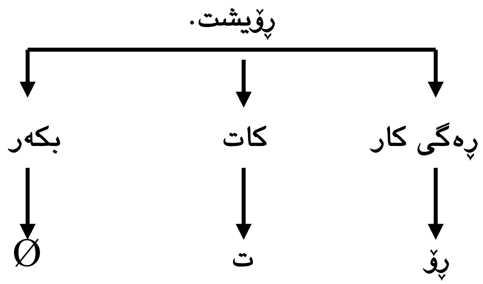

بەڵام لە هەندێ حاڵەتی زۆر دەگمەندا بەرکاری ناڕاستەوخۆ دەمێنێتەوە، کاتێ لە کاری ناتەواودا دەبێتە تەواوکەری کاری ناتەواو و لەگەڵ کارە ناتەواوەکەش ئەرکی گوزارە دەبینێ. وەك:

ـ ئازاد دەبێت بە ئەندازیار.

ئازاد: نیهاد

دەبێت: کاری ناتەواو بۆ کاتی داهاتوو

بە: پێشبەند

ئەندازیار: بەرکاری ناڕاستەخۆ و تەواوکەری کاری ناتەواو

ئەندازیار دەبێت: گوزارە

پێنجەم/ لە زمانی کوردیدا دەشێ چەندین وشە بەیەکەوە بێن و ئەرکی بکەر یان بەرکاری ڕاستەوخۆ یان بەرکاری ناڕاستەوخۆ ببینن، بەڵام ئەوەی لێرەدا گرنگە ئەوەیە، کە هەر هەموو وشەکان بەیەکەوە هەمان ئەرك دەبینن. بۆ نموونە:

ـ ئازاد و ئاواز و ئەحمەد و بەناز و ڕزگار و شیلان .... هاتن.

بکەر

ـ من ڕزگار و ئاواز و دلێر و بەناز و .... دەبینم.

بکەر بەرکاری ڕاستەوخۆ

ـ من نامە بۆ ئاواز و ئەحمەد و بەناز و ڕزگار .... دەنێرم.

بکەر ب.ڕاستەوخۆ پێشبەند بەرکاری ناڕاستەوخۆ

نیــهاد و گـــوزارە

نیهاد و گوزارە هەردووکیان لە ڕستەیەکدا کەرەسەی سەرەکین، کـە کارەکـەیان ناتەواو بێت، واتە لە ڕستەیەکدا پەیدا نابن، ئەگەر کارەکانیان تەواو بێت.

نـــیـــهاد

وشەیەکە لە ڕستەدا کارێك ئەنجام نادات، بـەڵکو تـەنها شـتێکی دەخریتـە پـاڵ. مەرجی سەرەکی لە پەیدابوونی نیهاد لە ڕستەدا پەیوەستە بە کارە ناتەواوەکانەوە.

کەواتە کارە ناتەواوەکان چین؟

بەو کارانە دەوترێ کە بـە تـەنیا بـەکار نایـەن و لـەڕووی هێزیشـەوە تێنەپـەڕن. کارە ناتەواوەکان لەزمانی کوردیدا لە چاوگی(بـوون ـ هـەبوون) وەرگیراون.

دیاردەی نیهاد و گوزارە وەنەبێت تـەنیا لـە زمـانی کوردیـدا هـەبێت، بـەڵکو ئـەم دیاردەیە لە زمانی عەرەبیشدا بوونی هەیە، لە زمـانی عەرەبیـدا (مبتـداء ـ نیهـاد) و (خبر ـ گوزارە)، کاتێ دەردەکـەوێت، ئەگـەر ڕسـتەکە بـە (نـاو) دەسـتی پێکردبێـت یاخود ڕستەکە ڕستەیەکی ناوی (الجملة الاسمية) بێت .

ـ الرجلُ شــجاعٌ.

گـــوزارە

وشەیەکە هەمیشە لەگەڵ کارێکی ناتەواودا دێت، بەیەکەوە شتێك دەخەنە پاڵ نیهادی ڕستەکەوە.

بەراوردێك لە نێوان نیهاد و بکەری ڕێزمانی

نیهاد	بکەری ڕێزمانی
١ـ ڕستەکە دەبێت کاری ناتەواوی تێدابێت. ٢ـ هیچ کارێك ئەنجام نادات. ٣ـ بەشێوەیەکی ئاسایی لە سەرەتای ڕستەدا دێت. ٤ـ کەرەسەیەکی سەرەکییە لە کاری ناتەواودا. ـ **شەماڵ مامۆستایە.**	١ـ ڕستەکە دەبێت کاری تەواوی تێدابێت. ٢ـ هیچ کارێك ئەنجام نادات. ٣ـ ـ بەشێوەیەکی ئاسایی لە سەرەتای ڕستەدا دێت. ٤ـ کەرەسەیەکی سەرەکییە لە کاری تەواودا. ـ **پەنجەرەکە شکا.**

بەراوردێك لەنێوان کاری تەواو و کاری ناتەواو

کاری تەواو	کاری ناتەواو
١ـ کارە تەواوەکان کات و ڕوودانیان تێدایە. ٢ـ لەڕووی هێزەوە تێپەڕ یان تێنەپەڕن. ٣ـ کارە تەواوەکان کۆمەڵەیەکی کراوە پێکدێنن، بەو واتایەی وشەی نوێ	١ـ کارە ناتەواوەکان تەنیا کاتیان تێدایە. ٢ـ لەڕووی هێزەوە تەنیا تێنەپەڕن. ٣ـ کارە ناتەواوەکان کۆمەڵەیەکی داخراو پێکدێنن، بەو واتایەی وشەی نوێ

وەردەگرن، هەر بۆیە ژمارەی کارە تەواوەکان زۆرە و لە زیادبووندایە.	وەرناگرن، هەر بۆیەشە ژمارەیان دیاریکراوە.
٤ـ هەر کاتێك کاری تەواو لە ڕستەدا هەبێت، ئەوە بکەر یاخود بکەر و بەرکاری ڕاستەوخۆ لە ڕستەکەدا پەیدا دەبێت.	٤ـ هەر کاتێك کاری ناتەواو لەڕستەدا هەبێت، ئەوە نیهاد و گوزارە لە ڕستەکەدا پەیدا دەبێت.
٥ـ کاری تەواو لە ڕستەدا بە تەنیا بەکاردێت و واتای تەواو دەبەخشێت، لەم حاڵەتەشدا تەنیا کارەکە دەتوانێت ڕستەیەکی سادە لەجۆری سادەترین ڕستە دروست بکات. وەك: **هات. ڕۆیشت. کەوت. مرد.**	٥ـ کارە ناتەواوەکان بەتەنیا ناتوانن لە ڕستەدا بەکاربهێنرێن، بەڵکو دەبێت هەمیشە وشەیەکیان لەگەڵدابێ، ئەم وشەیەش ئەرکی تەواوکەری دەگەیەنێ، واتا کارە ناتەواوەکە دەشێ لەگەڵ وشەیەکی تردا بێ و ڕستەیەکی سادە پێکبێنێت. وەك: **جوانە. باشە.**

وەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆی کرد، کە کارە ناتەواوەکان ژمارەیان دیاریکراوە، چونکە هەر هەموویان لە چاوگی (هەبوون ـ بوون) وەرگیراون، کە بۆ کاتەکانی (ڕابردوو، ئێستا، داهاتوو) بەکاردێن، بەم شێوەیەی خوارەوە:

١ـ بۆ کاتی ڕابردوو: سازبوونی کارە ناتەواوەکان بۆ کاتی ڕابوردوو، لەسەر دەستوور دەڕوات، ئەمیش بە لابردنی (ن)ی چاوگ دروستدەبێت، بەمشێوەیە:

بوون ـ ن = بوو

ئازاد مامۆستا بوو.

٢ـ بۆ کاتی ئێستا: سازبوونی کارە ناتەواوەکان بۆ کاتی ئێستا، لەسەر دەستوور ناڕوات، چونکە نازانرێت چۆن چاوگی(بوون) بۆتە (ە). واتە بۆ کاتی ئێستا (ە) بەکاردێت.

چاوگی (بوون) ⟵ (ە)

ئازاد مامۆستایە.

٣ـ بۆ کاتی داهاتوو: سازبوونی کارە ناتەواوەکان بۆ کاتی ڕانەبوردووی داهاتوو، لەسەر دەستوور دەڕوات، ئەمیش بە وەرگرتنی ڕەگی (ب) دروستدەبێت، بەمشێوەیە:

نیشانەی ئەرێی ڕانەبوردوو(دە) + ڕەگی کار (ب) + جێناوە لکاوەکان(م ـ ین، یت ـ ن، ێت ـ ن)

دەبم ـ دەبین

دەبیت ـ دەبن

دەبێت ـ دەبن

من دەبم بە ئەندازیـــار.

ئێمە دەبین بە ئەندازیار.

تۆ دەبیت بە ئەندازیـار.

ئێوە دەبن بە ئەندازیـار.

ئەو دەبێت بە ئەندازیـار.

ئەوان دەبن بە ئەندازیار.

هەندێ نموونەی تر لە بارەی کارە ناتەواوەکان:

ـ ئـــازاد مـــامـۆستا بــوو.

ئازاد: نـیهاد

مامۆستا: تـەواوکەری کاری ناتـەواو

مامۆستا بوو : گوزارە

بوو: کاری ناتـەواوە بۆ کاتی ڕابوردوو

ـ ئـــازاد مـــامـۆستایـــــە.

ئازاد : نیـهاد

مامۆستا: تـەواوکەری کاری ناتـەواو

مامۆستایە: گـوزارە

ە: کاری ناتـەواوە بۆ کاتی ئێستا

ـ ئـــازاد دەبێــــــت بــــــە ئـــەنـدازیـار.

ئازاد: نیـــهاد

ئەندازیار دەبێت: گوزارە

دەبێت: کاری ناتەواوە

بە: پێشبەند

ئەندازیار: بەرکاری ناڕاستەوخۆ، تەواوکەری کارە ناتەواوەکان

دەبێت: کاری ناتەواوە بۆ کاتی داهاتوو

بەشی چوارەم

فــــرێـــــز

فـــریـــز

لە زمانی کوردیدا جگە لـە زاراوەی فریـز، ئـەوە زاراوەکـانی (گـریَ، دەسـتەواژە، کورتیلە ڕستە ...) بەکاردەهێنرێت، کە هەر هەموویان هەمان واتا دەگەیەنن.

دەربـارەی پێناسـەی فریـز، کۆمـەڵێ ڕاوبۆچـوونی جیـاواز هەیـە، کـە هەنـدێکیان دەچێتە حاڵەتی بۆچوونی کۆن و کلاسیك لەبارەی فریزەوە، و هەندێکی تر بۆچوونی نوێیە لەبارەی فریز، لێرەدا هەوڵدەدەین هەندێ لەو بۆچوونانە بخەینەڕوو:

تۆفیق وەهبی لـە پـەرتووکی (دەسـتوری زمـانی کـوردی)دا دەڵێـت:**((گـریَ کۆمەڵـە وشەیەکی پەیوەندیدارە، کاری لەگەڵدا نییە)).**[1]

نوری عەلی ئەمین لە پەرتووکی (ڕێزمانی کوردی)دا دەڵێت:**((دەستەواژە بریتییـە لـە کۆمەڵە واژەییێکی لەیەکدی دانەبڕاو، کە نە مەعنایەکی تەواو ئەبەخشیَ، نە فرمانێکیان لەتەکدا ئەبیَ، پێکەوە لە ڕستەدا ئەرکی پارچەیەك لە پارچەکانی ئاخاوتن ئەبینیَ)).**[2]

لە کتێبی مەنهەجی قوتابخانەکان، وا پێناسەی فریز کـراوە:**((گـریَ بریتییـە لـە دوو وشە یان زیاتر، کە واتای تەواو نەبەخشێت و کاریشی لەگەڵـدا نەبێـت)).**

ئەگـەر سـەیرێکی ئـەم پێناسـانەی سـەرەوە بکـەین، دەبیـنین چـەند لایـەنێکی کەموکووڕی تێدان، لەوانە:

١ / مەرج نییە هەموو فریزێك لە دوو وشە یان زیاتر پێکبێت، چونکە دەشیَ لە تاکـە وشەیەکیش پێکبێت.

٢ / مەرج نییە فریز واتا نەبەخشێت، بەڵکو دەشیَ واتا بدات.

---

[1] ـ تۆفیق وەهبی، دەستوری زمانی کوردی، چاپخانەی (دار الطباعة الحديثة)، بەغدا، ١٩٢٩، ل ٦٢.

[2] ـ نوری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، ١٩٦٠، ل ٢٩.

٣ / جۆرێـــك لـــە جۆرەكـــانی فرێـــز، فرێـــزی كارییـــە، ئەمـــەش ئـــەم بۆچـــوونە پووچەڵدەكاتەوە، كە دەڵێت: نابێت فرێز كارێكی لەگەڵدا بێت!.

چۆمسكی گەورە زمانەوانی ئەمریكی پێیوایە، (فرێـز) دەشـیَ لـە وشـەیەك یـان زیاتر پێكبێت ((یەكێك لە خاسیەتەكانی فرێز، ئەوەیـە كـە كـورت دەكرێتـەوە بـۆ تاكـە وشەیەك))،[1] بە واتایەكی دیكە ((بە وشەیەك یان زیـاتر فرێـز پێـك دێـت)). [2] هـەروەها چۆمسكی ئاماژە بۆ ئـەوەش دەكـات، كـە سـادەترین ڕسـتە لـە زمانـدا لـە دووبـەش پێكدێت: یەكیان پێیدەوترێ (فرێزی ناوی)، ئەویتریان(فریزی كاری).

هەندێك لە زانایان پێیان وایە، ئەم بۆچوونەی چۆمسكی بۆچوونێكی نویَ نییـە، بەڵكو ئەم بۆچـوونە دەگەڕێتـەوە بـۆ سـەردەمانێكی زوو، بەتایبـەتی لـە سـەردەمی یۆنانییەكان (ئەفلاتوون) یەكەم كەس بوو، كە(وتن)ی بەسـەر دوو بـەش دابەشـكرد، كە ئەوانیش بریتین لـە (نـاو، كـار)، هەر بۆیە ئەم زانایانـە پێیـان وایـە، چۆمسـكی ئەم بیرۆكەیەی لە ئەفلاتوونەوە وەرگرتووە و زیاتر پەرەی پێداوە. ئـەم بۆچـوونەی سـەرەوە ڕاسـتییەك دەسـەلمێنیَ، كـە ئـەویش ئەوەیـە بۆچـوونەكەی چۆمسـكی بۆچوونێكی تەواوە دەربارەی بابەتی فرێز، ئینجا زادەی مێشكی خۆی بیَ یاخود لـە كەسـانی تـرەوە وەریگرتبـیَ، كـە ئەمـە لێـرەدا گـرنگ نییـە، بـەڵكو گرنگییەكـە دەگەڕێتەوە بۆ لایەنی زانستیی و ڕاستی بۆ چەمكی فـــرێـــز.

[1] ـ ئەوڕەحمانی حاجی مارف، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل٢٦٥.

[2] ـ وریا عومەر ئەمین، ئاسۆیەكی تـری زمانـەوانی، دەزگـای ئـاراس، چـاپخانەی وەزارەتـی پـەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤، ل ١٤٨.

جۆرەکانی فــرێز

وەکو لە سەرەوە ئاماژەمان بۆی کرد، کە فرێز چەند جۆرێکی هەیە، ئەوانیش بریتین لــە:

١ـ **فرێزی نـــاوی:** بەو فرێزانە دەگوترێت، کە سەرەی نـــاوە یان جێناوە.

٢ـ **فرێزی کـــاری:** بەو فرێزانە دەگوترێت، کە سەرەی کـــارە.

٣ـ **فرێزی ئاوەڵناوی :** بەو فرێزانە دەگوترێت، کە سەرەی ئاوەڵناوە.

٤ـ **فرێزی ئاوەڵکاری:** بەو فرێزانە دەگوترێت، کە سەرەی ئاوەڵکارە.

٥ـ **فرێزی بەنـــد:** بەو فرێزانە دەگوترێت، کە سەرەی بریتییە لە پێشبەند یان ئامڕازێك لەگەڵ بەرکارێکی ناڕاستەوخۆ .

سەرە لووتکەی فرێز لە خۆی کۆدەکاتەوە، بەجۆرێك هەموو فرێزێك وشەیەکی سەرەی هەیە، کە چەند تایبەتمەندییەکی هەیە، لەوانە:

١ـ سەرە لە فرێزدا هەڵگری گرنگترین زانیاریی سیمانتیکییە.

٢ـ پۆلی وشەی سەرە، پۆلی وشەکانی ناو فرێزەکە دەستنیشان دەکات.

٣ـ سەرەکان هەمیشە بەخورتین.

٤ـ سەرە هەمان دابەشبوونی فرێزی هەیە، چونکە سەرە کۆی کەرەسە شوێنکەوتووەکانیەتی.

٥ـ سەرەکان کەرەسە شوێنکەوتووەکانی فرێز لە پۆلی وشەی تایبەت هەڵدەبژێرن.

٦ـ سەرەکان لەگەڵ کەرەسە شوێنکەوتووەکانی خۆیان ڕێکدەکەون لەسەر هەندێ یان هەموو نیشانە ڕێزمانییەکانی هەمان سەرە.

٧ـ سەرەکان لەوانەیە پێویستییان بەوە هەبێت، کە کەرەسە شوێنکەوتووەکان لە پێکهاتەی فرێزی ناویدا لە دۆخێکی ڕێزمانی تایبەتدا بن.

٨ـ سەرە پلەیەکی مۆرفۆسینتاکسی هەیە و هەڵگری نیشانەیەکی ڕێزمانییە، کە بۆ هەموو فرێزەکە دەگەڕێتەوە.

٩ـ سەرە دەسەڵات بەسەر کەرەسە شوێنکەوتووەکانی خۆیدا هەیە.

١٠ـ لە فرێزدا دەتوانرێت کەرەسە لاوەکییەکان لابرێت، بەبێ ئەوەی کار لە پێکهاتە و واتای فرێزەکە بکەن، بەڵام ناشێ سەرەی فرێز لە ڕستەدا لابرێت، ئەگەر لاشببرێت، ئەوە لە ڕۆنانی ژێرەوەی ڕستەدا دەمێنێت و بوونی هەیە.(١)

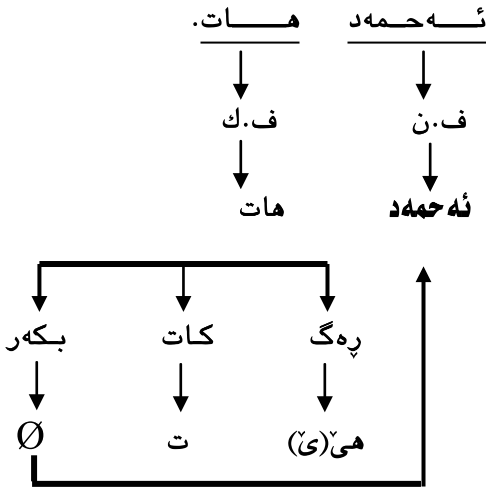

(١) ـ ئومێد بەرزان برزۆ(٢٠١١)، دروستەی فرێز و ڕستە لە زمانی کوردیدا، چاپخانەی گەنج، سلێمانی، ل١٥ ـ ١٦.

کارزان نانی خوارد

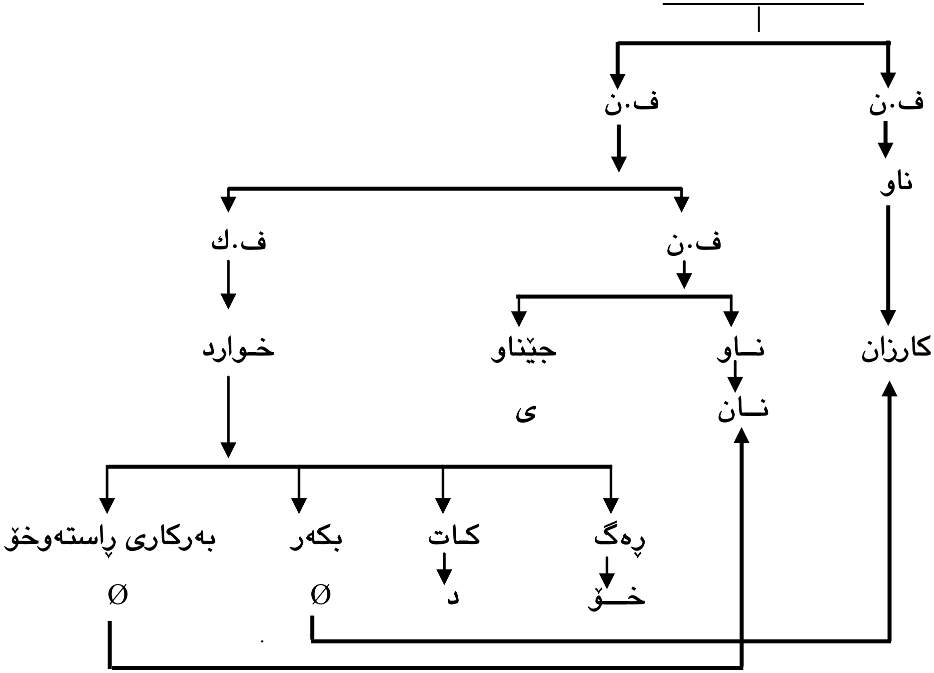

بـەنـاز زۆر خـێرا ڕۆیـشت.

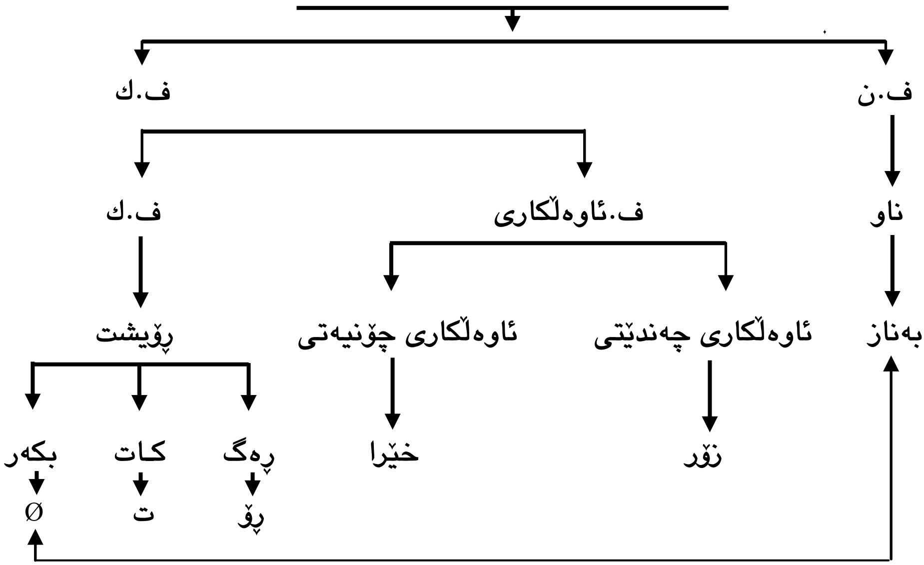

من کچێکی جوانی بالآبەرزی چاوشینی قــژزەردم بــیـنـی.

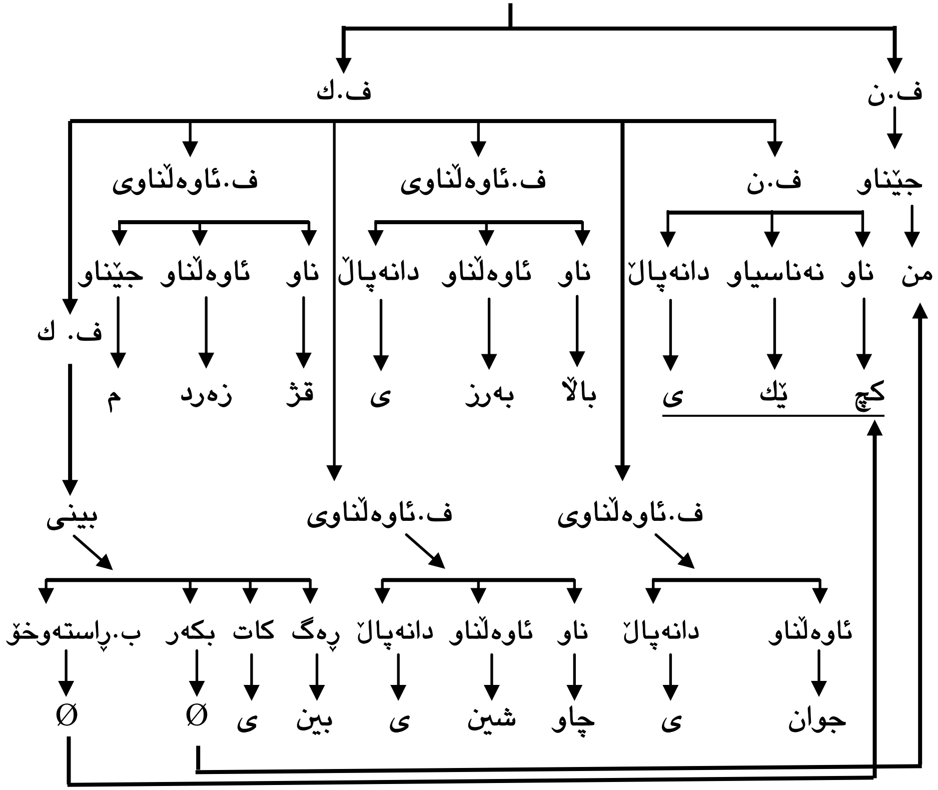

ئــــەرکەکانی فـــرێز

هـەر وەکـو ئاماژەمـان بـۆی کـرد، دەشـێ فرێـز لـە یـەك وشـە پێـك بێـت، لـەم حاڵەتەشدا وشەکە دەتـوانێ لـەناو ڕسـتەدا ئـەرك ببینێـت، هـەر وەکـو لـە خـوارەوە ڕوونی دەکەینەوە:

١ـ بکەر: فرێز دەتوانێ ئەرکی بـــکەر لە ڕستەدا ببینـێ، بەمـەرجێك کـاری ڕستەکە کارێکی تەواو بێت و خۆی بـە ئەنجامـدانی کارەکـە هەسـتابێت یـان شـوێنی بکەری لە ڕستەدا پڕکردبێتەوە. وەك:

ئــەحــمەد هـــات.

ف.ناوی، ئەرکەکەی بکەرە

٢ـ بەرکاری ڕاستەوخۆ: فرێز دەتوانێ ئەرکی بەرکاری ڕاستەوخۆ لە ڕسـتەدا ببینـێ، بەمەرجێ کاری تێپەڕ لە ڕستەکەدا هەبێت، وەك:

کــاروان وانـــــەکــــەی خوێند.

ف.ناوی، ئەرکەکەی بەرکاری ڕاستەوخۆیە

٣ـ بەرکاری ناڕاسـتەوخۆ: فرێـز دەتـوانێ ئـەرکی بـەرکاری ناڕاسـتەوخۆ لـە ڕسـتەدا ببینێ، لەم حاڵەتەشدا فرێزی بەند لە پێشبەند و بەرکاری ناڕاستەوخۆ پێکدێت، ئەم ئەرکە دەبینێت، وەك:

شیلان چــوو بــۆ زانـــکۆ.

فرێزی بەند، ئەرکەکەی بەرکاری ناڕاستەوخۆیە

٤ـ نیـــهاد: فرێز دەتوانێ ئەرکی نیهاد لە ڕستەدا ببینێ، بە مەرجێ کاری ناتەواو لـە ڕستەکەدا هەبێت، وەك:

ئـــــاواز جـــوانـــە.

ف.ناوی، ئەرکی نیهادە

٥ـ گـــوزارە: فرێز دەتوانێ لە ڕستەدا ئەرکی گوزارە ببینێ، بە مەرجێ کاری ناتەواو لە ڕستەدا بوونی هەبێت، لـەم حاڵەتەشـدا وشـەکە لەگـەڵ کـارە ناتەواوەکـە ئـەرکی گوزارە دەبینێ.

ئـــــــاواز جـــوانـــە.

ف.کاری، ئەرکی گوزارەیە

یـــــاســــاکــــانـی فــــرێــــز

یاساکانی فرێز زۆرن، بەڵام ئێمە لێرەدا هەندێك لەو یاسایانە دەخــەیــنە ڕوو:

١/ ڕستە ⟵ (ف.ن + ف.ك)   شـــێرزاد هــــات.

ف.ن ⟵ ناو

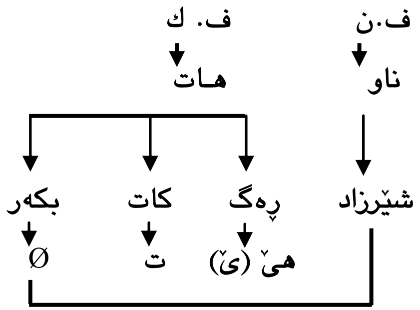

ف.ن ⟵ جێناو

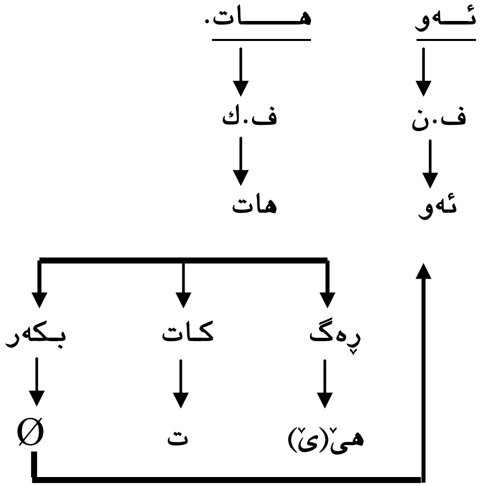

٢/ ڕستە ← ف.ن + ف.ك (ف.ئاوەڵكاری + ف.ك)

نــەسرین زۆر خـــێرا هـــات.

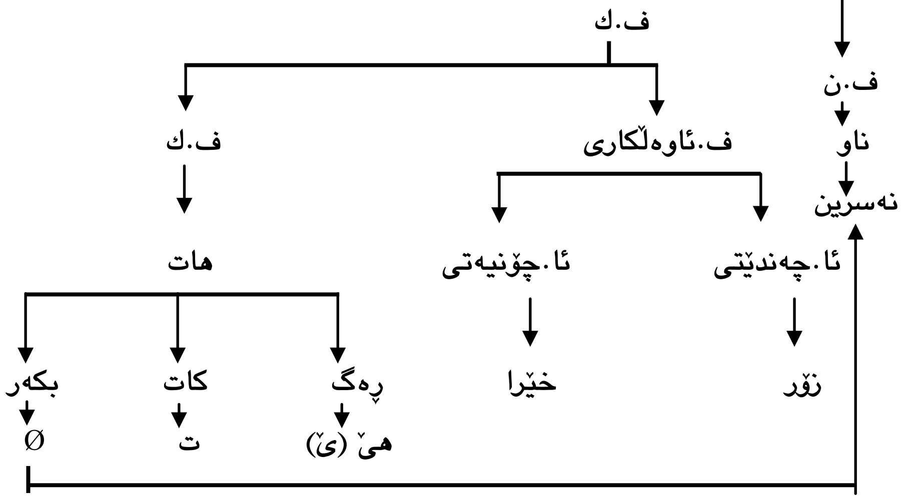

٣/ ڕستە ⟵ ف.ن + ف.ك (ف.ن + ف.ك)

كــارزان نـــانـی خــوارد.

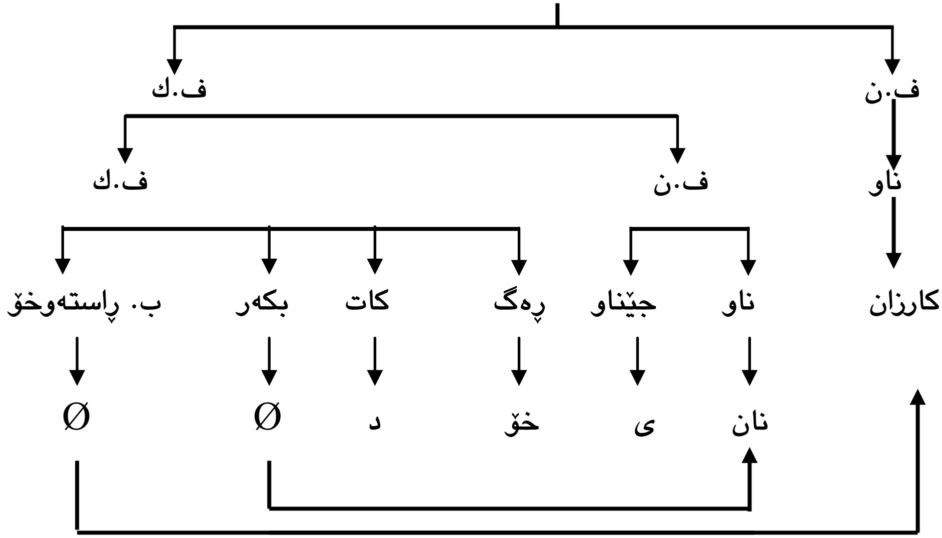

٤/ ڕستە ⟵ ف.ن + ف.ك (ف.ن + ف.ئاوەڵناوی + ف.ك)

ئـەحـمەد كچێكی جـوانی بــینی.

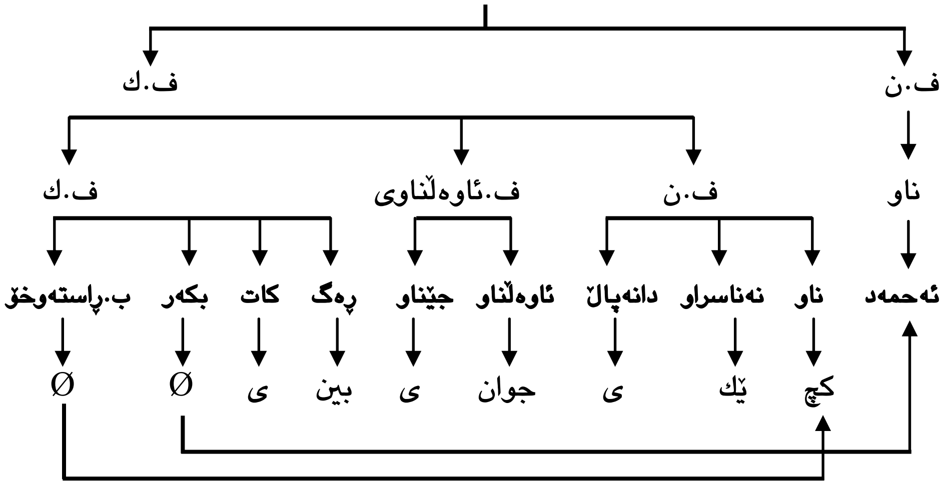

٥/ ڕستە ← ف.ن + ف.ک (ف.بەند + ف.ک)

کـارزان بـە ئۆتۆمبێل ڕۆیشت.

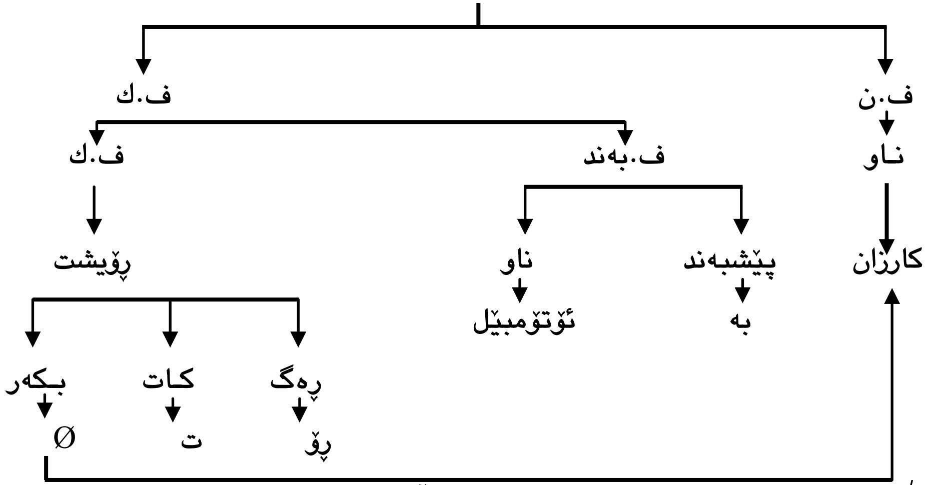

٦/ ڕستە ← ف.ن + ف.ک (ف.ئاوەڵکاری + ف.بەند + ف.ک)

نـازەنین دوێنێ ئێوارە بە ئۆتۆمبێل هــات.

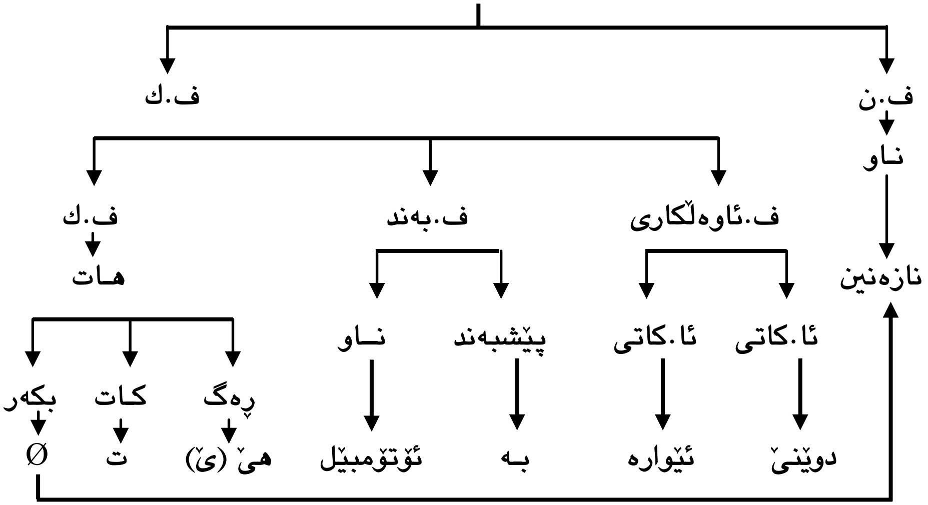

٧/ ڕستە ⟵ ف.ن + ف.ك (ف.ئاوەڵكاری + ف.ن+ ف.بەند + ف.ك)

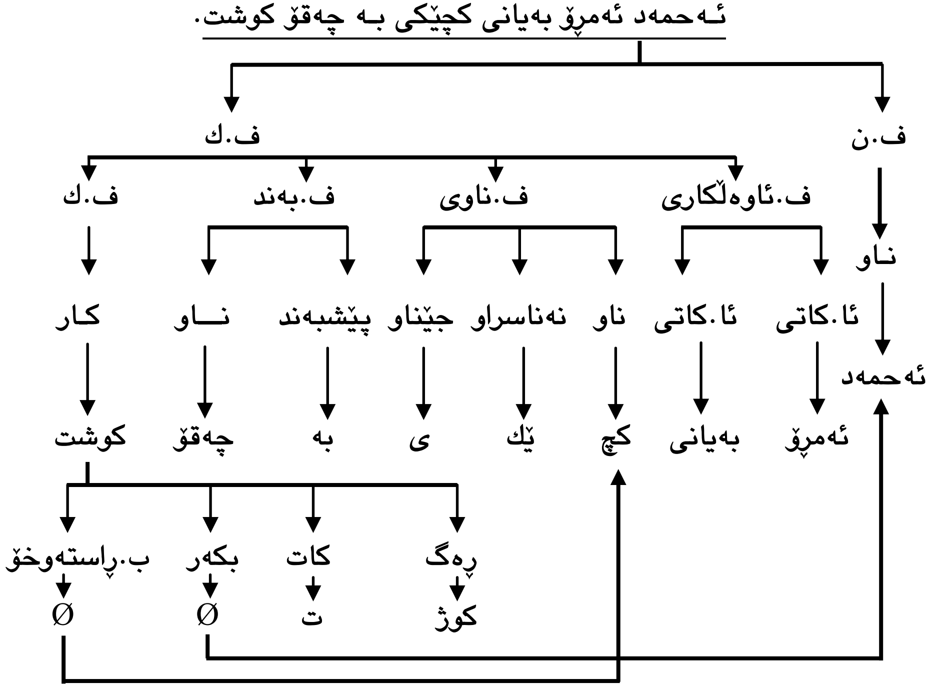

٨/ ڕستە ← ف.ن + ف.ك (ف.ن + ف.ئاوەڵناو + ف.ئاوەڵناوی+ ف.ك)

کارزان کچێکی بالآبەرزی چاوشینی بینی.

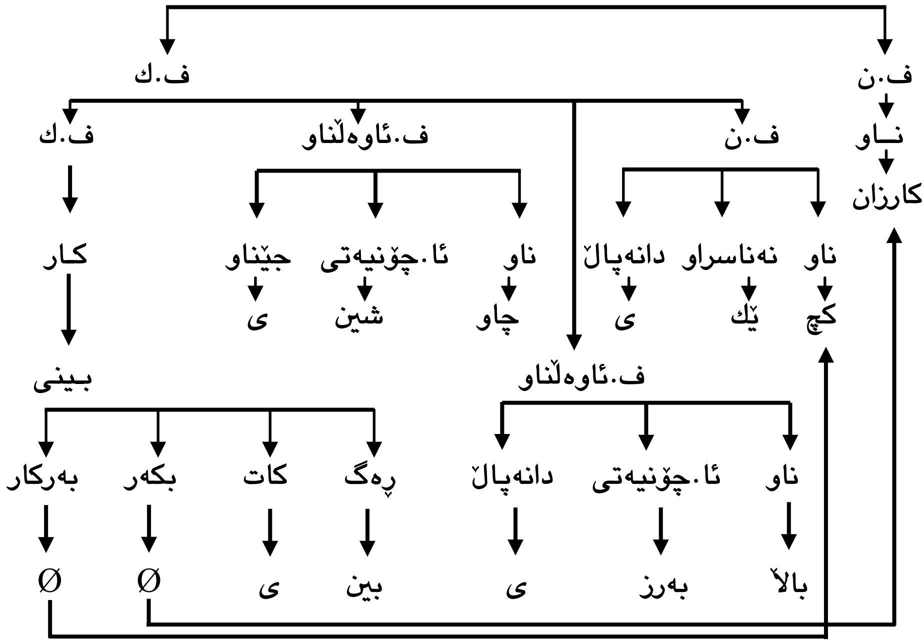

ڕایـخستووە

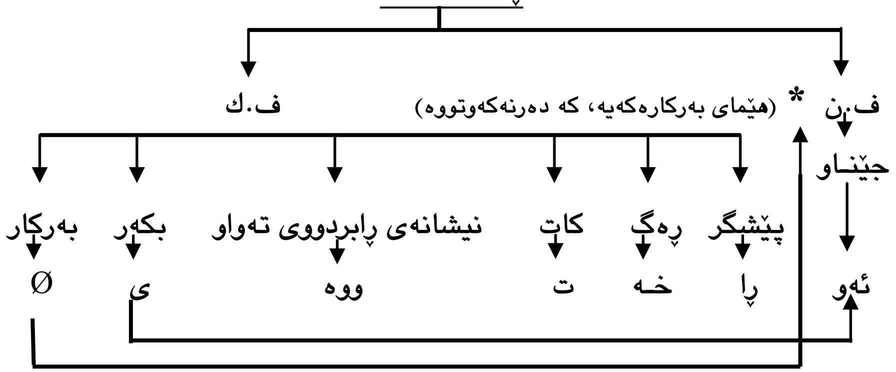

کـچە جـوانەکە هــات.

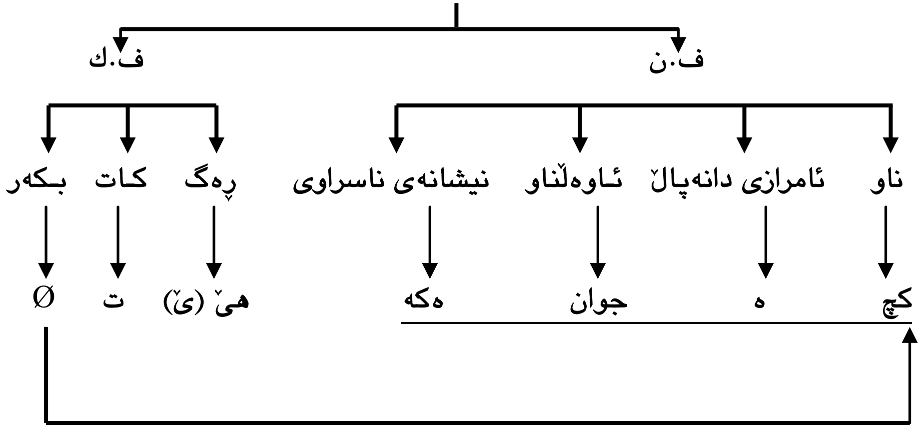

ڕووباری فوڕات گەورەیە.

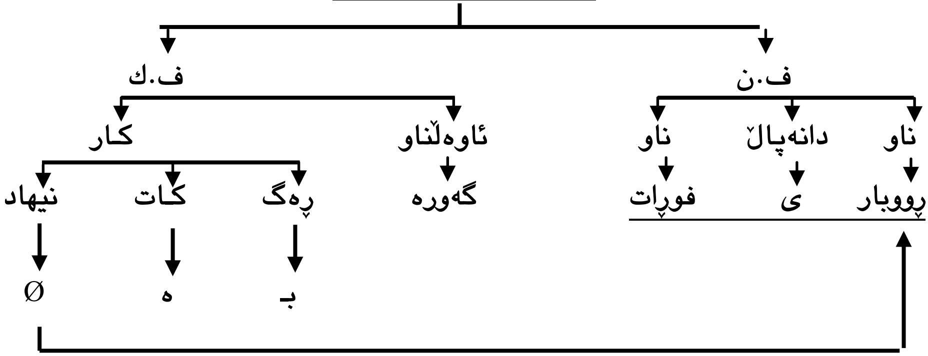

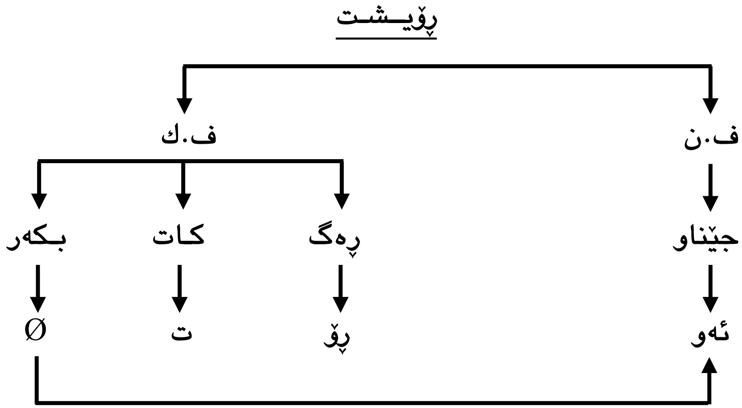
ڕۆیشت
ف.ن
ف.ك
جێناو
ڕەگ
كات
بكەر
ئەو
ڕۆ
ت
Ø

بەشی پێنجەم

سۆسێر

ژیانی فێردیناند دی سۆسێر

ناوی تەواوی (فێردیناند دی سۆسێر)ە، لە ساڵی ١٨٥٧ لە شاری جنێفی سویسرا لەدایکبووە. بە دامەزرێنەری قوتابخانەی بونیادگەریی دادەنرێت، هەروەها سۆسێر بە باوکی زمانەوانی نوێ دادەنرێت. سۆسێر لە بنەماڵەیەکی ناودار هاتۆتە دنیاوە، چونکە باوك و باپیری سۆسێر دوو زانای گەورە بوون لە بوارەکانی فیزیا و کیمیا، بەجۆرێك هەردووکیان مامۆستای زانکۆ بوون.

سۆسێر لەسەرەتای ژیانیدا حەزی بە بواری زمان نەدەهات، بەڵکو لە بواری تر کاری دەکرد، بەڵام دواتر لەڕێگەی کەسێکەوە بەناوی (بیکێت) ئاشنایەتی لە زماندا پەیداکرد و، بەهۆیەوە کاریگەرییەکی زۆری بەسەر سۆسێردا هەبوو، بەجۆرێك سۆسێر بەرەو لای زمانەوانی ڕۆیشت و فێری زمانەکانی ئینگلیزی و ئەڵمانی بوو، هەروەها هانیدا لێکۆڵینەوە لەبارەی زمانی سانسکریتی کۆن بکات.

وەکو ئاماژەمان بۆی کرد سەرەتای خوێندنی سۆسێر لە زانکۆی (جنێف) بوو لە بواری کیمیا، پاشان لەساڵی ١٨٧٦ دەچێتە کۆلیژی ئاداب بۆ خوێندنی زانستی زمان، هەر لەوێشەوە ئیتر بیری (زمان) لای سۆسێر سەری هەڵدا، هەر لەو ساڵەشدا چەند لێکۆڵینەوەیەکی لە بارەی زمانەکانی هیندی و ئەڵمانی بڵاوکردەوە.

سۆسێر لە ساڵی ١٨٨١ وەکو مامۆستا لە پەیمانگای خوێندنی باڵا لە پاریس، دەستی بە وانە وتنەوە کرد و وانەی (بەراوردکاری زمانی هیندۆ ئەورووپی) دەگوتەوە، لە ساڵی ١٨٩١ گەڕایەوە سویسرا لە زانکۆی جنێف کۆرسێکی دەرس وتنەوەی بۆ تەرخان کرا، بۆ ئەوەی کۆرساتی خوێندنی باڵا بە قوتابیان بڵێتەوە، ئەویش لە بوارەکانی زمانی سانسکریتی و ڕێزمانی بەراوردکاری. سۆسێر هەر لە

جنێـف ژیـانی هاوسـەری پێکهێنـاوە، دوو کـــوڕی هـەبوو. لــە سـاڵەکانی (١٩٠٦ـ ١٩٠٧)،(١٩٠٩ـ ١٩١٠)،(١٩١٠ ـ ١٩١١) چـەند کۆرسـێکی خوێنـدنی بـاڵای گوتۆتـەوە، سۆسـێر لـە سـاڵی ١٩١٢ تووشـی نەخۆشـی بـووە و لـە سـاڵی ١٩١٣ کۆچـی دوایـی کردووە.

دوای کۆچـــکردنی سۆســـێر لـــە ســـاڵی ١٩١٦، دوو لـــە قوتابییـــەکانی بـــە ناوەکانی(ئەلبێرت و چارلس بالی) کتێبەکەیان بەناونیشانی (کۆرسێ لەبارەی زانستی زمانی گشتی) بە زمانی فەڕەنسی بلاْوکردەوە، ئەم کتێبە بریتی بوو لەو تێبینیانـەی قوتابییـەکانی سۆسـێر تۆماریـان کردبـوو، بـەو واتایـەی ئـەم کتێبـە بریتـی بـوو لـە محازەرەکـانی سۆسـێر، کـە لـە نێـوان سـالأنی(١٩٠٦ــ ١٩١١) وانـەی زمانـەوانی و فەلسەفەی پێ گوتبوون، دواتر بەهۆی ئەم کتێبەوە سۆسێر شۆڕشێکی گـەورەی لـە بـواری زمانـدا بـەرپاکرد. واتــە سۆسـێر خـۆی ئـەم کتێبـەی نەنووسـیوە، بـەڵکو بیروبۆچوونەکانی لە تێبینی قوتابییەکانییەوە هەڵهێنجراون، سەرەڕای کـەموکووڕی، ئەم کتێبە بە گـرنگترین کتێـب و ڕووداوی زمانـەوانی سـەدەی بیسـتەم دەژمێـردرێ، کەواتە ئەم کتێبە دەروازەیەکە لە بۆچوونەکانی سۆسێر لەبارەی زمانەوانییەوە، کـە زۆر جار ئەم بۆچوونانەی سۆسێر بە (دوانـەکانی سۆسـێر) یـان (دوانـەکانی زمـان) ناودەبرێت.

بیروبۆچوونەکانی سۆسێر لەبارەی زمانەوانییەوە

یەکەم/ دانەکانی زمان

سۆسێر لە بارەی دانەکانی زمانەوە، بڕوای وایە، کە دەبێت لە بچووکترین دانەکانی زمانەوە دەست پێبکەین تا گەورەترین دانەکانی زمان، واتە بەپێی بۆچوونی سۆسێر، دەبێ لە(فۆنیم)ەوە، کە بچووکترین دانەی زمانە، دەست پێبکەین تا دەگەین بە (ڕستە)، کە گەورەترین دانەی زمانە. هەروەکو لەم هێڵکارییەی خوارەوەدا ڕوونی دەکەینەوە:

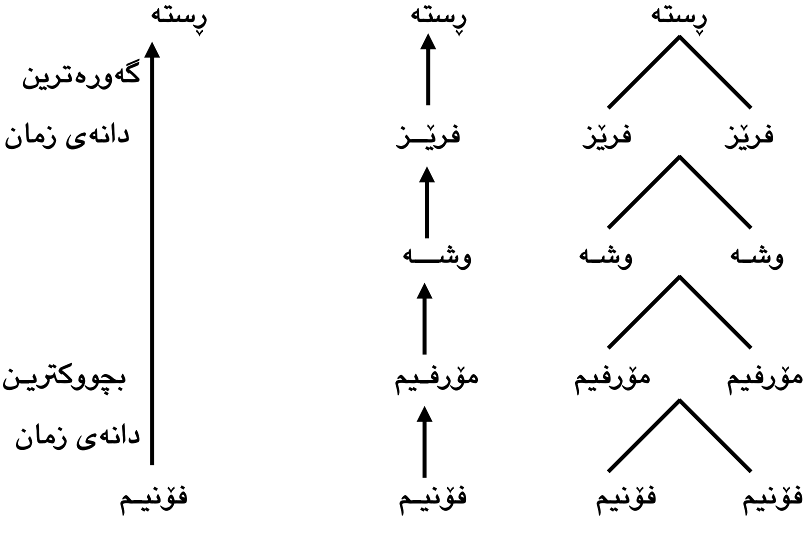

وەکو دەزانین بە فۆنیمێ یان زیاتر، مۆرفیم دروست دەکرێت، بە مۆرفیمێ یان زیاتر، وشە دروست دەکرێت، بە وشەیەك یان زیاتر، فرێز دروست دەکرێت، بە دوو فرێز یان زیاتر، ڕستە دروست دەکرێت.

دووەم/ پەیوەندی ئاسۆیی(سینتاگماتیکی) و پەیوەندی ستوونی(پارادیگماتیکی)

هەردوو لایەنی ئاسۆیی و ستوونی لە زمان دەکۆڵنەوە، بەلاَم بە دوو ئاڕاستەی جیاواز . پەیوەندی ئاسۆیی زیاتر دەچێتە حاڵەتی ئاستی ڕستەسازی، واتا بریتییە لە پەیوەندی نێوان وشەکان و دەرکەوتن و چۆنیەتی بەدوایەکدا هاتنیان لە سنووری ڕستەدا، بەجۆرێك لەو پەیوەندییەدا چەندێتی هاوڕێیەتی وشەکانی ناو ڕستە دەخاتەڕوو، بۆ نموونە (دارسێو) هاوڕێیەتی لەگەڵ (زیرەك) نییە، لەهەمان کاتیشدا وشەی (قوتابیەکە) لەگەڵ وشەی (شکا) پەیوەندییان نییە، بەڵکو پەیوەندییەکە لەنێوان (قوتابیەکە) لەگەڵ (زیرەك)دا هەیە، بەهەمان شێوەش (دارسێو) لەگەڵ (شکا) پەیوەندییان بە یەکترەوە هەیە.

لەم پەیوەندییەدا دەبێت ئاگاداری (کاری تێپەڕ و تێنەپەڕ) بین، چونکە (کاری تێپەڕ) پێویستی بە سیٚ کەرەسە هەیە، کە بریتین لە (بکەر و بەرکار و کار)، هەروەها (تێنەپەڕ)یش پێویستی بە دوو کەرەسە هەیە، کە بریتین لە (بکەر و کار)، واتە لە پەیوەندی ئاسۆییدا ئیشمان لەسەر بکەر و بەرکاری ڕاستەوخۆ و کاری ڕستەکە هەیە، هەر بۆیە ئەم پەیوەندییە دەچێتە حاڵەتی سینتاکسەوە، هەر وەکو ڕستەی (کاروان وانەکەی خوێند)، لێرەدا کارکردنەکە شێوەیەکی ئاسۆیی دەگرێتەخۆ، لەم ڕستەیەدا وشەی (کاروان) بکەری ڕستەکەیە، هەر کاتێکیش بکەرمان دۆزییەوە، ئەوە دەبێت بە دوای کارەکەدا بگەڕێین، کاری ڕستەکەش لەم ڕستەیەدا بریتییە لە (خوێند) و وشەی (خوێند)یش کارێکی تێپەڕە، هەر کاتێکیش کاری تێپەڕمان بەرچاوکەوت، بۆیە دەبێت بەدوای بەرکاری ڕاستەوخۆدا بگەڕێین، کە وشەی (وانەکە)یە. کەواتە پەیوەندی ئاسۆیی بە شێوەیەکی ئاسۆیی کاردەکات.

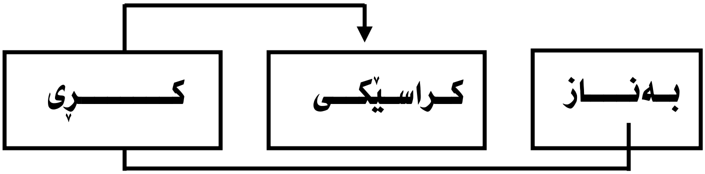

پەیوەندی ستوونیش بەو پەیوەندییە دەوترێت، کە بە شێوەیەکی ستوونی کاردەکات، ئەویش بریتییە لە دیاریکردنی فەرهەنگی نێوان وشەکان لە هەمان شوێنی وشەی نێو ڕستەکە، لەم جۆرەدا دەشێ وشەیەکی نێو ڕستەکە لابەرین و چەندین وشەی تری لە شوێن دابنێین، کە سەر بە هەمان فەرهەنگی وشەوە بن، چونکە کارکردنەکە لەسەر بنەمای وشەسازییە و کارکردنەکەش هێڵێکی ڕاست دەگرێتەخۆ.

یەکێك لە خاڵە گرنگەکانی پەیوەندی ستوونی ئەوەیە، کە بەشە ئاخاوتنەکانی زمان دیاریدەکات، بە واتایەکی تر پۆلە زمانییەکان دیاری دەکات، کە بریتین لە: (ناو، جێناو، ئاوەڵناو،.......)، هەروەك لەم ڕستەیە دەیخەینەڕوو:

کارزان نانی خوارد.	کارزان نانی خوارد.	کارزان نانی خوارد.
بەناز	ئاوی	کڕی
ئەحمەد	شەربەتی	هێنا
شیلان	چا	برد

لەم نموونانەی سەرەوەدا بۆمان دەردەکەوێت، کە پەیوەندی ستوونی بەشە ئاخاوتنەکەی دەست نیشانکردووە، بەجۆرێك ئەو وشانەی، کە لەگەڵ هەمان بەشە ئاخاوتن دێت، خستویانە ڕوو، چونکە لە خانەی یەکەمدا لەجیاتی ناوی (کارزان)

چەندین ناوی ترمان هێناوە، کە ناوی تایبەتی و ناسراون، واتـا سـەر بەهـەمان پـۆل بـوون. لـە خانـەی دووەمیشـدا لـەجیاتی نـاوی (نـان)، کۆمـەڵێك نـاوی تـری گشـتی نەناسراومان هێناوە، لە خانەی سێیەمیشدا ئیشـکردنەکەمان لەسـەر کـاری ڕسـتەکە بووە، بۆیە کارێکمان هێناوە، کە لەگەڵ ڕستەکە بگونجێ. لێرەدا سنوری کـارکردنی پەیوەنـدی سـتوونی زۆر فـراوان بـووە، چـونکە توانیمـان دەیـەها وشـە لـە شـوێن خانەکان بەکاربهێنین، بەڵام ڕەنگە لە هەندێ حاڵەتدا سنورەکە ئاوها فراوان نـەبێت، بەڵکو زۆر تەسك بێتەوە، واتە زۆر زەحمەتە وشە لە شوێن وشەیەکی تر بەکار بێـت، بـۆ نموونە:

- سـەگەکە وەڕی.

لێرەدا ناتوانین وشەی سەگەکە لابەرین، واتا پەیوەنـدی سـتوونییەکە زۆر تەسـك بۆتەوە، چونکە وەڕین تەنها بۆ سـەگە.

لێرەدا پرسیارێك دێتە ئـاراوە، کـە ئایـا دەکرێـت هـەردوو پەیوەنـدی سـتوونی و ئاسـۆیی لەسـەر یـەك ڕسـتە ئەنجامبـدرێت؟ لـە وەڵامـدا دەڵـێین: بەڵــێ دەکرێـت هـەردوو پەیوەندییەکـە لەسـەر یـەك ڕسـتە جێبـەجێ بکرێـت، بـەڵام هەریـەکیان بـە ئاراسـتەی خـۆی، واتـە پەیوەنـدی سـتوونی بـە ئاراسـتەی وشەسـازی و پەیوەنـدی ئاسۆیی بە ئاراستەی ڕستەسازی.

سێیەم/ ئاخاوتن و نووسین

ئاخاوتن و نووسین یەکێکن لە بۆچوونەکانی سۆسێر، ئەوەی جێگەی ئاماژەپێکردنە لەپێش سۆسێر تەنیا گرنگی بە بواری نووسین دەدرا، بەتایبەتی نووسینی کەڵەپیاوان و ئەدیبان و شاعیران، بە واتایەکی تر بەهیچ شێوەیەك ئاوڕیان لە ئاخاوتن نەدەدایەوە، بەڵام سۆسێر بەپێچەوانەی سەردەمی پێش خۆی زیاتر گرنگی بە ئاخاوتن دەدا، نەوەك نووسین، چونکە وەك خۆی ئاماژەی بۆ دەکرد، ئاخاوتن پێش نووسین پەیدابووە و لەژێر کاریگەریی ئاخاوتنەوە نووسین پەیدابووە، بەو واتایەی ئەوەی دەشنووسرێت، هەر لە ئاخاوتن وەردەگیرێت، هەروەها نووسین ڕەمزە بۆ ئاخاوتن، واتە دووجار لە ڕاستی دووردەکەوێتەوە، بۆنموونە ئەو شتەی لە مێشکدا چەسپاوە، بە ئاخاوتن دەردەبڕێت، کە ڕەمزە بۆی، پاشانیش نووسین ڕەمزی ئاخاوتنەکەیە،[1] هەر بۆیە سۆسێر جیاوازی لەنێوان ئاخاوتن و نووسین کردووە.

بەراوردێك لەنێوان ئاخاوتن و نووسین

ئاخاوتن	نووسین
١ـ ئاخاوتن پێش نووسین پەیدابووە. ٢ـ لە ئاخاوتندا پێویستمان بە قسەکەر و گوێگر هەیە.	١ـ نووسین دوای ئاخاوتن پەیدابووە. ٢ـ لە نووسیندا پێویستمان بە خوێنەر هەیە.

[1] ـ عەلی تاهیر حسەین(د)(٢٠٠٨)، ڕەخنەی بونیادگەری لە تیۆرەوە بۆ پراکتیزەکردن، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ل ٤٧.

٣ــــ ئاخـــاوتن لـــە دەنـــگ پێکـــــــدێت.	٣ــ نووســـین لــە پیــت و هێمــا پێکـــدێت.
٤ــ ئاخــاوتن تاڕادەیــەکی زۆر ڕەمەکییـە.	٤ـــ نووســـین تاڕادەیـــەکی زۆر ڕەمەکی نییە.
٥ـ لە ئاخاوتندا زمانی ستاندارد نیــیە.	٥ـ لـە نووسـیندا زمـانی سـتاندارد هەیـە.
٦ــ هێـز و ئـاواز لـە ئاخاوتنـدا ڕۆڵێکی گرنگ دەبینن.	٦ــ لــە نووسـیندا زیــاتر لایــەنی خــاڵبەندی ڕۆڵدەگێڕێت .
٧ــ ئاخــاوتن بــەهۆی گوێــوە وەردەگیرێت.	٧ـــ نووســین بــەهۆی چــاوەوە وەردەگیرێت.
٨ــ کـەمتر دەمێنێتــەوە، واتــە تاڕادەیەکی زۆر کاتییە.	٨ـــ زیــاتر دەمێنێتـــەوە، واتـــە تاڕادەیەکی زۆر کاتی نییە.

چوارەم/ هێما و هێمابۆکراو

بـە بۆچـوونی سۆسـێر وشـە دوو ڕووی هەیـە، کـە ئـەویش (نـاوەوەی زمـان و دەرەوەی زمان)ە. نـاوەوەی زمـان هێماکـە یـاخود وشـەکە دەگرێتـەوە، واتـە هێمـا وێنەی دەنگییە، ئەم وێنە دەنگییـەش دەکـرێ شـێوەی گۆکردن و دەربڕینـی وشـە بێت، بەڵام دەرەوەی زمان هێمابۆکراو دەگرێتەوە، واتـە تـەن یـان چـەمك یـان واتـا دەگرێتەوە، هێمابۆکراویش خۆی ئـەو شـتانەیە، کـە هێماکـە دەینـوێنێ، بـۆ نموونـە وشەی (دار) دەچێتە حاڵـەتی هێمـا و نـاوەوەی زمـان، کەچـی پێکهاتـەی دارەکـەن

واتــە (دار) لە دەرەوەی زمان یــان هێمـابۆکراو دەگرێتـەوە، کەواتـە وشـە ئـەم دوو ڕەگەزە لەخۆدەگرێت:

١ـ وێنەی دەنگی، کە بریتییە لە هێما.

٢ـ هێمابۆکراو، کە چەمك و واتا دەگەیەنێت، ئەو شتانەیە کە هێماکە دەینوێنێت.

لـەپێش سۆسـێر پەیوەنـدی هێمـا و هێمـابۆکراو باسـکراوە، لای یۆنانییـەکان بەتایبەتی لای ئەفلاتوون و ئەرستۆ ئاماژە بەم دوو کەرەسە کراوە، هەریەکـەیان بـە بۆچوونێك ئەم پەیوەندیەیان خستۆتە ڕوو، سۆسێر ئاماژە بۆ ئەوە دەکات و دەڵێت: پەیوەندی نێوان هێمـا و هێمـابۆکراو سروشـتی و لەخۆوەیـە، هـەروەها هـەردووکیان تەواو یەکتر نانوێنن، و سروشتێکی دەروونییان هەیە، ئەمـەش لـە دیـدی سۆسـێر وا دەگەیەنێت، کە هێما و هێمابۆکراو هیچ بوونێکی فیزیکییان نییە.[1]

لەدوای (سۆسێر)یش، (ڕیچاردز و ئۆگدن) لـە کتێبەکـەی خۆیانـدا، کـە لـە سـاڵی ١٩٢٣ بە ناونیشانی (واتای واتا) بڵاوکراوەتـەوە، تیایـدا سـوودیان لـە بۆچـوونەکەی سۆسـێر بینیـوە، بـەڵام ڕیچـاردز و ئۆگـدن پەیوەندییەکـەیان خسـتۆتە نێـو سێگۆشـەیەکەوە، کـە بـە سێگۆشـەی (واتـایی) نـاوی دەرکـردووە، کـە یەکێکـە لـە گریمـانەکانی واتـاسـازی.

بـۆچوونی سۆسێر

هـێما ⟵ هـێمابۆکـراو

وشـــە ⟵ ناولێنراو، تـەن

[1] - سەلام ناوخۆش بەکر(٢٠٠٥)، پوختەیەك دەربـارەی زمانناسـی ـ میـژوویی ـ بونیادگـەریی ـ چۆمسـکی، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر، ل ٣٦.

بۆچوونی ڕیچاردز و ئۆگدن

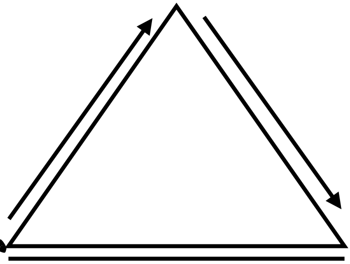

بە گوێرەی بۆچوونی سۆسێر دەبێت هەموو وشەیەك یاخود هێمایەك لە بەرانبەریدا هێمابۆكراوێك یان تەنێك داگیربكات، كە ئەمەش مەرج نییە وابێت، چونكە دەیەها وشەمان لە زماندا هەیە، لە بەرانبەریاندا هێمابۆكراویان نییە و تەنێك داگیر ناكەن، وەك ئامرازی پەیوەندی و پێشبەند و ئاوەڵكار و ئاوەڵناو........

پێنجەم/ زمان، زبان، گوتن:

سۆسێر توانی جیاوازی لە نێوان (زمان و زبان و گوتن) بكات، كە ئەمەش كاریگەرییەكی گەورەی خستە ناو زمانەوانییەوە، سۆسێر بەم شێوەیەی خوارەوە جیاوازی لە نێوان ئەم سێ كەرەسەیەدا كرد:

١ـ زمان / زمان لایەنێكی گشتییە لای مرۆڤ، واتە بریتییە لەو توانایەی، كە لە مرۆڤدا هەیە، (زمان) لای سۆسێر هەروەكو (توانست)ە، لای چۆمسكی، واتە ئەم دوو زانایە لەم خاڵەدا هاوبەشن و باوەڕیان وایە، كە مرۆڤ كاتێك لەدایكدەبێت، ئەوە لەگەڵ لەدایكبوونی توانایەكی گشتی یاخود دیاردەیەكی گشتی لەگەڵیدا لەدایكدەبێت، بەهۆیەوە توانای ئەوەی هەیە ئەو مرۆڤە فێری زمان ببێت، ئەم

فێربوونەش وەنەبێت لەسەر زمانێکی دیاریکراو یان تاکە زمانێك بێت، بەڵکو ئەم توانایە ئەوەشدەردەخات، کە هەموو مرۆڤێك توانای ئەوەی هەیە، فێری هەر زمانێك لە زمانەکانی جیهان بێت، ئەم جۆرە لای سۆسێر بە کەڵکی زمانەوانی نایەت، واتە گرنگییەکی ئەوتۆی پێنادات، چونکە کاری زمانەوانی دۆزینەوەی یاسا و کەرەسەکانی زمان و پەیوەندی نێوانیانە.

٢ــ زبان/ ئەمەیان دیاردە و لایەنێکی تایبەتی یاخود لایەنێکی کۆمەڵایەتی دەگرێتەخۆ، لەم جۆرەدا تاکەکەس ناتوانێت کاری تێدا بکات یان بیگۆڕێت، چونکە زبان لەژێر دەسەڵاتی مرۆڤدا نییە، واتا بەشێوەیەکی گشتی زبان بریتییە لە (گۆکردن، ڕێزمان، وشە). زبان لەگوتندا نەبێت دەرناکەوێت، چونکە زبان کەرەسە و یاساکانی تێدایە، ئەم بەشەیان یاساکانی زمان دەگرێتەخۆ، هەر بۆیە سۆسێر گرنگییەکی زۆر بەم بەشەیان دەدات و کردوویەتی بە بنەمای لێکۆڵینەوەکانی، لەگەڵ ئەوەشدا ئەم بەشە بوونێکی فیزیاوی نییە، یاساکانی تێدا بە شێوەیەکی ڕاست و دروست بەکارهاتوون.

٣ــ گوتن/ ئەو چالاکییە هەستپێکراوە کەسییەیە، کە لە کات و شوێنێکی دیاریکراودا دێتە دەربڕین، ئەمەیان لەژێر دەسەڵاتی مرۆڤدایە، هەر بۆیەشە مرۆڤ تاڕادەیەکی زۆر سەربەستە لە هەڵبژاردنی وشەکان، کەواتە گوتن ئەو زمانەیە، کە مرۆڤ بەکاری دێنێ و لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر دەگۆڕێ، بەڵام هەموویان ڕێزمان و بنەما و یاساکانی زمان و لایەنە گشتییەکان بەیەکەوەیان دەبەستێ، سۆسێر گرنگی و بایەخ بەم لایەنەش دەدات.

شەشەم/ پەیوەندی ئێستایی(سینکرۆنی) و پەیوەندی مێژوویی(دایکرۆنی)

ئـەم دوو زاراوەیـە سۆسـێر لـە بـواری زمـان بـەکاری هێنـاون، هـەردووکیان لێکۆڵینەوەن لەبارەی زمان. لایەنی مێژوویی(دایکرۆنی) شـیکردنەوەی زمانـە لەسـەر بنەما و قۆناغە جۆر بەجۆرەکانی زمان، بە واتایەکی تر لایەنی مێـژوویی لـە گەشـە و پەرەسەندن و گۆڕانەکانی زمان لە قۆناغە جۆربەجۆرەکان دەکۆڵێتەوە، واتە لایـەنی مێژوویی لەو گۆڕانکارییانە دەکۆڵێتەوە کە بە پێـی تێپـەڕبوونی کـات بەسـەر زمانـدا هاتووە، بۆنموونـە ئەگـەر بڕوانینـە زمانـە زینووەکـانی ئێسـتا، دەبیـنین گۆڕانکـاری زۆری بەسەردا هاتووە، ڕێژەی گۆڕانکارییەکە لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر دەگـۆڕێ، بەجۆرێ ئێستا بە ئاسانی ناتوانین لە دەقێکی کـۆنی ئاڤێسـتا تێبگـەین و بـە باشـی بیخوێنینەوە، چونکە زۆر گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە.[(١)]

پەیوەندی ئێستایی زمان یان لایەنی وەسفی(سینکرۆنی) بایەخ بە شیکردنەوە و پیشـاندانی شـێوە و چـۆنیەتی کـارکردنی زمـان دەدات، کـە لـە لایـەن کۆمەڵـە خەلکێکـەوە لـە کـاتێکی دیـاریکراودا بـەکاردەهێنرێ، واتـە جـەخت لەسـەر ڕەوشـی ئێستای زمانەکە دەکات، و خۆی بەو هەموو گۆڕان و پەرەسـەندنانەی قۆناغـە یـەك بەدوای یەکدا هاتووەکانی زمان نابەستێتەوە.

سۆسێر زیاتر گرنگی بە لایەنی ئێستای زمـان دەدات، واتـە بایـەخێکی ئـەوتۆ بـە مێـژوویی نـادات، چـونکە بـەبڕوای سۆسـێر لایـەنی ئێسـتایی گـرنگترە لـە لایـەنی مێژوویی، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە ئەگەر زمانێـك لایـەنی ئێسـتایی نـەبێت، ناتوانین لێکۆڵینەوە لـە مێـژوویی زمانەکـە ئـەنجام بـدەین، هـەر بۆیـە سۆسـێر سـێ تەوەرە بۆ لایەنی ئێستایی زمان دیـــاریدەکـــات:

---

[١] - عەلی تاهیر حسەین(د)(٢٠٠٨)، ڕەخنەی بونیادگەری لە تیـۆرەوە بـۆ پراکتیزەکـردن، دەزگـای چـاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ل ٤٤.

١ـ كـات/ دەبێت ئەو ماوەیە دیاری بكرێت، كە لێكۆڵینەوەی تێدا دەكرێت، چـونكە بە تێپەڕبوونی كات، زمان دەگۆڕێ، بەشێوەیەك كە هەستی پێناكرێت، هەرچـەندە گۆڕان لە زماندا لەسەرخۆیە، بـەڵام لەگـەڵ ئەمەشـدا كـارێكی بەردەوامـە، بـەجۆرێك ئێمـە لـە كـاتی لێكۆڵینەوەكـەدا وا دەبیـنین كـە زمانەكـە نـەگۆڕ و چەسـپاوە، بۆیـە لێكۆڵەر كۆشش دەكات تاكو ماوەی لێكۆڵینەوەكە زۆر نەخایەنێت.(١)

٢ـ شـوێن/ كاتێ لێكۆڵینەوە لەسەر زمانی كۆمەڵگەیـەك ئـەنجام دەدرێـت، پێویسـتە شوێنی ئەو كۆمەڵگایە دەست نیشان بكرێت، چونكە زمان بەپێی شوێن دەگۆڕێت.

٣ـ چـین/ زمان تەنها بە گۆڕینی كات و شوێن ناگۆرێت، بەڵكو هۆكاری تـریش هەیـە دەیگۆڕێ، ئەویش (ئاست یان چین)ە، واتـە زمـان لـە ئاسـتێكەوە بـۆ ئاسـتێكی تـر دەگۆڕێ، زمان بەپێی ئاستی قسەكەر دەگـۆڕێ، زمـانی ئـەدەبی لـە زمـانی بـازاڕ و زمانی قوتابخانەكـان جـیاوازە.(٢)

حەوتەم: زمان

زمـان لای سۆسـێر سیسـتەمە، بەهۆیـەوە پـەیڕەوی سیسـتەمێك دەكـات و ڕەگـەزەكانی نێـو زمانەكـە لـە پێوەندییـەكی تـەواودان، بـەجۆرێ جێگـۆڕكێی هـەر دانەیەك لە دانەكانی زمانەوانی یاخود هەر ڕەگـەزێك لـە ڕەگـەزەكانی نێـو زمانەكـە، شێرازەی سیستەمی زمانەكە دەشێوێنێت.(٣)

---

[١] ـ عەلی تاهیر حسەین(د)(٢٠٠٨)، ڕەخنەی بونیادگەری لـە تیـۆرەوە بـۆ پراكتیزەكـردن، دەزگـای چـاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ل ٤٣ ـ ٤٤.

[٢] ـ هەمان سەرچاوە، ل ٤٤.

[٣] ـ سەلام ناوخۆش(٢٠٠٥)، دوانەكانی سۆسێر، گ.ڕامان، ژ.(١٠٠)، ٢٠٠٥/٩/٥، ل ٧٢.

هەروەها سۆسێر زمان بە شەترەنج دەچوێنیێت، شەترەنج بریتییە لە سیستەم و کەرەسەکان، کە تەختە و داشەکانن، هەریەکە لەناو سیستەمەکەدا نرخی خۆی هەیە و بەپێی شوێن و پەیوەندییان بە یەکەوە نرخەکەیان دیاری دەکرێت، نەك بەهۆی ڕەنگ و سروشتی ئەو کەرەسەیەی لێی دروستکراوە، لە زێڕ بێت یاخود لە دار، بەڵگەش ئەوەیە ئەگەر هەر داشێك ونبێت، بۆ نموونە (وەزیر)، دەتوانرێ بەردێکی تر لەجیاتی بەکاربهێنیێ، ئەم بەردە لەناو سیستەمەکەدا ڕۆڵی وەزیر دەبینیێ، زمانیش ئاوایە، بۆ نموونە ئەگەر وشەیەك بۆ مەبەستێك نەبوو، ئەوە دەتوانرێ وشەیەکی تری بۆ دابڕێژرێ، ئەو وشەیە لەناو سیستەمی ئەو زمانە تایبەتییەدا لەوکاتەدا ئەو نرخەی دەبێ و دەداتێ.[1]

زمانەوانەکانی پێش سۆسێر وا تەماشای زمانیان دەکرد، کە کۆمەڵە دەنگێکە سیمای ماددییان هەیە، دەتوانین بیانبینین و قسەیان پێبکەین، سیمای فیزیاوییان هەیە، بەڵام سۆسێر ئەمەی ڕەتکردەوە کە زمان تەنیا دەنگ بێت و بێ سیستەم کاربکات، بۆ نموونە زمانی کوردی خاوەنی (٣٧) دەنگە، بۆیە ئاخێوەری کورد بەهۆی ئەم دەنگانەوە دەتوانێ وشە و ڕستە دروست بکات.

[1] - عەلی تاهیر حسەین(د)(٢٠٠٨)، ڕەخنەی بونیادگەری لە تیۆرەوە بۆ پراکتیزەکردن، ل ٤٥.

چـۆمـسکی

ژیانی نەوام چۆمسکی

ناوی تەواوی نەوام چۆمسکییە، لە ساڵی ١٩٢٨ لـە ویلایەتی فیلادلفیـای ئـەمریکا لەدایکبووە، چۆمسکی لە بنەماڵەیەکی جولەکەی ڕۆشنبیرە، بەجۆرێك دایك و بـاوکی بە دوو ڕێزماننووسی گەورەی زمانی عیبری دادەنرێن، باوکی چۆمسکی نـاوی (ڤیلیـا چۆمسکی)یە و دایکیشی ناوی (ڤیکۆ ئیسرائیل)ە، باوکی چۆمسـکی قوتابخانەیـەکی تایبەتی زمانی عیبری لە (فیلادلفیا) دروستکرد، دواتر چووە کۆلیـژ و لـەوێ زمـانی عیبری وتۆتەوە، ڤیلیا چۆمسـکی بـە ڕێنماییکـەری جولەکـەکانی فیلادلفیـا دادەنـرا، خاوەنی چەندین کتێبە، لــەوانە:(زمان و یاسای عیبری لــە سەدەی هەژدەهەمدا).

چۆمسکی هەر لە منداڵییەوە زیرەکی و بلیمەتی پێوە دیاربوو، چونکە لە تەمەنی (١٠) ساڵی خوێندنەوەیەکی بۆ کتێبەکەی باوکی کرد، بەڵام بڵاوی نەکردەوە.جێگای ئاماژەپێکردنە چۆمسکی دەرچووی بەشی ماتماتیکە لە زانکـۆی (پەنسلڤانیا)، هـەر لەم زانکۆیەش پەیوەندی بە ڕێکخراوێکی توندڕەوی جولەکە کـرد و بـووە کـادیرێکی چـالاکی ئـەم ڕێکخـراوە، هــەر ئـەوکاتیش هاتــە (فەلەسـتین) بـۆ پاڵپشـتیکردنی بەرژەوەندییەکانی جولەکە. دواتر باوکی چۆمسـکی هەوڵـدەدات کوڕەکـەی لـە زمـان نزیـك بکاتــەوە، ئـەمیش لـە ڕێگـەی زمانـەوانی بـەناوباونگ (هـاریس)، کـە هەوڵیـدا چۆمسکی لە بواری زمانـەوانی نزیـك بکاتـەوە. واتـە چۆمسـکی لەڕێگـەی هاریسـەوە چـۆتە نـاو بـواری زمانـەوانی، چۆمسـکی لـەباری کاریگـەربوونی خـۆی بـە بابـەتی زمانـەوانی دەڵێـت: ئـەو کتێبـەی کـە زۆر کاریگـەری خستەسـەرم و زماننناسـی پـێ ناساند، کتێبی (شێوەکانی زماننناسی) هـاریس بـوو، هـەر ئەمـەش وایکـرد پـەرە بـە بواری زمانەوانی بدەم.

چۆمسکی لە ساڵی ١٩٥١ بڕوانامەی ماستەری لە زانکۆی پەنسلڤانیا وەرگرتووە و ناونیشانی نامەکەشی (واژەناسی زمانی عیبری نوێ) بوو. چۆمسکی لە نامە ماستەرەکەیدا ڕەخنەیەکی زۆری لێگیرا، تەنانەت یەکێك لە ئەندامانی گفتوگۆی نامەکەی دەڵێت:(ئەم نامەی ماجستێرە هەموو شتێکە تەنیا بابەتی زمانەوانی نەبێت).

پاش تێپەڕبوونی (٤) ساڵ، واتە لە ساڵی ١٩٥٥ چۆمسکی بڕوانامەی دکتۆرای بەدەست هێناوە. چۆمسکی خاوەنی چەندین کتێب و وتاری زمانەوانی و ڕەخنەی سیاسییە، لێرەدا هەندێك لە کتێبەکانی چۆمسکی دەخەینە ڕوو:

١ـ **ڕۆنانە سینتاکسییەکان**: ئەم کتێبە لە ساڵی ١٩٥٧ لەلایەن چاپ و پەخشی مۆتان بلاْوکراوەتەوە، ئەم کتێبە تا ئێستا وەرگێڕاوەتە سەر زۆربەی زمانەکانی جیهان.

٢ـ **بونیادی لۆژیکی تیۆری زمانەوانی**: ئەم کتێبە لە ساڵی ١٩٧٢ بلاْوکراوەتەوە.

٣ـ **گۆشە نیگاکانی تیۆری سینتاکسی**: ئەم کتێبە لە ساڵی ١٩٦٥ بلاْوکراوەتەوە.

٤ـ **زمانەوانی دیکارتی**: ئەم کتێبە لە ساڵی ١٩٦٦ بلاْوکراوەتەوە.

٥ـ **زمان و بیر**: ئەم کتێبە لە ساڵی ١٩٦٨ بلاْوکراوەتەوە.

٦ـ **مەسەلەکانی زانین و ئازادی**: ئەم کتێبە لە ساڵی ١٩٧١ بلاْوکراوەتەوە.

٧ـ **جۆرەکانی فۆنۆلۆژی لە زمانی ئینگلیزیدا**: ئەم کتێبە لە ساڵی ١٩٦٨ بلاْوکراوەتەوە.

٨ـ **لێکۆڵینەوەی واتاسازی لە ڕێزماندا**: ئەم کتێبە لە ساڵی ١٩٧٢ بلاْوکراوەتەوە.

٩ـ **زانینی زمانەوانی ـ سروشت و بنەما و بەکارهێنانەکانی**: ئەم کتێبە لە ساڵی ١٩٧٢بلاْوکراوەتەوە.

١٠ـ **زمان و عەقل**: ئەم کتێبە ساڵی ١٩٦٨ بلاوکراوەتەوە.

١١ـــ دەســەڵاتی ئــەمریکا و بەرپرســە نوێیــەکان: ئــەم کتێبــە ســاڵی ١٩٦٧ بڵاوکراوەتەوە.

١٢ـ ئاشتی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا: ئەم کتێبە ساڵی ١٩٧٤ بڵاوکراوەتەوە.

١٣ـ تێرامان لە زمان: ئەم کتێبە ساڵی ١٩٧٥ بڵاوکراوەتەوە.

١٤ـ چەند وانەیەك دەربارەی حکوومەت: ئەم کتێبە ساڵی ١٩٨١ بڵاوکراوەتەوە.

١٥ـ مافەکانی مرۆڤ و سیاسەتی دەرەوەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئـەمریکا: ئـەم کتێبە ساڵی ١٩٦٨ بڵاوکراوەتەوە.

١٦ـ سێگۆشە گریکەکە: ئەم کتێبە ساڵی ١٩٨٣ بڵاوکراوەتەوە.

١٧ـ خەفەکردنی دیموکراسیەت: ئەم کتێبە ساڵی ١٩٩١ بڵاوکراوەتەوە.

١٨ـ بە ڕاستی مامە سام چی دەوێت: ئەم کتێبە ساڵی ١٩٩٢ بڵاوکراوەتەوە.

١٩ـ زمان و گیروگرفتەکانی مەعریفە: ئەم کتێبە ساڵی ١٩٩٢ بڵاوکراوەتەوە.

٢٠ـ جەنگی بەردەوام: ئەم کتێبە ساڵی ١٩٩٣ بڵاوکراوەتەوە.

٢١ـ هەژموونی ڕاگەیاندن: ئەم کتێبە ساڵی ٢٠٠٣ بڵاوکراوەتەوە.

٢٢ـ زاڵبوون و مانەوەی هەوڵی ئەمریکا بۆ کۆنترۆڵکردنی جیهان: ئەم کتێبـە سـاڵی ٢٠٠٤ بڵاوکراوەتەوە.

٢٣ـ کلتووریی تیرۆریزم: ئەم کتێبە ساڵی ٢٠٠٥ بڵاوکراوەتەوە.

چۆمسکی تا ئێستا چەندین بڕوانامەی ڕێزلێنانی لە بواری زمانەوانی و سیاسەت وەرگرتووە، دیارە ئەم بڕوانامانـەش بەشـێوەیەکی ڕەمەکیانـە نـەبووە، بـەڵکو دوای هەڵسەنگاندنی کارەکانی لەلایەن چەندین زانا و شارەزای ناودار لە زانکـۆ و پـەیمانگا گەورەکانی جیهان ئەنجامدراوە، وەکو (زانکۆی لەنـدەن، زانکـۆی شـیکاگۆ، زانکـۆی ئۆکسفۆرد، زانکۆی کامبریدج، پەیمانگەی ماساچۆسێت......هتد).

بیروبۆچوونەکانی چۆمسکی لەبارەی زمانەوانییەوە

١ـ دانەکانی زمان

چۆمسکی پێی وایە دەبێت لە گەورەترین دانەکانی زمانەوە دەست پێبکەین، کە ڕستەیە، تا دەگەینە بچووکترین دانەی زمان، کە فۆنیمە، چونکە چۆمسکی هەموو شتێکی لە ڕوانگەی ڕستەوە سەیر دەکرد، بەهۆیەوە ڕستەی بە چەقی لێکۆڵینەوەی زمانەوانی دادەنا. لێرەدا جیاوازی نیوان چۆمسکی و سۆسێرمان بۆ ڕوون دەبێتەوە لە ئاراستەکردنی دانەکانی زمان، چونکە سۆسێر وەکو پێشتر ئاماژەمان پێیدا، پێی وابوو دەبێت لە بچوکترین دانەی زمانەوە دەست پێ بکەین، کە فۆنیمە، بەڵام ئاراستەکە لای چۆمسکی لەسەرەوە بۆ خوارەوە دەڕوات، واتە لە ڕستەوە تا دەگاتە فۆنیم یان دەنگ.

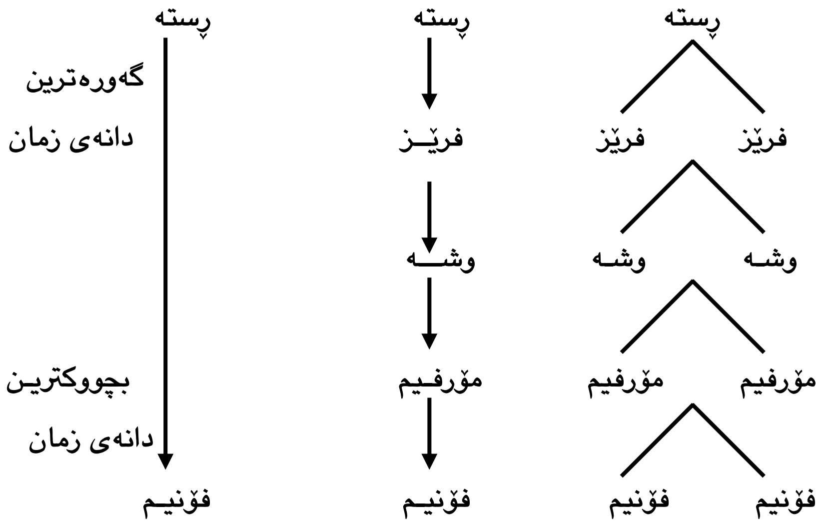

ئازاد خەوت

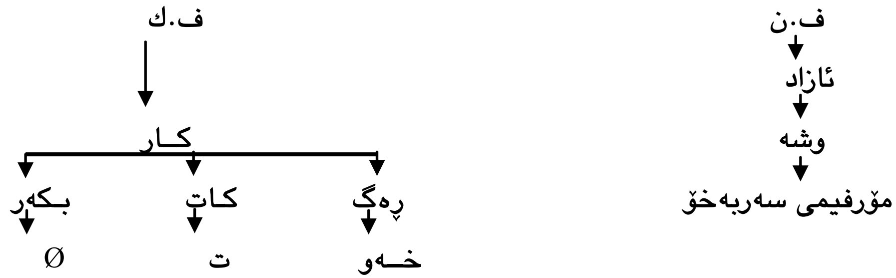

ئازاد (٥)فۆنیم خەوت (٤)فۆنیم

٢ـ زمانی ستاندارد

چۆمسکی دەڵێت لە نووسین و نموونەی پراکتیکیدا ئەگەر نموونەیەك بهێنینەوە، ئەوە نموونەکە دەبێت لە زمانی ستانداردەوە وەرگیرابێت، بەو واتایەی پەیوەندی بە (زار و بنزار و گۆڤەر)ەوە نەبێت، چونکە هەر کاتێك نموونەیەك بهێنیەوە لە زارێك لە زارەکانی زمانەکەوە وەرگیرابێت، ئەمە لای چۆمسکی بە هەڵە دادەنرێت.

هەندێ لە زمانەوانان دژی ئەم بۆچوونەی چۆمسکین، بە جۆرێك پێیان وایە چۆمسکی دژی زار و بنزارە، بەو واتایەی چۆمسکی دژی زمانەوانی کۆمەڵایەتی (کۆزمانەوانی) بێت، بەڵام چۆمسکی وەڵامیان دەداتەوە و دەڵێت: من لە زمانەوانیدا دژی زار و شێوەزار نیم ، بەڵام لە بواری زماندا دەبێت ئێمە پەیڕەوی نووسین و نموونەی ستاندارد بین.

ـ لەکوێ دەژی. √

ـ لە کێندەری دەژی. X

ـ چۆلەکە بکرە. √

- کێشکە بـــکرە. X

٣ـ توانست و چالاکی

توانســت ئــەو یاســا و دەســتووره شــاراوانەیە، کــە پرۆســەی ڕێزمــان بەگشــتی پێکدێنن، واتە زانیاری قسەکەر و ئاخێوەری زمانەکەیە لە بارەی ڕێزمانی زمانەکەی. توانست لەگەڵ لەدایکبوونی مرۆڤ لەدایك دەبێت، توانسـت نابینرێـت و ناگوترێـت و هەستی پێناکرێـت، بـەڵکو کۆمـەڵێك زانسـت و زانیـاریی، کـە لەگـەڵ لەدایکبوونـەوە پەیدادەبێت، لە توانستدا هەڵە ناکرێـت، بـەڵام لـە چـالاکیدا هەڵـە دەکرێـت، چـونکە دەبینرێت و هەسـتی پێـدەکرێت. لـــەتوانست و چـالاکیدا چۆمسـکی نموونەیـەك لـە ژیـانی ڕۆژانــە دەهێنێتــەوە، کــە وەك ئەوەیــە یــەکێك بەشــداری خــوولی فێربــوونی لێخوڕینی ئۆتۆمبێل بکات، ئەو کوڕاسەیەی کە لە خوولەکەدا وەریدەگرێت، هـەمووی زانست و زانیارییە، ئەو زانست و زانیاریانە دەچنە بواری توانستەوە، بۆیـە هەڵـەیان تێدا نییە، لەکاتی جێبەجێکردنیدا مرۆڤ هەڵـە دەکات.

توانست و چالاکی لای چۆمسکی هەردووکیان گرنگن، بەڵام لە هەندێ حاڵەتدا گرنگی چالاکیەکە دەکەوێتە پێش توانست، بۆ نموونە ئەگەر لە دوورگەیەکدا پیـاو و ژنێکی کەڕ و لاڵ بژین، دواتر منداڵێکیان ببێت، ئەوە ئەو منداڵە فێری زمان نابێـت، یاخود تەنیا فێری زمانی هێمـا دەبێت، ئەگەر چی ئەم منداڵە توانسـتەکەی لەگەڵـدا لەدایکبووە، بۆ ئەوەی فێری زمان ببێ، بەڵام لەبەرئەوەی زمان پێویستی بە چالاکی هەیە، بۆ ئەوەی کـردەی ئاخـاوتن دروسـت بێـت، بۆیـە ئـەم منداڵـە لەبـەر نـەبوونی کەسـانی تـر تـا قسـەی لەگـەڵ بکـەن، فێـری زمـان نابێـت، هـەر بۆیـە یـەکێك لـە گریمانەکانی زمان پەیوەستە بە کۆمەڵگا یان لایەنی کۆمەڵایەتییەوە.

چۆمسکی ئاماژە بە ئەوە دەکات، کە لە توانستدا فێری زمان دەبیت، جا ئـەو زمانە زمانی کوردی بێت یان هەر زمانێك بێت، بۆ نموونـە کەسێك لـە شارۆچـکەی قەلآدزێ لە خێزانێکی کوردی موسوڵمان لەدایك بێت، دواتـر ئـەم منداڵـە یەکسـەر بگوازریتەوە بۆ لـەنـدەن و بچێتە ناو خێزانێکی مەسیحی، دەبینین ئەو منداڵە فێری زمانی ئینگلیزی دەبێت، واتە منداڵ فێری زمانی ئـەو ژینگەیـە دەبێت، کـە قسـەی پێدەکرێت، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کە توانست زانست و زانیـاری و دەسـتورە لـە بارەی زمـــــان.

بـە بۆچـوونی چۆمسـکی، توانسـت لـە ڕووی تێگەیشـتن و ئاخاوتنـەوە لـە سـێ شێوەی زمانیدا بەرجەستە دەبێت[1].

١ـ توانستی ڕستەسازی: لێرەدا توانای خستنەسەری یەکتری کەرەستەکانە لە ڕووی ڕیزبوون و جۆردا، بۆ دروستکردنی ڕستەیەکی ڕێزمانی.

ـ هەموو قوتابییەکان هاتن.

ـ قوتابییەکان هاتن هەموو.*

توانسـتی سینتاکسـی قسـەکەری زمـانی کـوردی ڕێگـە نـادات ڕسـتەی دووەم لـە بەرانبەر ڕستەی یەکەم هەبێت، چونکە لـە ڕسـتەی دووەمـدا ڕیزبـوونی کەرەسـەکان تێکچووە و پارێزگاری لە قاڵبەکانی ڕستەی کوردی نەکردووە.

٢ـ توانستی واتایی: قسـەکەر توانـای هەڵبـژاردنی ئـەو دانـە فەرهەنگیانـەی ڕسـتەی هەیە، تاکو واتایەکی فەرهەنگی و لۆژیکی دروستیان هەبێت و گوێگر و خوێنەر لێیان تێبگات.

ـ باوکی ڕزگار تا ئێستا ڕەبەنە.*

---

[1] - دیار علی کەمال، ڕێزمانی کوردی لە ڕوانگەیەکی بەرهەمهێنانی و گوێزانەوە، نامەی ماسـتەر، کۆلێـژی پەروەردە ، زانکۆی سەلاحەددین، ٢٠٠٢، ل ١٧ ـ ١٨.

- ڕزگار تا ئێستا ڕەبەنە.

لێرەدا توانستە فەرهەنگییەکە ناهێڵێت ڕستەی یەکەم مانا بدات.

٣- توانستی فۆنۆلۆجی: لێرەدا توانستی بە دوای یەکترهاتنی دەقەکان و چۆنیەتی ڕیزبوونی دەنگەکان و پێکهاتەی فۆنۆلۆجیانەی وشەکانی نێو ڕستەیە.

- ئازاد بەردی خوارد.

- ئازاد ەردی خوارد.*

لێرەدا توانستی فۆنۆلۆجی قسەکەری زمانی کوردی ڕێگە بە دەربڕینی ڕستەی دووەم نادات، چونکە لە ڕستەی یەکەم (بەرد) لە چوار پیت پێکهاتووە و واتای تەواوی بەخشیوە و گوێگر لێی تێدەگات، بەڵام لە بەشی دووەمدا (ەرد) لەلایەن ئاخێوەرانی کورد واتای بۆ دانەنراوە، بۆیە قسەکەر و گوێگر ئەم وشەیە وەرناگرن.

٤- ئاستی ڕووکەش و ئاستی قووڵ (ڕۆنانی سەرەوە و ڕۆنانی ژێرەوە) (دیوی ڕوخسار و دیوی ناوەرۆك)

چۆمسکی باس لە دوو ئاست دەکات، یەکێکیان ڕۆنانی سەرەوەیە، ئەویتر ڕۆنانی ژێرەوەیە، ڕۆنانی سەرەوە ئەو کەرەسانەن لە سەرەوە دەردەکەون، کە مەرج نییە هەموو کەرەسەکان بگرێتەخۆ، ئاستی ژێرەوە ناوەرۆك و بنجی ڕستەکە دەگرێتەخۆ، ئەم ئاستە لەگەڵ واتادا پەیوەندیدارە، بەجۆرێ ناتوانرێت بدرکێنرێت تاکو ئاراستەی ڕۆنانی سەرەوە نەکرێت، چونکە لە هەندێ حاڵەتدا هەندێ کەرەسە دەرناکەون، بەڵام لەئاستی ژێرەوە بوونیان هەیە، وەك:

- ئازاد دەتوانێ بنووسێ.

لەم ڕستەیەدا یەکێك لە کەرەسە سەرەکییەکان دەرنەکەوتووە، ئەم کەرەسەیە لە ناوەرۆکدا بوونی هەیە، چونکە تێپەڕ پێویستی بە دوو کەرەسەی سەرەکی هەیە،

ئەویش بکەر و بەرکارە، بەو واتایەی لەو ڕستەیەدا ئازاد دەتوانێ شتێ بنووسێ، ئەویش دەبێتە بەرکاری ڕستەوخۆی ڕستەکە.

زۆر لە لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن، کە هەموو زمانەکانی جیهان تەنیا لە ڕۆنانی سەرەوەدا جیاوازییان هەیە، ئەگینا لە ڕۆنانی ژێرەوەدا وەکو یەکن و هیچ جیاوازییەکیان نییە، بەو واتایەی هەموو زمانەکانی مرۆڤایەتی لەسەر یەك پێڕەو و یاسا کاردەکەن و جیاوازییان تەنیا لە ڕووخساردا دەردەکەوێت.[١]

ڕۆنانی سەرەوە پەیوەندی بە ڕیزبوونی کەرەسەکانەوە هەیە، ئەم ڕۆنانەی زمان، ڕستە تێیدا دەردەکەوێت و دەکەوێتە سەرووی ناوچەکانی یاساکانی گوێزانەوە، بۆ نموونە ئەگەر ڕستەیەك دوو واتا یان زیاتری بەخشی، ئەوە ئەو ڕستەیە یەك ڕۆنانی سەرەوە و دوو یان زیاتر ڕۆنانی ژێرەوەی هەیە، وەك:

- **پێم دەشکێ.** ڕۆنانی سەرەوە
- **بە من دەشکێ.** ڕۆنانی ژێرەوە
- **قاچم دەشکێ.** ڕۆنانی ژێرەوە

ئەگەر بەپێچەوانەوە بێت، واتە زیاتر لە ڕستەیەك، هەمان واتایان هەبێت، ئەوە ئەو ڕستانە یەك ڕۆنانی ژێرەوە و زیاتر لە ڕۆنانێکی سەرەوەیان هەیە.وەك:[٢]

- **ئێمە تۆمان بینی.** ڕۆنانی ژێرەوە
- **تۆمان بینی.** ڕۆنانی سەرەوە
- **بینیمانی.** ڕۆنانی سەرەوە

ڕۆنانی ژێرەوەش چەندین خاسیەتی جۆراجۆری هەیە، لەوانە:

---

[١] - وریا عومەر ئەمین(١٩٨٩)، بنج و سیما و یاساکانی گوێزانەوە، گ. ڕۆشنبیری نوێ، ژ. (١٢١)، ل ٧٣.

[٢] - دیار علی کەمال، ڕێزمانی کوردی لە ڕوانگەیەکی بەرهەمهێنانی و گوێزانەوە، ل ٢٨.

١- یەکەمین ڕۆنانی بەرهەمهاتووە، کە لە ڕێگەی یاساکانی ڕۆنانی فرێزەوە بەرهەم دێت.

٢- تەنیا بوارە بۆ پڕکردنەوەی فەرهەنگی، واتە یاساکانی فەرهەنگ ڕۆڵ دەبینن لە گۆڕینی هێما بۆ دانەی فەرهەنگی.

٣- ئەو ڕۆنانەیە کە لە لایەن پێکهێنی سیماتیکەوە بە شێوەیەکی سیماتیکیانە شرۆڤە دەکرێت.

٤- لە ڕێگە ڕێزمانی گوێزانەوە بۆ ڕۆنانی سەرەوە دەگوێزرێتەوە.[1]

٥- ڕێزمانی گشتی و ڕێزمانی تایبەتی

مەبەست لە ڕێزمانی گشتی ئەو دیاردە زمانیانە دەگرێتەوە، کە لە هەموو زمانەکاندا بوونی هەیە، بەو واتایەی زۆربەی بابەت و کەرەسە ڕێزمانیەکان دەچنە ژێر باڵی ڕێزمانی گشتییەوە، بە بڕوای چۆمسکی ئەو کەرەسانە لە هەموو زمانەکاندا هاوبەشن، وەك: (ناو، جێناو، ئاوەڵناو ...،کار، بکەر، بەرکار...، ڕستەی سادە، ڕستەی لێکدراو، ڕستەی هەواڵگەیاندن)، بەو واتایەی لە هەموو زمانەکاندا هەن.

ڕێزمانی تایبەتی، تایبەتمەندی ئەو بابەتە زمانیانە دەگرێتەخۆ، کە تایبەتە بە زمانێکی دیاریکراو و مەرج نییە لە زمانێکی تردا بە هەمان شێوە بوونیان هەبێت، بۆ نموونە نیشانەی شیکردنەوە، کە تایبەتە بە زمانی عەرەبی، وەك: (سەر - فتحة)،(ژێر - کسرة)،(بۆر - ضمة)...هتد.

٦- زمـــان و زمانەوانی

[1] - دیار علی کەمال، ڕێزمانی کوردی لە ڕوانگەیەکی بەرهەمهێنانی و گوێزانەوە، ل ٢٧.

چۆمسکی لە بارەی پێناسەکردنی زماندا دەڵێت:(زمان کۆمەڵە وشەیەکە ڕێزمان دەریان دەکات)، چۆمسکی زمان لە کۆمەڵگە دادەبڕێت، کە هەر ئەمەش وایکرد پراگماتیکناسەکان ڕەخنەیەکی زۆر ئاراستەی چۆمسکی بکەن، چونکە پراگماتیکناسەکان پێیان وایە زمان پەیوەستە بە کۆمەڵگە، لەهەمان کاتیشدا لەگەڵ سۆسێریش یەك ناگرێتەوە، سۆسێر پێی وایە زمان سیستەمە، بەڵام چۆمسکی پێی وایە زمان وەگەڕخەری سیستەمی ناو مێشکە.

هەروەها چۆمسکی پێی وایە زمان بریتییە لە پرۆسەیەکی پێکهێنانی کاریگەر لە هزری مرۆڤدا، کە دەتوانێ خولقێنەر و داهێنانی زمانیی ڕێکوپێك بکات، ئەمەش لەڕێگەی یاسایەکی ڕێزمانی گشتییەوە بۆ هەموو زمانەکانی مرۆڤ.

هەروەها چۆمسکی لە پێناسەیەکی تری زماندا دەڵێت: زمان بریتییە لە کۆمەڵێك ڕستەی (سنووردار و بێ سنوور)، هەر ڕستەیەك درێژییەکەی سنووردارە، و هەر ڕستەیەك لە چەند یاسایەکی سنووردار پێکهاتووە.[1] بە گوێرەی ئەم پێناسەیە ژمارەی یاساکانی پێکهێنەری ڕستە و ژمارەی ڕستەکان بە هیچ جۆرێ بەقەد یەك نین، بەڵکو بەهۆی تەنیا چەند یاسایەکەوە ژمارەیەکی بێکۆتا ڕستە دروست دەکرێت، کەواتە لای چۆمسکی ڕستە جەوهەر و ناوەرۆکی ڕێزمانەکەیەتی.

پرۆسەی زمانەوانی لای چۆمسکی لە سێ توخمی بونیادی پێکهاتووە:[2]

یەکەمیان: توخمی ڕێزمانە، کە گرنگترین توخمە لە پرۆسەکەدا، لە یەکە پێکهاتەییەکانی پێکدێت، کە هەموو ڕێزمانی ڕستەکەیە بەشێوەیەکی ڕێکوپێك. ئامانجی ئەو توخمە زمانەوانییەش هەم ڕێکوپێك و هەم بەرهەمهێنانە، ڕێکوپێکە

[1] ـ سەلام ناوخۆش(٢٠٠٥)، پوختەیکی وردی زماننا‌سی، ل ٥٨.

[2] ـ عەلی تاهیر حسەین(د)(٢٠٠٨)، ڕەخنەی بونیادگەری لە تیۆرەوە بۆ پراکتیزەکردن، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ل ٥٤ ـ ٥٥.

بەوەی توانای ڕێزمانی ڕێکوپێکی هەیە بدات بە دەستەوە، بەرهەمهێنەرە بەو واتایەی لە توانایدا هەیە ژمارەیەکی بێکۆتا ڕستەی ڕێزمانی بەرهەم بهێنێت. **دووەمیان: گواستنەوەیە،** ئەمەش واتای ئەوە دەگەیەنێت، کە ئەم توخمە دەتوانێت ڕستە سەرەکییە بناغەییەکە بگۆڕێ بۆ کۆمەڵێك جۆری ڕستەی تری وەك (پرسیارکردن، سەرسوڕمانی، نەرێنی، مەرجی.........هتد). ئەم توخمە توخمێکی ناچارییە لە دۆخی ڕستە سەرەکییەکاندا، و ئارەزوومەند و ناچارییە بۆ دۆخەکانی تر، کە لە ڕستە سەرەکییەکە پێکدێت. **توخمی سێیەم: پێکهاتەییە،** ئامانجی ئەم توخمەش بەرهەمهێنانی ڕستەی ڕاست و دروستە، جا ئەم ڕستەیە لە شێوەی قسەکردن بێت یاخود نووسین. چۆمسکی گەیشتە ئەو باوەڕەی کە نموونەی ڕێزمانی تاکە نموونە نییە بۆ سەلماندنی ڕاستی و دروستی ڕستەی زمانەوانی لە زمانێك لە زمانەکان، هەروەها جەختی لەسەر ئەوە کردۆتەوە کە پرۆسەی ڕێزمانی لە پڕۆسەی واتایی جیاوازە، هەرچەندە پەیوەندی نێوانیانڕێژەییە. ڕەنگە چۆمسکی چەند لایەنێکی پۆزەتیڤی هەبێت بۆ سەلماندنی ئەم بۆچوونەی کە دەڵێت: هەندێ ڕستە هەن لە ڕووی لایەنی زمانەوانییەوە پەسند نین، کەچی لە ڕووی لایەنی واتاییەوە پەسندن، یاخود بە پێچەوانەوە ڕستە هەیە لە ڕووی ڕیزمانەوە پەسندە، بەڵام لە ڕووی واتاوە پەسند نییە.

٧ـ بەرهەمهێنانی ڕستە

چەمکی بەرهەمهێنان یەکێکە لە گرنگترین چەمکەکانی تیۆرەکەی چۆمسکی، بۆیە چۆمسکی زۆر گرنگی پێداوە. چۆمسکی پێی وایە مرۆڤ لە توانایدایە ژمارەیەکی زۆری ڕستە بەرهەم بهێنێ، بەجۆرێك ئەم ڕستانە پێشتر نەیبیستبێ و نەیوتبێ، واتە مرۆڤ توانستێکی لە ڕادەبەدەری هەیە ڕستە دروست بکات و لەنێو ڕستەکەشدا فرێز

و وشە بگرێتەخۆ، واتە((بیری سەرەکی بەرهەمهێنانی زمان لەوەدایە، کە ئاخێوەری هەر زمانێك دەتوانێت ژمارەیەکی بێکۆتا ڕستە دروست بکات و بەرهەم بهێنێت و تێیانبگات، بێ ئەوەی ئەم ڕستانە لە پێشتردا بینیبێت)).[1] جێگای ئاماژەپێکردنە بەرهەمهێنان یەکیکە لە تیۆرەکانی چۆمسکی بەرهەمهێنانیش خۆی لە کۆمەڵێ یاسای جۆراوجۆر دەبینێتەوە.

٨ـ جیاکردنەوەی ڕستەی ڕێزمانی و ناڕێزمانی

لە ڕستەسازیدا چۆمسکی ڕستەی ڕێزمانی و ناڕێزمانی لە یەکتر جیادەکاتەوە، ئەم جیاکردنەوەیەش پەیوەستە بە نزیکی و دووری دیارخەر و دیارخراوەکانی نێو ڕستە، بە جۆرێك تا دیارخەر و دیارخراو لە یەکەوە نزیك بن، ڕستەکە زیاتر ئاراستەکەی بەرەو ڕێزمانیبوون دەڕوات، بەپێچەوانەوە تا دیارخەر و دیارخراو لە یەکەوە دوور بن، ئەوە ڕستەکە بەرەو ناڕێزمانیبوون دەڕوات. وەك:

- **هەموو قوتابیەکان نانیان خوارد.** ڕێزمانی
- **قوتابیەکان نانیان خوارد هەموو.** ناڕێزمانی

هەروەها چۆمسکی لە نێوان ڕستەی ڕێزمانی و ڕستەی ناڕێزمانی، هەندێ پلە و قۆناغ دیاریدەکات، ئەم پلە و قۆناغانەش دەچنە نێو (ڕێزمانی و ناڕێزمانی)، ڕێزمانی و ناڕێزمانی ڕستەش لە ڕستەسازیدا پەیوەستە بە ڕیزبوونی کەرەسەکان نێو ڕستەکە، بەجۆرێك هەر زمانێك شێوازی تایبەت بەخۆی هەیە لە ڕیزبوونی کەرەسەکان.

- **هەموو قوتابیەکان نانیان خوارد.** ڕێزمانی

[1] ـ محمد محمد یونس علی(٢٠٠٤)، مدخل الی اللسانیات، دار الکتب الوطنیة، بنغازی ـ لیبیا، ص ٨٣.

- **قوتابییەکان هەموو نانیان خوارد.** نزیکە لەڕێزمانی
- **قوتابییەکان نانیان هەموو خوارد.** نزیکە لەڕێزمانی
- **قوتابییەکان نانیان خوارد هەموو.** نارێزمانی

٩ـ دەستنیشانکردنی لێڵی و چارەسەرکردنی

لە زماندا هەندێك ڕستەمان هەیە لێڵە، بەهۆیەوە چۆمسکی لێڵی ئەم ڕستانەمان بۆ ڕووندەکاتەوە، ئاخۆ سەرچاوەکەی نزیکە لە لایەنی ڕێزمانییەوە یاخود پەیوەستە بە لایەنی وشەوە. (مەبەست لە لێڵیش بەو وشە و فرێز و پارستە و ڕستانە دەوترێت، کە زیاتر لە واتایەکیان هەیە)، بۆیە چۆمسکی هەوڵدەدات چارەسەری لێڵی ئەو ڕستانە بکات و سەرچاوەی لێڵییەکانیش دەستنیشان بکات، وەك:

- **پێم دەشکێ.**

ئەم ڕستەیە دوو واتای هەیە:

واتای یەکەم: بە من دەشکێ.

لێرەدا سەرچاوەی لێڵییەکە پەیوەندی بە ڕێزمانەوە هەیە، چونکە پێشبەندی(بە) هەندێجار لە حاڵەتی سینتاکسدا شێوەی خۆی دەگۆڕێت و دەبێت بە (پێ).

واتای دووەم: قاچم دەشکێ.

لێرەدا سەرچاوەی لێڵییەکە پەیوەندی بە وشەوە هەیە، چونکە لە زمانی کوردیدا وشەی (پێ) لە هەندێ زار و شێوەزاردا بە واتای (قاچ)یش دێت، ئەگەرچی لە فەرهەنگ و لە بنەڕەتدا وشەکانی (پێ) و (قاچ) واتاکانیان وەك یەك نییە و جیاوازە.

پێ ⟵ بە م ⟵ من پێ ⟵ قاچ

- پێم دەخـــورێ.

ئەم ڕستەیە دوو واتای هەیە:

واتای یەکەم: بە من دەخـوریێ.

لێــرەدا سەرچــاوەی لێڵییەکــە پەیوەنــدی بــە ڕێزمانــەوە هەیــە، چــونکە پێشبەندی(بە) هەندێجار لە حاڵەتی سینتاکسدا شێوەی خۆی دەگۆڕێت و دەبێت بە(پێ).

واتای دووەم: قاچم دەخورێ.

لێرەدا سەرچاوەی لێڵییەکە پەیوەندی بە وشەوە هەیە، چونکە لە زمانی کوردیدا وەکو لە نموونەی پێشوودا ڕوونمانکردەوە، وشەی (پێ) لە هەندێ زار و شێوەزاردا بە واتای (قاچ)یش دێت، ئەگەرچی لە فەرهەنگ و لە بنەڕەتدا وشەکانی (پێ) و (قاچ) واتاکانیان وەك یەك نییە و جیاوازە.

پێ ⟵ بە پێ ⟵ قاچ م ⟵ من

هەروەها لێرەدا ئەوەش دەخەینەڕوو، کە لە ڕستەی یەکەمدا (دەخـورێ)، لـە چـاوگی (خـواردن) هـاتووە، بـەڵام لـە ڕسـتەی دووەمـدا(دەخـورێ) لـە چـاوگی (خوران)ەوە هاتووە، واتە (خواردن) و (خوران) دوو چاوگی جیاوازن.

لـەم ڕسـتانەدا تەومژییـەکان ڕێزمـانی و وشـەیین، هـەر بۆیـە ڕستەسـازی توانیویەتی چارەسەریان بکات، بـەڵام ڕستەسـازی ناتوانێـت چارەسـەری تەومـژی فەرهەنگی بکات، وەك:

شـیر ⟵ شمشێر یان شیری خواردن

شـیرەکە بێنە.⟵ شمشێرەکە بێنە. یـان شیرەکە (شیری خواردن) بێنە.

ڕستەسازی ناتوانێت چارەسەری تەمومژی فەرهەنگیی وشەی (شێر) بکات، چونکە لە فەرهەنگدا وشەی (شێر) بۆ دوو واتای جیاوازی(شمشێر، شیری خواردن) بەکاردێت.

ئەگەرچی لە هەندێ ڕستەی تردا واتای وشەی (شێر) ڕوون بۆتەوە، بەواتایەکی تر تەمومژی وشەی (شێر) چارەسەرکراوە، بە هۆیەوە گوێگر یان خوێنەر لە واتای ئەم ڕستانەی خوارەوە دەگات:

شیرەکە خۆشە. ←ــــــــ شیری خواردن

شیرەکە کوڵا. ←ــــــــ شیری خواردن

شێرەکە شکا. ←ــــــــ شمشێر

ڕێزمانی بەرهەمهێنان و گوێزانەوە

چەمکی بەرهەمهێنان وەکو پێشتر ئاماژەمان بۆی کرد یەکێکە لە گرنگترین چەمکەکانی تیۆرەکەی چۆمسکی، بۆیە چۆمسکی زۆر گرنگی پێداوە. مەبەست لە قوتابخانە و ڕێزمانی بەرهەمهێنان، ئەو کۆمەڵە تیۆرە زمانەوانییەیە، کە زمانەوانی ناسراوی ئەمریکی نەوام چۆمسکی و هۆگرانی لە کۆتایی پەنجاکاندا پێشیانخست، و کاریگەری ئەم هەنگاوە زانستییەش جگە لە بوارە زمانەوانییەکاندا پەلی بۆ بوارەکانی دی، وەکو بواری فەلسەفە و دەروونناسیش کێشا، ئەم قوتابخانەیە لە ڕێبازەکانی خۆیدا، پشت بە بەکارهێنانی یاسا بەرهەمهێنەکان دەبەستێت،

واتــە((بیری ســەرەکی بەرهــەمهێنانی زمــان لەوەدایــە، کــە ئــاخێوەری هــەر زمانێـك دەتوانێت ژمارەیەکی بێکۆتا ڕستە دروست بکات و بەرهەم بهێنێت و تێیانبگات، بــێ ئــەوەی ئــەم ڕســتانە لــە پێشــتردا بینیبێــت)).[1] کاریگــەری ئــەم قوتابخانەیــە لــە تیۆرەکانی ڕێزمانیشدا گەیشتە ڕادەیەك، کە دەتوانین بڵێین ڕێزمانی بەرهەمهێن لـەم چل ساڵەی کۆتایدا ڕێزمانێکی باو و باڵادەست بووە. هەروەها ئەو قەناعەتـە بـاوەی لە نێو زۆربەی زۆری زماننـاسەکانی ئەم سێ دەیەی دوایدا هەیە ئەوەیـە، کـە بـوونی تیۆرێکی ڕێزمانی ئەوتۆ بەگوێرەی پابەندبوونی بەو بنەمایانەی گرنگ و پێویست بوو کە بەرهەمهێنەکان دایانهێناوە.

ساڵی (١٩٥٧) ئەو ساڵەیە کە نەوام چۆمسکی پەرتووکەکەی خۆی بەناونیشانی (ڕۆنانە سینتاکسییەکان) تێدا بڵاوکردەوە، ئەم ساڵەش لە بواری توێژینەوە زمانەوانییەکاندا بە خاڵێکی وەرچەرخانی سەدەی بیستەم هەژمار دەکرێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا تۆسقاڵێك دادپەروەر بین و ئەوە بڵێین کە هەندێ زمانەوان پێیان وایە ساڵی (١٩٥٩) لەم بوارەدا ساڵێکی زۆر گرنگە، ئەویش کاتێك چۆمسکی لە پێداچوونەوەیەکی توندا ئەو ڕێبازە ڕەوشتکارییەی لە بواری بەکارهێنانی زماندا ڕەتکردەوە، چونکە بەرهەمێکی پەسەندنەکراوی ئەزموونگەرایی یەکلاکەرەوەی قوتابخانەی ڕەوشتکاری (بلۆمفیلد)ییە.

(چۆمسکی) بنەمای فەلسەفی (یاسای بلۆمفیلد)ی خستە ژێر گوڕەشەی خۆیەوە و هەر لە ساڵی (١٩٥٧)ەوە پێشڤەچوونە زمانەوانییەکان خەریك بوو ببنە دەرەنجامێکی ئەو چاوپێداخشاندنە یا هەموارکردنانەی بۆچوونەکانی چۆمسکی، بەجۆرێك زیاتر گۆڕانکارییە تایبەتییەکانی خۆی دەگرێتەوە کە لە بواری تیۆری

---

[1] ـ محمد محمد یونس علی(٢٠٠٤)، مدخل الی اللسانیات، دار الکتب الوطنیة، بنغازی ـ لیبیا، ص ٨٣.

زمانەوانیدا ئەنجامیدا، بەم شێوەیە دەتوانین بڵێین نیوەی دووەمی سەدەی بیستەم چەرخی ڕێزمانی بەرهەمهێنی گۆێزانەوەیە.

بیرۆکەی سەرەکی ڕێبازی بەرهەمهێنان، بەرهەمهێنانە لە بواری زماندا، کە بە پێی ئەم ڕێبازە قسەکەر دەتوانێ کۆمەڵێ ڕستە دروست بکات، بێ کۆتایین و پێشتریش گوێیان لێنەبووە. ئەمەش خودی ئەو مۆرکەیە کە مرۆڤ لە ئامێر و ئاژەڵان جیادەکاتەوە، جا گەر منداڵان توانیان کۆمەڵێ ڕستە بەکاربێنن، کە لەلای گەورەکان پەسند بن، ئەمەش مانای ئەوەیە مەسەلەکە تەنها لاساییکردنەوەی ئەو ڕستانە نییە کە لە گەورەکانەوە گوێیان لێبووە، بەڵکو شتێك لە ئارادایە ئەویش ئەوەیە منداڵان بە توانایەکی زمانەوانی لەدایك دەبن کە وایان لێدەکات بتوانن قسە بکەن. جا گەر مەسەلەکە وابێت، کەواتە پێویستە لەو توانایە بکۆڵینەوە، کە وا لە قسەکەر دەکات کۆمەڵێ ڕستەی تازە دروست بکات و لێی تێبگات، ئەویش لە جیاتی ئەوەی گرنگی بە کۆکردنەوەی ئەو ماددە زمانەوانییانە بدات، کە قسەکەران قسەی پێدەکەن، چونکە چەندە لە ڕووی کۆکردنەوەی ماددە زمانەوانییەکەوە فراوانخواز بین، ئەوە ئێمە ناتوانین سەرتاپای ئەو ماددە زمانەوانییە ڕووماڵ بکەین، کە پێویستیمان پێ هەیە، بگرە لەوانەیە تەنانەت ڕێژەیەکی کەمیشی ناتوانین لێ ڕووماڵ بکەین.

جا بە ڕادەی سەرکەوتنمان لە دۆزینەوەی ئەو یاسایانەی قسەکەران بۆ پیادەکردنی پێکهاتە زمانەوانییەکان پشتی پێدەبەستن، هەر بەو ڕادەیەش دەتوانین شرۆڤەیەکی زانستی پەسەندکراو بە تایبەتمەندییەتی بەرهەمهێنان لە زماندا پێشکەش بکەین.

واتە ڕێزمانی بەرهەمهێنان زاراوەیەکە بەو کۆمەلە یاسایە دەوترێت، کە چەند جۆرێکی سیستەمەکانی زمان دەستنیشان دەکات، دەشتوانین وردتر بڵێین ڕێزمانی بەرهەمهێنان (ئەو کۆمەلە یاسایەیە، کە لەسەر فەرهەنگێکی سنوورداری یەکەکان

پراکتیزە دەبن و کۆمەڵە پێکهاتەیەکی (بێسنوور یاخود سنووردار) بەرهەم دێنن)، کە لە ژمارەیەکی کەمی یەکەکان دروست بوون، بە شێوەیەك بەم کۆمەڵە یاسایە هەموو پێکهاتەیەك تەواو وەسف بکەین، کە پیادەکردنەکەی ڕاست و دروستە، ئەویش لەو زمانەی کە ڕێزمان وەسفی دەداتێ، جا بۆ ئەوەی ئەم مەسەلەیە ڕوون بکەینەوە، دەڵێین: ئەو شتەی لە کاتی پیادەکردنی ڕستەی ژمارە (١) ڕوودەدات ئەوەیە، لێرەدا کۆمەڵە یەکەیەکی زمانەوانیمان لەژێر دەستدایە، کە تیایاندا هەن ڕێزمانیین، وەکو (ەکە) لە وشەی (کۆششکارەکان) و، شێوازی (کار)ی (سەرکەوت)، هەروەها تیایاندا هەن فەرهەنگین، وەکو (ئازاد)، جا لەبەر ئەوەی ئێمە دەتوانین پیادەی کۆمەڵە ڕستەیەك بکەین بە زمانی کوردی، ئەویش لەبەر زانینی یاسا و ڕێزمانیانەی زمانەکە، ئەوە مانای ئەوەیە ئێمە ئیتر کۆمەڵە یاسایەکی فۆنۆلۆجی و وشەسازی و ڕستەسازیمان پراکتیزەکردووە سەبارەت بە بەرهەمهێنانی ڕستە.وەك:

١ـ کۆششکارەکانن سەرکەوتن.

ئەو یاسا فۆنۆلۆجی و وشەسازییانەی لەسەر ئەو ڕستەیە پراکتیزەمان کرد، ئەمانەن:

١ـ دانانی ئەم یەکە فەرهەنگییە (سەرکەوت) لە شێوازی(کار) بۆ واتابەخشینە، سەبارەت بەوەی کە (کار) لە کاتێکی پێشوودا ڕوویداوە.

٢ـ دانانی یەکەی فەرهەنگی (کۆششکارەکان) لە شێوازی(بکەر) بۆ واتابەخشینە، لەسەر ئەو کەسەی کە (کار)ەکەی ئەنجامداوە و هیچ گۆڕانێکی فۆنۆلۆجی لێ ڕوونەداوە.

٣ـ ناساندنی بکەرەکە (لە جیاتی نەناسراوکردنی)، کە وا پێویست دەکات (ەکە) لە کۆتایی وشەی (کۆششکار) دابنرێ و لە جێگایەکی دیدا دانەنرێ.

جا لەو یاسا وشەسازی و ڕستەسازییانەی بۆ بەرهەمهێنانی ئەم ڕستەیە پراکتیزەکراوە، لەم پێکهاتەدا نەلکاندنی (جێناوی کۆ) بە کاری (سەرکەوت)ە، و لە هەمان کاتیشدا پێویستبوونی بەکارهێنانی نیشانەی (ان) بۆ ئاماژەکردنی بە (کۆ) و (بکەربوونی).

پاش پراکتیزەکردنی ئەم کۆمەڵە یاسایە لەسەر ئەم فەرهەنگە سنووردارەی یەکەکان (کە لە کۆمەڵە دانەی فەرهەنگی (سەرکەوت) و شێوازی (کار) و (ەکە) و یەکەی فەرهەنگی (کۆششکار) و شێوازی (بکەر) و نیشانەی (ان) پێکهاتوون).

بەم شێوەیە کۆمەڵە پێکهاتەیەك دروست دەبن، بۆ نموونە (سەرکەوت) (کۆششکار) و (کۆششکاران) و (کۆششکارەکان) و (کۆششکارەکان سەرکەوتن)، جا بۆ زانینی ڕاست و دروستی هەر پێکهاتەیەك لەم پێکهاتانەی باسمانکردوون، بۆ ئەمەش حوکمی کۆتاییان بە سەردا بدەین، تا چ ڕادەیەك ڕاست و دروستن، پێویستە بگەڕێینەوە بۆ یاساکانی فۆنۆلۆجی و وشەسازی و ڕستەسازی، کە پێشووتر باسمانکرد، ئەمانەش کۆمەڵە یاسایەکی سەر بە ڕێزمانی کوردین، چونکە ئێمە لێرەدا باس لە ڕستەیەك لە ڕستەکانی زمانی کوردی دەکەین.

ڕێزمانی بەرهەمهێنان دەستنیشانکردنی وەسفی بونیادگەریی گونجاویش بۆ هەر یەکێك لەم پێکهاتانە دەگرێتەوە، هەموو جیاوازییەکەیش لە بونیادی پێکهاتەیەك لێی بکۆڵرێتەوە، پێویستە بە شێوەی جیاوازییەك لە وەسفی بونیادگەری پەیوەست بە خودی ئەو بونیادەوە دەربکەوێت.

لێرەدا زۆر گرنگە جەخت لەسەر ئەوە بکەینەوە، کە بەرهەمهێنەکان هیچ ڕستەیەکی تۆمارکراو لە خودی ماددە زمانەوانییەکە وەسف ناکەن، واتە ئەوانەی قسەکەران بە کردەیی بەکاریانهێناوە، بەڵکو کۆمەڵە ڕستەیەکی گریمانەکراو پیادە دەکەن، ئەویش بە پیادەکردنی ڕێبازی بەرهەمهێنان، پاشان تەماشای واقیعی ئەو

زمانە دەکەن، ئەویش بە گەڕانەوە بۆ (پێشبینی) زمانەوانی و پرسیاری، ئەوەش ئاراستە دەکەن، کە ئایا ئەو ڕستەیەی بە بەرنامەی ماتماتیکی بەرهەمهاتووە، ئایا لەگەڵ زمانەکەدا یەکاویەکە یان پیادەکردنەکەی ساغ و دروستە یا نا؟ لێرەوە زاراوەی (دروستی زمانەوانی) سەرهەڵدەدات، بەم شێوەیە زمانی سروشتی وەك زمانە وێنەییەکان مامەڵەی لەگەڵدا دەکەن، کە زمانێکی داهێنراون، ئەمەش مەسەلەیەکە زۆر لە زمانناسەکان پەسەندی ناکەن.

هەر لەسەر بنەمای ئەم ڕێبازە ڕووتەی توێژینەوەی زمان کۆمەڵە زاراوەیەك هاتنە ئاراوە و بەکارهێنراون، وەکو قسەکەری نموونەیی، کە هیچ بوونێکی لە واقیعی زمانەوانیدا نییە، بەڵکو زمانناسەکان ئەو گریمانەیە دەخەنەڕوو، ئەویش بە پشت بەستنە بە گومان و توانستە زمانەوانییەکەی، واتە ناسینی یاساکانی زمان و فەرهەنگەکەی.

قۆناغەکانی تیۆری بەرهەمهێنان و گوێزانەوە

یەکەم/ تیۆری ڕێزمانی بەرهەمهێنان

قۆناغی یەکەمی ڕێزمانەکەی چۆمسکی کە لە ساڵی ١٩٥٧دەستپێدەکات، ئەمیش بە دەرکەوتنی کتێبی (ڕۆنانە سینتاکسییەکان)، تا ساڵی ١٩٦٥بەردەوام دەبێت، لەم قۆناغەدا چۆمسکی زۆر ڕەخنە لە بونیادگەرەکان دەگرێت، و پێی وایە بونیادگەرەکان هەر خەرێکی وەرگرتنی قسەن لە ئاخێوەران، بۆیە ڕستەی ڕێزمانی بە هۆی ئاخاوتنی قسەکەرێکەوە دیاری ناکرێت، هەروەها چۆمسکی لە قۆناغەیدا پێی وابووە ڕستەسازی سەربەخۆیە لە واتاسازی، بەو واتایەی گیروگرفتەکانی

ڕستەسازی تەنیا بە ڕستەسازی جیادەکرێتەوە نەك بە واتاسازی.[1] ئەم قۆناغەش سێ لایەن لەخۆدەگرێت:

یەکەمیان: ڕێزمانی هەڵبژاردنی سنووردار

ئەمە سادەترین سینتاکسە، کە توانای بەرهەمهێنانی ژمارەیەکی بێسنووری ڕستەی هەیە بە ژمارەیکی کەم و سنوورداری کەرەسە، بەجۆرێك هەر کەرەسەیەك توانای ئەوەی هەیە کەرەسەی دوای خۆی هەڵبژێرێت.

دووەمیان: ڕێزمانی فرێز پێکهێنان

ئەمەیان لە هی یەکەم بەهێزترە، ئەمیش خستەڕووی دیوەی دەرەوەی کەرەسەکانە کە مەبەستمان ڕۆنانی سەرەوەی ڕستەیە، واتە دابەشکردنی بنجی کەرەسە پێکهێنەرەکانی ڕستە دەگرێتەخۆ.

سێیەمیان: ڕێزمانی گوێزانەوەیە

ئەمەیان لە هی یەکەم و دووەم بەهێزترە، لێرەدا یاساکانی فرێز پێکهێنان و ڕۆنانی ژێرەوەی ڕستە دەگرنەخۆ، چونکە بەهۆی یاساکانی گوێزانەوە چەندین ڕستەی تری لێ بەرهەمدەهێنرێت.[2]

یاساکانی گوێزانەوە

یاساکانی گوێزانەوە بەسەر دوو جۆر یاسا دابەشدەکرێن، ئەوانیش بریتین لە:

---

[1] - سەلام ناوخۆش بەکر(٢٠٠٥)، پوختەیەك دەربارەی زمانناسی - میژوویی - بونیادگەریی - چۆمسکی، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر، ل ٦١ ـ ٦٢

[2] ـ ڤیان سلێمان حاجی(٢٠٠٩)، کەرەسە بەتاڵەکان لە ڕوانگەی تیۆری دەسەلاَت و بەستنەوە، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ل ١٤ ـ ١٥.

یەکەم/ یاسا تایبەتییەکان: ئەو یاسایانەن کە لەسەر یەك پێکهاتەی بەرهەمهاتوو و یەك زنجیرە پێکهاتە کاردەکەن.

یاسا تایبەتییەکانیش دوو جۆرن:

أـ یاسای گوێزانەوەی بەخورتی: ئەو یاسایانە دەگرێتەوە، کە بە ئارەزووی قسەکەر ئەنجام نادرێت، بەڵکو بە پێچەوانەوە بەخورتی یاساکان جێبەجێبکرێن، واتە ئەم یاسایانە ناتوانرێت دەستیان لێ هەڵبگرین، بەڵکو دەبێ پیادە و پەیڕەوبکرێت، تاکو ڕستەیەکی ڕێزمانی و دروست دەربچێت.(١)

یاساکانی گوێزانەوەی بەخورتیش چەند شێوەیەکی هەیە:

١ـ کرتاندن: مەبەست لە کرتاندن، کرتاندنی کەرەسەیەکە لە کەرەسەکانی ڕستە لە ڕۆنانی سەرەوەدا، بەبێ ئەوەی واتای ڕستەکە تێکبدات.

کرتاندنیش لەسەر کەرەسەکانی بکەر و بەرکاری ڕاستەوخۆ و بەرکاری ناڕاستەخۆ و نیهاد و کار....هتد ئەنجامدەدرێن.وەك:

ـ برنج دەخۆی؟ یان ساوار.

لەم ڕستەیەی سەرەوەدا، کاری (دەخۆی) لە بڕگەی دووەمی ڕستەکە کرتێنراوە، بەڵام ئەم کرتاندنە تەنیا لە ڕۆنانی سەرەوە بووە، چونکە گوێگر و خوێنەر لە واتای ڕستەکە تێدەگات و دەزانێ کاری (دەخۆی) بۆ هەردوو جۆری خواردنەکە: (برنج)،(ساوار) دەگەڕێتەوە.

٢ـ جێگۆڕکێ: بریتییە لە گۆڕینی شوێنی کەرەسەیە لەگەڵ کەرەسەیەکی تری نێو ڕستەکە، بەبێ ئەوەی واتای ڕستەکە تێکبچێت، ئەم جێگۆڕکێیەش تەنیا لە ڕۆنانی

---

١ - بڕوانە: أـ یوسف نوری محەمەد ئەمین (٢٠١٠)، هەندێ لایەنی ڕستەی لێکدراو لە زمانی کوردیدا بە پێی یاساکانی گوێزانەوە، نامەی ماستەر، ل ١٧، ب. میلکا افتیش (١٩٩٦)، اتجاهات البحث اللساني، ت. سعد عبدالعزیز مصلوح و وفاء کامل فاید، المطابع الامیریة، ص ٣٨٤.

سەرەوەدا ئەنجام دەدرێت و لە ڕۆنانی ژێرەوەدا ڕستەکان هەمان واتایان هەیە، وەکو:

- کارزان دەچێت بۆ بازاڕ.

کارزان بۆ بازاڕ دەچێت.

- نەسرین کتێبەکەی بۆ هێنام.

کتێبەکە نەسرین بۆی هێنام.

٣- فراوانکردن: بریتییە لە فراوانکردنی ڕستە بە کەرەسەی لاوەکی، بەو واتایەی ئەم فراوانکردن و زیادکردنەوەی کەرەسە بۆ سەر ڕستە، نابێتە هۆی گۆڕینی واتای بنجی ڕستەکە، وەکو:

- ڕۆیشت.

- ئەحمەد ڕۆیشت.

- ئەحمەد دوێنێ بەیانی ڕۆیشت.

- ئەحمەد دوێنێ بەیانی لەگەڵ ڕزگار ڕۆیشت.

... هتد.

٤- لەبریدانان: بریتییە لە جێگرتنەوە و گۆڕینی کەرەسەیەکی ڕێزمانی بە کەرەسەیەکی تری ڕێزمانی، واتە ئەمجۆرە گۆڕینە دەبێتە هۆی گۆڕینی واتای ڕستەکە[1].

- ئەوان ئێمە دەناسن.

- ئەوان ئێمە ناناسن.

[1] - یوسف نوری محەمەد ئەمین (٢٠١٠)، هەمان سەرچاوە، ل ١٨.

دووەم/ یاسا گشتییەکان: ئەو یاسایانەن کە کار لەسەر ڕۆنانی دوو ڕستە یان زیاتر دەکەن، ئەم کارکردنەش بەهۆی لێکدانی هەردوو ڕستەکان ئەنجام دەدرێت، واتە بەهۆی لێکدانی (شاڕستە) و (پاڕستە) لە (ڕستەی ئالۆز)دا، یان لە ڕستەی لێکدراودا، لێکدانی دوو ڕستە یان زیاتر بەهۆی ئامرازی لێکدەرەوە ئەنجامدەدرێت.

- کە بەهار هات دەچینە سەیران.

- یان بڕۆ یان دانیشە.

لەم قۆناغەدا چۆمسکی هەندێ کەموکوڕی لە ڕێزمانەکەیدا هەبوو، لەوانە

١- جیانەکردنەوەی ڕستەی ڕێزمانی و ڕستەی ناڕێزمانی لە یەکتر، بەو واتایەی چۆمسکی لەم قۆناغەدا تەنیا ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە ڕستەسازی ڕستەی ڕێزمانی بەرهەم دێنێت، بە بێ ئەوەی باسی ڕستەی ناڕێزمانی بکات.[1]

٢- گرنگی نەدان بە هەندێ لایەنی لێڵی، لەوانە لێڵی سینتاکسی و لێڵی فەرهەنگی.[2]

٣- پشتگوێ خستن و گرنگی پێنەدانی لایەنی واتایی.

دووەم/ تیۆری ستاندارد

قۆناغی دووەمی تیۆرەکەی چۆمسکی لە ساڵی ١٩٦٥ دەستپێدەکات، ئەمیش لە کتێبی (هەندێ لایەنی تیۆری سینتاکسی) بۆچوونەکانی خستۆتەڕوو، لەم قۆناغەدا چۆمسکی هەوڵیداوە کەموکوڕی ڕێزمان و قۆناغی یەکەمی تیۆرەکەی پڕکردۆتەوە،[3] ئەم ڕێزمانە سێ پێکهاتەی سەرەکی لەخۆدەگرێ: یەکەمیان

---

[1] - سەلام ناوخۆش بەکر(٢٠٠٥)، پوختەیەك دەربارەی زمانناسی - میژوویی - بونیادگەریی - چۆمسکی، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر، ل ٦١.

[2] - ڤیان سلێمان حاجی(٢٠٠٩)، کەرەسە بەتاڵەکان لە ڕوانگەی تیۆری دەسەڵات و بەستنەوە، ل ١٥.

[3] - ڤیان سلێمان حاجی(٢٠٠٩)، هەمان سەرچاوە، ١٦.

پێکهاتەی ڕستەسازی، کە لە ڕستە دەدوێ و دوو بەشیش دەگرێتەوەن ئەوانیش بنکە و یاساکانی گوێزانەوە، دووەمیان پێکهاتەی فۆنۆلۆجییە، کە لە کۆمەڵێ یاسای فۆنۆلۆجی پێکدێت، ئەم یاسایانەش بۆ ئەوەیە ڕۆنانی سەرەوە بەرەو نواندنی فۆنەتیکی دەبات، سێیەمیان پێکهاتەی واتاییە، کە لایەنی واتایی وشە و ڕستە دەگرێتەوە.[1]

هەروەها لەم قۆناغەدا چۆمسکی زیاتر لە نموونەی زار و شێوەزارەکان دووردەکەوێتەوە و پەنا دەباتەبەر نموونەی ستانداردی زمانەکە، چونکە بەبۆچوونی چۆمسکی نموونەی ستاندارد پاککراوەتەوە لە هەڵە و گۆڕانی وشەی ئاخاوتنی قسەکەرانی زمانەکە. هەروەها چۆمسکی لەم قۆناغەدا توانی ڕستەی ڕێزمانی لە ڕستەی نارێزمانی لە یەکتر جیابکاتەوە، ئەویش بەهۆی نزیکی و دووری نێوان دیارخراو و دیارخەرەکانی نێو ڕستە ئەم حاڵەتە دیاریدەکرێت.

واتە چۆمسکی لەم کتێبەیدا لە هەندێ لە بۆچوونەکانی خۆی پاشگەز دەبێتەوە و هەوڵدەدات لەم بەرهەمەیدا ڕاستیانبکاتەوە، ئەویش بە دووبارە ورووژاندنەوەی سەربەخۆیی کردە سینتاکسییەکان لە کردە واتاییەکان.[2]

سێیەم/تیۆری ستانداردی فراوانکراو

---

1 – سەلام ناوخۆش بەکر(٢٠٠٥)، پوختەیەك دەربارەی زمانناسی ـ میژوویی ـ بونیادگەریی ـ چۆمسکی، ل ٦٢.

٢ ـ حاتەم ولیا محەمەد(د)(٢٠٠٩)، پەیوەندییە ڕۆنانییەکانی نواندنە سینتاکسییەکان، ل ٥٧.

قۆناغی سێیەم پڕکردنەوەی ئەو کەموکوورپییانەیە کە لە قۆناغی دووەمدا هەبووە، بەتایبەتی لە ڕوانگەی واتا و ئاواز و هێزەوە، ئەم قۆناغە ساڵی ١٩٧٠ دەستی پێکرد، بەڵام زیاتر لە ساڵی ١٩٧٢ دەرکەوت و ڕەنگی دایەوە.

لەم قۆناغەدا لایەنی واتایی پەیوەستبوو بە هەردوو ڕۆنانی سەرەوە و ژێرەوەی ڕستە، چونکە لە قۆناغی پێشووتری ڕێزمانەکەی چۆمسکی لایەنی واتایی تەنیا لە ڕۆنانی ژێرەوەدا دەردەکەوت.

ئەم تیۆرە لە چەند ڕوویەکەوە لە تیۆری ستاندارد جیادەبێتەوە، بەتایبەتیش لەو ڕووەوە کە ڕۆنانە سینتاکسییەکان لێکدانەوەیەکی واتایی بە خۆوە دەگرن، بە جۆرێك سەرهەڵدانی ئەم تیۆرەش وەکو وەڵامدانەوەیەك بوو بۆ ئەو ڕەخنانەی لە تیۆری ستاندارد دەگیران.[1]

چوارەم/ تیۆری دەسەڵات و بەستنەوە

ئەم قۆناغە ساڵی ١٩٨١ دەستپێدەکات، ئەویش پاش بڵاوبوونەی کتێبی (تیۆری دەسەڵات و بەستنەوە) ساڵی ١٩٨١،[2] ئەم تیۆرەش بە (G .B) ناسراوە، بنەمای سەرەکی ئەم تیۆرە لە دەسەڵاتی کەرەسەیەکی نێو ڕستەیە بەسەر کەرەسەکانی تری نێو ڕستە، وەك لە کاری تێپەڕدا، کار دەسەڵاتی بەسەر

---

١ ـ هەمان سەرچاوە، ل ٥٩.

٢ ـ سەلام ناوخۆش بەکر(٢٠٠٥)، هەمان سەرچاوە، ل ٨٨ ـ ٨٩.

کەرەسەی تر هەیە، ئەویش بکەر و بەرکاری ڕاستەوخۆ، هەروەها لە کاری تێنەپەڕدا، کار دەسەڵاتی بەسەر کەرەسەی تر هەیە، ئەویش بکەرە، و لە کاری ناتەواودا، کار دەسەڵاتی بەسەر کەرەسەی تر هەیە، ئەویش نیهاد و گوزارەیە.

چۆمسکی لەم تیۆرەدا چەندین یەکەی پێوانەیی دەستنیشاندەکات، ئەوانیش بریتین لە:[1]

١- تیۆری ئێکس بار

٢- تیۆری سێتا

٣- تیۆری دۆخ

٤- تیۆری بەستنەوە

٥- تیۆری بەندێتی

٦- تیۆری کۆنترۆڵ

٧- تیۆری دەسەڵات

٨- تیۆری کەرەسە بەتاڵەکان

پێنجەم/ تیۆری کەمترین بەرنامە

ئەم تیۆرە ساڵی ١٩٩٠ دەستپێدەکات، ئەمیش بەهۆی بڵاوکردنەوەی چەند وتارێکی چۆمسکی لەسەر ئەم بابەتە، تا لە ساڵی ١٩٩٣ کتێبێکی بە ناونیشانی(کەمترین بەرنامە بۆ تیۆری زمان) بڵاوکردەوە و بنەماکانی ئەم تیۆری دەستنیشانکرد، کە ئەوانیش فۆرمی فۆنەتیك و فۆرمی لۆجیکن، بەو واتایەی

[1]- ڤیان سلێمان حاجی(٢٠٠٩)، هەمان سەرچاوە، ٣٥.

لێکدانەوەی ڕستە تەنیا دوو ئاستی نواندن دیاریدەکات، ئەوانیش فۆرمی فۆنەتیك و فۆرمی لۆجیکە، هەربۆیە پێی وتراوە کەمترین بەرنامە. کەواتە لە ڕوانگەی ئەم تیۆرەوە فۆرمی لۆجیکی هەوڵدەدات ڕستە لە ڕووی واتاوە لێکبداتەوە و فۆرمی فۆنەتیکیش چۆنیەتی خستنەڕووی کۆئەندامی ئاخاوتنە، کە پرۆسەی ئاخاوتن بەرهەمدێنێ.[1]

بەراوردکارییەك لە نێوان بۆچوونەکانی سۆسێر و چۆمسکی

١ـ لای سۆسێر زمانەکان لە یەکتری جیاوازن، هەر زمانەی دەبێت بۆ خۆی بە تەنیا لێی بکۆڵدرێتەوە، واتە جەخت لەسەر لایەنە تایبەتییەکان دەکاتەوە، لای چۆمسکی زمانەکان لایەنی هاوبەشی لە نێوانیاندا زۆرە، واتە لێرەدا چەمکی ڕێزمانی گشتی و ڕێزمانی تایبەتی دێتە ئاراوە.

---

[1]ـ ڤیان سلێمان حاجی(٢٠٠٩)، هەمان سەرچاوە، ٣٦ ـ ٣٧.

٢ـ لای سۆسێر ئاستەکانی زمان، لە بچووکترین دانەی زمانەوە دەست پێدەکات، کە فۆنیمە تا دەگاتە گەورەترین دانەی زمان، کە ڕستەیە، بەڵام لای چۆمسکی لە گەورەترین دانەی زمانەوە دەست پێدەکات تا دەگات بە بچووکترین دانەی زمان، واتە لای هەردووکیان دانەکانی زمان بوونی هەیە، بەڵام جیاوازییەکە تەنیا لە ئاڕاستەکەیە، لای سۆسێر لە بچووکەوە تا گەورە، بەڵام لای چۆمسکی لە گەورەوە بۆ بچووك.

٣ـ لای سۆسێر بۆ لێکۆڵینەوە لە زمان، دەبێت پشت ببەسترێت بە شریتە دەنگییەکان، واتە هەتا ئاخاوتنێك لە دەمەوە لە شێوەی دەنگدا نەیەتە دەرەوە، زمان لەئارادا نییە، بەڵام لای چۆمسکی بۆ لێکۆڵینەوە لە زمان، نابێت پشت بە شریتە دەنگییەکان ببەسترێت، لەبەر ئەوەی هەندێ لە ڕاستییە زمانییەکان لێرەدا ون دەبن، بەمە دەڵێ ڕۆنانی سەرەوە، بۆیە لای چۆمسکی بۆ لێکۆڵینەوە لە زمان پشت بە ڕۆنانی ژێرەوە دەبەسترێت، واتە لێکۆڵینەوە لە ڕستەکانی زمان لە مێشکدا.

بلۆمفیلد

ژیانی لیۆنارد بلۆمفیلد

ناوی تەواوی (لیۆنارد بلۆمفیلد)ە، ساڵی ١٨٨٧ لە شیکاگۆ لەدایکبووە، خوێندنی لە زانکۆی (هێرتبارت) تەواوکردووە، دوای تەواوکردنی خوێندن دەچێتە وڵاتی

ئەڵمانیا، بەهۆیەوە لە ئەڵمانیا شارەزاییەکی تەواوی لەبارەی زمانەوانی بەراوردکاری پەیدادەکات، دواتر لە ساڵی ١٩٣٣ کتێبێکی بە نـــاوی (زمـان) بڵاودەکاتەوە، ئەم کتێبەی بلۆمفیلد زیاتر لە ڕوانگەیەکی ڕەوشتکارانە دەڕوانێتە زمان، بە واتایـەکی تـر لـەم کتێبەیـدا بەشـێوەیەکی ڕاسـتەوخۆ کەوتۆتــە ژێـر کاریگــەری قوتابخانــەی ڕەوشتکاری لەبواری دەرونناسـیدا، هەروەها بلۆمفیلـد ئامـاژە بـەوەش دەکـات، کـە سـوودێکی زۆری لــە بۆچـوونەکانی سۆسـێر بینیـوە. بلۆمفیلـد لـەماوەی ژیانیـدا مامۆستای زانکۆ بووە و لـە زانکـۆی (شـیکاگۆ، بێـڵ)دەرسـی وتۆتـەوە، لـە سـاڵی ١٩٤٩ بەهۆی نەخۆشییەوە کــۆچـــی دوایـــی دەکات.

کارەکانی بلۆمفیلد لە بـــواری زمـانەوانـــییەوە

١- ڕەوشتکاری

هەر کاتێـك نـاوی (بلۆمفیلـد)مـان گـوێ لێـدەبێت، یەکسـەر بیرمـان بـۆ تیـۆری ڕەوشتکاری دەچێــت، (تیـۆری ڕەوشـتکاری یەکێکـە لـە تیـۆرە گرنگـەکانی بـواری واتاســازی)، بلۆمفیلــد لـــەژێر کاریگـــەری قوتابخانـــەی ڕەوشـــتکاری لـــە بـــواری دەروونناسـیدا بووە، بەو واتایەی ڕەوشتکاری لەڕێگـەی دەرونناسـییەوە هێناوەتـە ناو بواری زمـان، ئـەم تیـۆرەی بلۆمفیلدیـــش (تیـۆری ڕەوشـتکاری) بـە تەواوکـەر و درێژەپێدەری لە بواری دەرونناسـیدا دادەنرێت، بنەمای ئەم تیۆرە لەسـەر (کـار و کــاردانەوە) دامەزراوە، بەو واتایەی هیچ کاردانەوەیەك نایەتە ئاراوە، ئەگـەر پێشـتر کارێك نەکرابــێ، واتە هەموو کارێك لە ڕوانگەی تیۆری ڕەوشتکاریـــدا پێویسـتی بـە کاردانەوە هەیە، بلۆمفیلد لەم ڕوانگەیەوە نموونەیەکمان بۆ دێنێتەوە:

((جـاك و جـێڵ دوو بـرادەری یـەكترن، ڕۆژێكیان لەكاتی پیاسەكردنـدا لـەناكاو جـێڵ چاوی بە دار سێوێك دەكـەوێت، یەكسەر جێڵ بە بـینینی سـێوەكە هەست بە برسی بوون دەكات، بۆیە داوا لە جـاك دەكـات سێوەكەی بۆ بێنێ، دواتر جـاك بەسـەر دارەكـە دەكـەوێت و سێوەكـە بۆ جـێڵ دەهێنێت و جـێڵـیش سێوەكـە دەخـوات)).

لـەم گفتوگۆیـەی سـەرەوەدا بنـەمای كـار و كاردانـەوە ئەنجامـدراوە، بـە جۆرێـك بینینـی سـێوەكە و برسـێتی جێـڵ بـە كارێـك دادەنرێـت، و لێكردنـەوەی سـێوەكە و هێنانی بۆ جێڵ بە كاردانەوە دادەنرێت، لێرەدا كاردانەوەكە بەشێوەیەكی ڕاستەوخۆ ئەنجامنەدراوە، چونكە جاك كارەكەی ئەنجامداوە، بۆیە كاردانەوەكـە بەشـێوەیەكی ناڕاستەوخۆ ڕوویـداوە.

كـار ⟵ كاردانەوە

كـار ⟵ بینینی سێو (برسێتی جێڵ)

كاردانـەوە ⟵ لێكردنەوەی سێوەكە لەلایەن جاكەوە

كاردانەوەی ڕاستەخۆ ⟵ جـێڵ

كاردانەوەی نـاڕاستەوخۆ ⟵ جـاك

وەك ئاماژەمان بۆی كرد، قوتابخانەی ڕەوشتكاری لـە بـواری زمانناسـیدا لـەژێر كاریگەریی قوتابخانـەی ڕەوشـتكاری لـەبواری دەرونناسـیدا پـەرەی پێـدراوە، لـەم بـارەوە (بافلـۆف) لـەبواری دەروونناسـیدا چـەند تاقیكردنـەوەی لەسـەر (سـەگ) ئەنجامداوە، ئەم تاقیكردنەوانەی بافلۆف سوودێكی گەورەیان لـە بـواری زمانناسـیدا لێبینراوە، بافلۆف لە تاقیكردنەوەیەیدا چـەند جارێك لەسـەر یـەك و لـە یـەك كـاتی

دیاریکراودا خواردن بۆ سەگەکە دەهێنێت، بەڵام پـێش ئـەوەی خواردنەکـە بـدات بـە سەگەکە، زەنگێـك لێـدەدات یـاخود لـە تاقیکردنـەوەی تـر گلۆپێـك دادەگیرسـێنێت، دووبارەکردنــەوەی ئــەم حاڵەتــە بــۆ چــەند جارێــك، کاردانەوەیــەك لای ســەگەکە دروستدەکات، بـەجۆرێ هـەر کاتێـك زەنگەکـە لێـدەدرێت، یەکسـەر سـەگەکە لیکـی دێتەخوارێ یان دەڕژێنێ، بە واتایەکی تر لێدانی زەنگەکە یان داگیرساندنی گلۆپەکە بە (کارێك) هەژماردەکرێت، لەبەرانبەریشدا لیك ڕژانـدنی سـەگەکە بـە کاردانەوەیـەك هەژماردەکرێت، ئەگەرچی ئەم لیك ڕژاندنە پەیوەستە بە خواردنەکەوە، بـەڵام وەکـو ئاگاداركردنەوەیەك لەگەڵ لێدانی زەنگەکە ئەم کارە ئەنجام دەدرێـــــت.

٢ـ بلۆمفیلد بە یەکێ دامەزرێنەر و ڕابەرانی دۆزینــەوەی (فـۆنیم، مـۆرفیم، ئـەلۆفۆن، ئەلۆمۆرف) دادەنرێت، ئەگەر چـی جگـە لـە بلۆمفیلـدیش زانایـانی تـریش ڕۆڵیـان لـە دۆزینەوە و شیکردنەوەی ئەم دانانەی زمــان بینیوە.

مۆرفیم / بچوکترین دانەی واتاداری زمان یان خاوەن ئـەرکی زمانـە، کەواتـە مـۆرفیم یان ئەرکی دەبێت یان واتا، مـۆرفیمیش چـەند جۆرێکـە (مـۆرفیمی ئـازاد، مـۆرفیمی بەند)، هەروەکو لەم خشتەیەی خوارەوە ڕوونی دەکەینەوە:

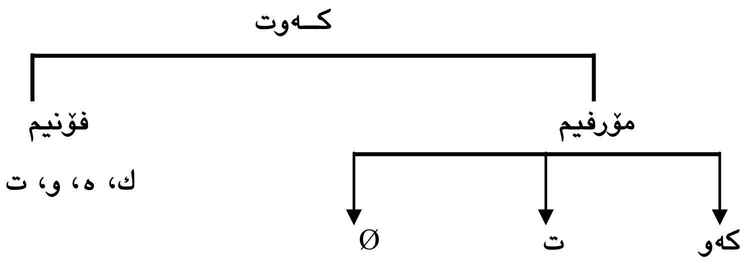

م. ڕەگ   م.بەندی ڕێزمانی   م.سفر

مــۆرفــیم

- م.سەربەخۆ (ئازاد)
  - زۆربەی بەشە ئاخاوتنەکان دەگرێتەوە
- م.بەنـد
  - م.بەندی ڕێزمانی
    - نیشانەکانی ڕابردوو (دە،بوو،وە)
    - نیشانەکانی ڕانەبردوو (دە)
    - نیشانەکانی ناسراوی (ەکە، ە)
    - نیشانەکانی نەناسراوی (ێك،ەکە،یَ)
    - نیشانەکانی کـۆ (ان،هات،جات)
    - نیشانەکانی فەرماندان (بـ)
    - نیشانەکانی ئاوەڵناو (تر، ترین)
  - م.بەندی ڕەگ
    - (خۆ، کە)
  - م.بەندی داڕشتن
    - پێشگر(ڕا،دا)
    - پاشگر(مەند)

فۆنیم /بچوکترین دانەی زمانە، کە ئەرك و واتـا لـەخۆی کۆناکاتـەوە، بـەڵکو دەبێتـە هۆکارێك بۆ گۆڕینی واتای وشە.

مــۆرفــیم	فــۆنــیم
١ـ بچووکترین دانەی زمانە.	١ـ بچوکترین دانەی زمانە.
٢ـ مۆرفیم ئەرك یان واتا دەگەیەنێت.	٢ــ ئـەرك و واتــا ناگەیـەنێت، بـەڵکو
٣ـ مۆرفیم پیتێکە یان زیاتر، کە لەمە	تەنیا دەبێـــتە هـۆی گـۆڕینی واتــای

بچوکتر ناکرێتەوە.	وشەکە. ٣ـ فۆنیم تەنیا پیتێکــــە.

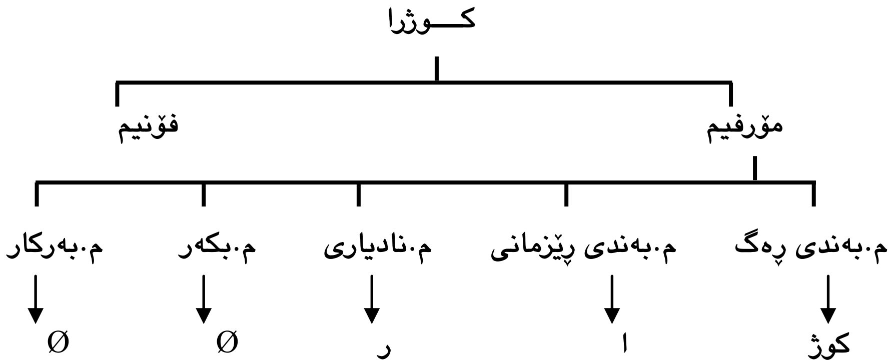

ئـەلۆمۆرف/ شـێوە جیاجیاکـانی هـەمان مـۆرفیم دەگرێتـەوە، بـۆ نموونـە مـۆرفیمی (ەکە)ی ناسراوی لە هەندێ حاڵەتـدا لـە ڕووی ڕوخسـارەوە شـێوەکەی وەکـو خـۆی دەرناکەوێت، بەڵکو بە چەند شـێوەیەکی تـر دەردەکـەوێت، بـە هـەموو ئـەو شـێوانە دەوترێت (ئەلۆمۆرف)، و بە هەر یەکێك لەم شێوازانەش دەوترێت (مــۆرف)

کوڕەکە (ەکە) ــــ مۆرفیمی ناسراوییە

کوڕەکـــان ــــ (ەك)		ەك ــــ مۆرف	
مامۆستاکـان ــــ (ك)	ئەلۆمۆرف	ك ــــ مۆرف	
مامۆستایەکان ــــ (یەك)		یەك ــــ مۆرف	
مامۆستایەکـە ــــ (یەکە)		یەکە ــــ مۆرف	

(ەك، ك، یەك، یەكە) ئەلۆمۆرفن

ئەلۆفۆن / بەشێوە جیاجیاكانی هەمان فۆنیم دەوترێت، ئـەلۆفۆن بـە واتـای ئەگـەر فـۆنیمێ لـەجیات فـۆنیمێكی تـر بـەكار بێـت و واتـای وشـەكەش نـەگۆڕێت، ئـەوە پێیدەوترێت ئەلۆفۆن، وەك:

غـەم —— خــەم ، سـنەوبەر —— صـنەوبەر

سەمون —— صەمون ، ناوەرۆك —— نـاوەڕۆك

سـەد —— صـەد ، بـــاخ —— بـــاغ

سەرچاوەكان

یەكەم: بە زمانی كوردی

١ـ کتێب

١ـ ئـاواز حەمـە صـدیق بـەگیخانی(١٩٩٦)، ڕیزبـوونی کەرسـتە لـەزمانی کـوردی دا، نامەی ماجستێر، بەشی کوردی کۆلیجی ئادابی زانکۆی سەلاحەدین.

٢ــــ ئــــەوڕەحمانی حــــاجی مــــارف(د)(١٩٨٧)، ڕێزمــــانی کــــوردی، بــــەرگی یەکەم(وشەسـازی)، بەشــی دووەم(جێنــاو)، دەزگــای ڕۆشــنبیری و بڵاوکردنــەوەی کوردی، بەغدا.

٣ـ ئەوڕەحمان حـاجی مـارف(د)(١٩٩٤)، کـرداری کـارا دیـارو کـرداری کـارا بـزر لـە زمـانی کوردیـدا، گ. کـۆڕی زانیـاری عێـراق ـ دەسـتەی کـورد، بـەرگی (٢٥ و ٢٦)، بەغدا.

٤ــ ئــەوڕەحمانی حــاجی مــارف(د)(٢٠٠٠)، ڕێزمــانی کــوردی، بــەرگی یەکــەم (وشەسازی)، بەشی پێنجەم (کردار)، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.

٥ـ ئەوڕەحمانی حاجی مارف(د)(٢٠٠٤)، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی، سلێمانی.

٦ـ ئومێد بەرزان برزۆ(٢٠١١)، دروستەی فرێز و ڕستە لە زمانی کوردیـدا، چـاپخانەی گەنج، سلێمانی.

٧ـ احمد حسن احمد(١٩٧٦)، ڕێزمانی کوردی ـ بە کوردی و عەرەبی، چاپی یەکەم، چاپخانەی (دار الجاحظ)، بەغدا.

٨ـ أحمد حسن فتح الله(١٩٩٠)، بکــــەر وەك بەشێکی سەرەکی ڕستــە لـە زمـانی کوردی دا، نامەی ماجستێر، بەشی کوردی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین.

٩ـ بابیز عمر احمـد(٢٠٠٢)، تێـنس لـە دایـالێکتی ژووری زمـانی کوردیـدا (گوڤـەری بادینی)، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، دهۆك.

١٠ــ تــارا عەبــدوڵڵا ســەعید(١٩٩٨)، هەنــدێك لایــەنی ڕێزمــانی زاری فــەیلی - لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانییە، نامەی دکتۆرا، بەشی کوردی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەدین.

١١ـ تالیب حوسێن عەلی(د)(٢٠٠٥)، فەرهەنگی زاراوەکانی دەنگسازی، وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

١٢ـ تۆفیق وەهبی(٢٠٠٢)، کورد و زمانی کوردی، وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە د.عەزیز گەردی، زنجیرە کتێبی گیرفانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.

١٣ـ تەوفیق وەهبی(١٩٢٩)، دەستووری زمانی کوردی، جیزمی یەکەم، (دار الطباعة الحدیثة)،بەغدا.

١٤ـ جگرخوێن(١٩٦١)، أوائو دەستورا زمانی کوردی، چاپخانا صلاح الدین، بەغدا.

١٥ـ جەمال نەبەز (١٩٧٦)، زمانی یەکگرتووی کوردی، بامبێرگ.

١٦ـ حاتەم ولیا محەمەد(٢٠٠٠)، فرێزی ناوی و فرێزی کاری لە کرمانجی ژووروودا، نامەی ماجستێر، بەشی کوردی کۆلیژی زمانی زانکۆی سلێمانی.

١٧ــ حاتــەم ولیــا محەمــەد(د)(٢٠٠٩)، پەیوەندییــە ڕۆنانییــەکانی نواندنــە سینتاکسییەکان، چاپخانەی خانی، دهۆك.

١٨ـ دیار علی کمال کریم(٢٠٠٢)، ڕێزمانی کوردی ـ ڕوانگەیەکی بەرهەمهێنان و گوێزانــەوە، نامــەی ماجســتێر، بەشــی کــوردی کــۆلیجی پــەروەردەی زانکــۆی سەلاحەدین، تشرینی یەکەم.

١٩ـ ڕەفیق شوانی (٢٠٠١)، چەند بابەتێکی زمان و ڕێزمانی کوردی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر.

٢٠ــ زەریێ یوسـوپۆڤا(١٩٨٧)، کـار، وەرگێڕانـی د. کوردسـتان موکریـانی، گ. ڕۆشنبیری نوێ، ژ. (١١٦)ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٨٧.
٢١ـ زەریێ یوسوپۆڤا(٢٠٠٥)، شێوەی سلێمانی زمانی کوردی، وەرگێڕانـی لـە زمـانی ڕووسییەوە د. کوردستان موکریانی، لـە بڵاوکراوەکـانی کـۆڕی زانیـاری کوردسـتان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
٢٢ــ سـەلام نـاوخۆش بـەکر(٢٠٠٥)، پوختەیـەك دەربـارەی زمانناسـی - میـژوویی - بونیادگەریی - چۆمسکی، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر.
٢٣ـ سەلام ناوخۆش(٢٠٠٥)، دوانەکانی سۆسێر، گ.ڕامان، ژ.(١٠٠)، ٥/٩/٢٠٠٥.
٢٤ـ سعید سـدقی(١٩٢٨)، مختصـر صـرف و نحـوی کـوردی، جـزء ١،چـاپ خانـەی (نجاح)، بغداد.
٢٥ــ شـێرکۆ بابـان(١٩٩٩)، نەخشـەی ڕۆنـانی ڕێـژەی کـار، دەزگـای چـاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
٢٦ــ صـادق بهـاء الـدین ئامێـدی(١٩٨٧)، ڕێزمانـا کـوردی کرمانجییـا ژۆری ژێریـا هەڤبەرکری، چاپا یەکێ، چاپخانەی (دار الشؤون الثقافیة)، بەغدا.
٢٧ـ صالح حسین حسن بشدری(١٩٨٥)، کورتەیەك لە ڕێزمـانی کـوردی، چـاپخانەی بەغدا، بەغدا.
٢٨ـ طالب حسین علی(١٩٩٨)، هەندێ لایەن لـە پەیوەنـدی نێـوان ڕسـتە و واتـا لـە کوردیدا، نامەی دکتۆرا، بەشی کوردی کۆلیجی ئادابی زانکۆی سەلاحەدین.
٢٩ـ عبدالله شالی(١٩٧٦)، ڕابەری قوتابیان بـۆ چـاوگ و بـۆ فرمـان، چـاپی یەکـەم، چاپخانەی (دار الجاحظ)، بەغدا.
٣٠ـ عومەر مەحموود کەریم(٢٠٠٤)، کاری تێپەڕ و تێنەپەڕ لە زمانی کوردیدا، نامـەی ماجستێر، بەشی کوردی کۆلیژی پەروەردە (ئیبن روشد)ی زانکۆی بەغدا.

٣١ـ عەبدوڵلا حوسێن ڕەسولّ(١٩٩١)، ناكردن لە كورديدا، نامەی ماجستێر، بەشی كوردی كۆلێجی ئادابی زانكۆی سەلاحەددین.

٣٢ـ عەبدوڵلا حوسێن ڕەسولّ(١٩٩٦)، مۆرفيمە ڕێزمانیەكانی كار، نامەی دكتۆرا، بەشی كوردی كۆلێجی پەروەردەی زانكۆی بەغدا.

٣٣ـ عەبدوڵلا حوسێن ڕەسوولّ (٢٠٠٥)، پوختەیەكی وردی ڕستەسازی كوردی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

٣٤ـ عەلی تاهیر حسەین(د)(٢٠٠٨)، ڕەخنەی بونیادگەری لە تیۆرەوە بۆ پراكتیزەكردن، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.

٣٥ـ فەرەیدوون عەبدول محەمەد(١٩٨٨)، نادیاری ـ لێكۆڵینەوەیەكی بەراوردە لە نێوان دوو زاری كوردی دا، نامەی ماجستێر، بەشی كوردی كۆلێژی ئادابی زانكۆی سەلاحەدین.

٣٦ـ قەیس كاكل تۆفیق(١٩٩٥)، جۆرەكانی ڕستە و تیۆری كردە قسەییەكان، نامەی ماستەر، زانكۆی سەلاحەددین.

٣٧ـ ڤیان سلێمان حاجی(٢٠٠٩)، كەرەسە بەتاڵەكان لە ڕوانگەی تیۆری دەسەڵات و بەستنەوە، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

٣٨ـ ك.ك. كوردۆییێف(١٩٨٢)، ڕێزمانی كوردی بە كەرەستەی دیالێكتی كرمانجی و سۆرانی، وەرگێڕانی د. كوردستانی موكریانی، ئەمینداریێتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوان، هەولێر.

٣٩ـ كامل بەصیر(١٩٨٥)، بەراوردكاریەك لە نێوانی زمانی كوردی و زمانی عەرەبیدا، گ. كۆڕی زانیاری عێراق (دەستەی كورد)، بەرگی سیازدەهەم، چاپخانەی كۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا.

٤٠ـ لیژنەی ڕێزمان لە کۆڕی زانیاری عێراق — دەستەی کورد(١٩٨٦)، ڕستەسازی لە زمانی کوردی دا، گ. کۆڕی زانیاری عێراق — دەستەی کورد، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق،.

٤١ـ لیژنەی دەستووری زمانی کوردی(١٩٨٥)، هەندێ لە بابەتە کێشەدارەکان لە ڕێزمانی کوردیدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا.

٤٢ـ لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد(١٩٧٦)، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا.

٤٣ـ محەمەد ئەمین هەورامانی(١٩٧٤)، سەرەتایێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا.

٤٤ـ محەمەد مەحوی(د)(٢٠٠١)، ڕستەسازیی کوردیی، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

٤٥ـ مصطفى محمد زەنگەنە(١٩٨٩)، کارو ئەرکی لە سینتاکسدا، نامەی ماجستێر، بەشی کوردی کۆلێژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین.

٤٦ـ مهاباد کامل عبدالله(١٩٩٦)، کار لە کرمانجی ی خواروو و هەورامی دا، نامەی ماجستێر، بەشی کوردی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین.

٤٧ـ موکەڕەم ڕەشید تاڵەبانی(٢٠٠٤)، کاری (بکەر نادیار) لە زمانی کوردیدا، گ. نووسەری نوێ، ژ.(٢١) بەهاری ٢٠٠٤.

٤٨ـ نەسرین فەخری و کوردستان موکریانی (١٩٨٢)، ڕێزمانی کوردی ـ بۆ پۆلی یەکەمی بەشی کوردی زانکۆی سەلاحەدین، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

٤٩ـ نەسرین فەخری(د)(١٩٧٤)، پاشگری (اندن) لە زمانی کوردیدا، گ. کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی سێیەم — بەشی یەکەم، بەغدا.

٥٠ـ نەسرین فەخری(د)(١٩٩٣)، کەی؟ کار بە بکەر نادیار تۆمار دەکرێت؟ چۆن و بۆ؟!، گ.ڕۆشنبیری نوێ، ژ. (١٣٠).

٥١ـــ نەسرین فەخری(د)(٢٠٠٢)، ڕستە و چەمکی ڕستە بەگشتی و بەتایبەتمەندییەکانی لە زمانی کوردی دا، بەغدا.

٥٢ـ نەریمان خۆشناو(٢٠٠٤)، چەمك و پێناسەی کارای نادیار، گ.ئاسۆی پەروەردەیی، ژ.(٤٢)ی نیسانی ٢٠٠٤.

٥٣ـ نەریمان عەبدوڵلا خۆشناو(٢٠٠٥)، کاری تێپەڕ – لێکۆڵینەوەیەکی بەرانبەرییە لە نێوان زمانی کوردی و زمانی عەرەبیدا، گ. کاروان، ژ. (١٩٨)ی ساڵی ٢٠٠٥.

٥٤ـ نەریمان عەبدوڵلا خۆشناو(٢٠٠٤)، کاری بکەر نادیاری لە زمانی کوردیدا و چەند سەرنجێك، گ. نووسەری نوێ، ژ. (٢٢)ی هاوینی ٢٠٠٤.

٥٥ـ نەریمان عەبدوڵلا خۆشناو(د)(٢٠١٣)، ڕێزمانی کوردی، چاپی پێنجەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر.

٥٦ـ نەریمان عەبدوڵلا خۆشناو(٢٠٠٧)، بکەر نادیار، چاپخانەی ئازاد هەورامی، کەرکووك.

٥٧ـ نەریمان عەبدوڵلا خۆشناو(٢٠٠٦)، بکەر نادیار،نامەی ماستەر، بەشی کوردی کۆلیژی پەروەردەی زانکۆی بەغدا.

٥٨ـ نەریمان عەبدوڵلا خۆشناو(د)(٢٠١٢)، ڕێزمانی کوردی / کرمانجی سەروو و کرمانجی ناوەڕاست، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.

٥٩ـ نەریمان عەبدوڵلا خۆشناو(د)(٢٠١٢)، زار و زمان، چاپخانەی شەهاب، هەولێر.

٦٠ـ نەریمان عەبدوڵلا خۆشناو(د)(٢٠١٢)، دەنگسازی، چاپخانەی هێڤی، هەولێر.

٦١ـ نوری عەلی ئەمین(١٩٨٦)، ئەرك و شوێنی ڕاناوە کەسی یەکان لە ((ئاخاوتنی کوردی))دا، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، (مطبعة الزمان)، بەغدا.

٦٢ـ نوری عەلی ئەمین(١٩٦٠)، ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی کامەران، سلێمانی.

٦٣ـ نوری علی أمین(١٩٥٦)، قەواعدی زمانی کوردی لە صرف و نەحودا، بەرگی یەکەم، چاپخانەی مەعارف، بەغدا.

٦٤ـ نوری علی أمین(١٩٥٨)، قەواعدی زمانی کوردی لە صرف و نەحودا، بەرگی دووەم، چاپخانەی مەعارف، بەغدا.

٦٥ـ نیعمەت عەلی سایە(٢٠٠٤)، ڕێزمانی کوردی زاری کەلهوڕی، چاپخانەی شڤان، سلێمانی.

٦٦ـ وریا عمر أمین(١٩٨٩)، بنج و سیما و یاساکانی گوێزانەوە، گ.ڕۆشنبیری نوێ، ژ.(١٢١)، ئاداری ساڵی .١٩٨٩

٦٧ـ وریا عمر أمین(١٩٨٥)، تێنەپەر فرمانێکی بکەر نادیارە، گ.ڕۆشنبیری نوێ، ژ.(١٠٧)، ئەیلولی ساڵی .١٩٨٥

٦٨ـ وریا عمر أمین(١٩٨٢)، ڕستەی بکەر نادیار، گ. ڕۆشنبیری نوێ، ژ.(٩٥)، ساڵی .١٩٨٢

٦٩ـ وریا عمر أمین(١٩٩٢)، لە پەیوەندییەکانی بکەری نادیار، گ. ڕۆشنبیری نوێ، ژ.(١٢٩)، ساڵی .١٩٩٢

٧٠ـ وریا عومەر ئەمین(٢٠٠٤)، ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، بەرگی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.

٧١ـ یوسف شریف سعید، دۆخەکانی ژێرەوە لای فیلمۆر و هەندێ لایەنی ڕستەسازی کوردی، نامەی ماجستێر،بەشی کوردی کۆلێجی ئادابی زانکۆی سەلاحەدین.

٧٢ـ یوسف شریف سعید(١٩٩٨)، کاری لێکدراو لە کوردی و فارسی - لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکاری، نامەی دکتۆرا، بەشی کوردی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەدین.

٧٣ـ یوسف نوری محەمەدئەمین(٢٠١٠)، هەندێ لایەنی ڕستەی لێکدراو لە زمانی کوردیدا ـ بەپێی یاساکانی گوێزانەوە، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەددین.

دووەم: بە زمانی عەرەبی

٧٤ـ القرآن الكريم.

٧٥ـ الاستاذ الشيخ احمد الحملاوي(٢٠٠٠)، شذا العرف في فن الصرف، طبعة الثانية، مكتبة دار العلمية، لبنان.

٧٦ـ انطوان الدحداح(١٩٩٧)، معجم قواعد اللغة العربية في جداول و لوحات، طبعة التاسعة، مكتبة لبنان ناشرون، بيروت.

٧٧ـ أميل بديع يعقوب(د)(١٩٩٨)، قاموس تصريف الافعال والأسماء، طبعة الثانية، لبنان.

٧٨ـ حاتم صالح الضامن(د)(١٩٩١)، الصرف، وزارة التعليم العالى و البحث العلمي، جامعة بغداد.

٧٩ـ راجي الأسمر(١٩٩٥)، مرجع الطلاب في اللغة العربية، الطبعة الأولى، جروس پرس، لبنان.

٨٠ـ سعيد الأفغاني، الموجز قواعد اللغة العربية، انترنيت .

٨١ـ عبده الراجحي(د)(١٩٨٠)، دروس في شروح الألفية، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، بيروت.

٨٢ـ فاضل صالح السامرائي(د)(٢٠٠٣)، معانى النحو، الجزء الثاني، الطبعة الثانية، دار الفكر للطباعة و النشر و التوزيع، عمان.

٨٣ـ فاضل صالح السامرائي(٢٠٠٣)، معانى النحو، الجزء الثالث، الطبعة الثانية، دار الفكر للطباعة و النشر و التوزيع، عمان.

٨٤ـ كمال ابراهيم(١٩٥٧)، عمدة الصرف، مطبعة النجاح، بغداد.

٨٥ـ محمد علي الخولي(١٩٨٢)، معجم علم اللغة النظري ـ انگليزى ـ عربي، مكتبة لبنان، بيروت.

٨٦ـ محمد محمد يونس على(٢٠٠٤)، مدخل الى اللسانيات، دار الكتب الوطنية، بنغازى ـ ليبيا.

٨٧ـ شيخ مصطفى الغلاييني(٢٠٠٤)، جامع دروس العربية، الجزء ١،٢،٣، طبعة الاولى، دار الكوخ للطباعة والنشر.

٨٨ـ آية الله الشيخ مصطفى النوراني(٢٠٠١)، قواعد الصرف، طبعة الرابعة، مكتب اهل البيت.

٨٩ـ ميلكا افتيش (١٩٩٦)، اتجاهات البحث اللساني، ت. سعد عبدالعزيز مصلوح و وفاء كامل فايد، المطابع الاميرية.

٩٠ـ هاشم طه شلاش و آخرون(د)(١٩٨٩)، المهذب في علم التصريف، وزارة التعليم العالي و البحث العلمي، جامعة بغداد.

خانةى ئاويَر بؤ ضاث و بلَاوكردنةوة